

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Токсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.
Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер: 15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

Редакция мекен-жайы:

Алматы қ., Құрманғазы, 107.

Телефоны: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

Адрес редакции:

г.Алматы, ул.Курмангазы, 107.

Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

Автономов А.С. – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

Булкбаев С.Б. – доктор философских наук, профессор, проректор Казахского Университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана.

Жалаири Ө.Ш. - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

Койгельдиев М.К. – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

Мауленов К.С. – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий.

Рогов И.И. – доктор юридических наук, профессор, председатель Конституционного Совета Республики Казахстан.

Сабден О.С. – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Айтхожин К.К. – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Алиева М.Б. – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Гинзбург А.Я. – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Дауылбаев К.Б. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Жайлин Г.А. – кандидат юридических наук, профессор, кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Магауова А.С. – доктор педагогических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Сатова А.К. – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Утибаев Г.К. – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

СОДЕРЖАНИЕ

Абдукахарова Т.А., Асанова А.А.,Рахимбаев Э.Н. Конституционно-правовые основы организации и деятельности некоммерческих организаций в Кыргызской Республике и Республике Казахстан	3
Абласанова К. Представительство как гражданское процессуальное правоотношение	12
Абласанова К. К вопросу о лицах, которые могут быть представителями в суде	21
Айдос Д. Өндіріс объектілерін пайдалану кезіндегі коршаған ортаны қорғау	31
Балғабек Д.Е. Теоретические аспекты института необходимой обороны	38
Бейсенов Д.К. Зорлық-зомбылық қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын-алу	45
Бекбаева М.К. Салық жүйесінің қазіргі жағдайы	51
Бірімқұл Е. Б. Сот тәуелсіздігі мен оның кепілдіктерінің өзекті мәселелері	62
Буқар А.Б. Алгоритмизация деятельности специалиста при производстве следственных действий	68
Дауылбаев К.Б., Д.К. Ахметканов Д.К. Қазақстанда жүгері өндірісінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы қауіпсіздігін қамтамасыздандырудың негізгі мәселелері	73
Дауылбаев К.Б., Бекбаева М.К, Емберген Ш.И. ҚР-да аймақтардың элеуметтік - экономикалық дамуын талдау мәселелері	82
Дауылбаев К.Б. Шорманова Г. Способы формирования системы показателей для оценки состояния экономической безопасности	93
Жанабилова А.Б. Некоторые вопросы, связанные с отказом от наследства по законодательству Республики Казахстан	100
Жұмағали Т.А. Алқабилердің қатысатын сот тергеуінің ерекшеліктері	111
Жынысбекова А.А. Актуальные вопросы регулирования семейных отношений в Республике Казахстан	119
Искаков А.Қ. Объективная сторона незаконного распространения наркотических средств или психотропных веществ и квалификация	124
Керімбек Е.Б. Апелляциялық процестегі апелляциялық сот өндірісінің проблемалары	132
Курманияз Л.Н. Проблемные вопросы одорологии	141
Мұхамеди Д.Б. Ұлыбритания мемлекеті мен Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесіне салыстырмалы талдау	147
Накен Н. Қоршаған ортаға келтірілген экологиялық зиянды өтеуде заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік ұғымы және жалпы сипаттамасы	156
Нүсіпбай А.Е. Азаматтық қоғам институттары	162
Серіков А.Б. Конституция-Конституциялық Кеңес қызметінің басты объектісі	172

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Т.А. Абдукахарова¹, А.А Асанова², Э.Н Рахимбаев²

¹Докторант 2 курса, старший преподаватель кафедры юриспруденции, Современный международный университет, Кыргызская Республика, г. Джалал-Абад, 23ren09@mail.ru

²Магистр юридических наук, преподаватель кафедры конституционного, международного права и таможенного дела, Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, moon_122@mail.ru

²Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного, международного права и таможенного дела, Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, 23ren09@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена одному из основных и неотъемлемых прав человека – праву на объединение как конституционной ценности. Наличие или отсутствие гражданского общества в какой-либо стране сегодня во многом определяется количеством неправительственных организаций (НПО). Часто НПО отождествляются с определением «гражданское общество». В статье автором сформулированы понятия «право на объединение» и «некоммерческие организации». В их основу положены различные взгляды ученых, нормы международного права и действующего отечественного законодательства. Рассмотрены такие основные принципы создания и деятельности некоммерческих организаций и общественных объединений как принцип добровольности, равноправия, самоуправления, законности, свободы, гласности. Авторами уточнены цели и задачи некоммерческих организаций и общественных объединений, которые должны быть общественно полезными и направленными на реализацию функций государства, защиту прав и свобод граждан, формирование правового и демократического государства. Анализируются в сравнительном контексте нормы Конституций Кыргызстана и Казахстана и зарубежных стран, регламентирующие данные институты. Обозначены некоторые проблемы и представлены соответствующие рекомендации. Обращено внимание на необходимость разграничения материального и процессуального подходов в определении объекта права на объединение. Автор на основе проведенного анализа полагает необходимым выделять, прежде всего, процессуальные свойства в содержании права на объединение с целью обеспечения действительности данной конституционной ценности. Обращено внимание на необходимость разграничения материального и процессуального подходов в определении объекта права на объединение.

Ключевые слова: неправительственная организация (НПО), некоммерческая организация (НПО), третий сектор, гражданское общество, конституционная ценность.

ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме. Мақала адамның конституциялық құндылық ретінде бірігу құқығының негізгі және ажырамас құқықтарының біріне арналған. Қандай да бір елде азаматтық қоғамның болуы немесе болмауы бүгінде көбінесе үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) санымен анықталады. ҮЕҰ жиі "азаматтық қоғам" анықтамасымен теңестіріледі. Мақалада автор "біріктіру құқығы" және "коммерциялық емес ұйымдар" ұғымдарын тұжырымдады. Олардың негізіне ғалымдардың түрлі көзқарастары, халықаралық құқық нормалары мен қолданыстағы отандық заңнама алынған. Еріктілік, тең құқылық, өзін-өзі басқару, заңдылық, еркіндік, жариялылық қағидаты ретінде коммерциялық емес ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктердің құрылуы мен қызметінің негізгі принциптері қарастырылды. Авторлар қоғамдық пайдалы және мемлекет функцияларын іске асыруға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, құқықтық және демократиялық мемлекетті қалыптастыруға бағытталған болуы тиіс коммерциялық емес ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктердің мақсаттары мен міндеттерін нақтылады. Қырғызстан мен Қазақстан және шет елдердің осы институттарды регламенттейтін Конституциялық нормалары салыстырмалы тұрғыда талданады. Кейбір проблемалар белгіленген және тиісті ұсыныстар ұсынылған. Біріктіруге құқық объектісін анықтаудағы материалдық және іс жүргізу тәсілдерінің аражігін ажырату қажеттілігіне назар аударылды. Автор жүргізілген талдау негізінде, ең алдымен, осы Конституциялық құндылықтың пәрменділігін қамтамасыз ету мақсатында біріктіру құқығының мазмұнындағы іс жүргізу қасиеттерін бөліп көрсету қажет деп есептейді. Бірлестік құқығының объектісін анықтауда материалдық және процедуралық тәсілдерді ажырату қажеттілігіне назар аударылады.

Түйін сөздер: үкіметтік емес ұйым (ҮЕҰ), коммерциялық емес ұйым (ҮЕҰ), үшінші сектор, азаматтық қоғам.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASES OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN THE KYRGYZ REPUBLIC AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to one of the fundamental and inalienable human rights the right to association as a constitutional value. The presence or absence of civil society in any country today is largely determined by the number of non-governmental organizations (NGOs). NGOs are often identified with the definition of "civil society". In the article, the author formulated the concepts of "right to association" and "non-profit organizations". They are based on the various views of scientists, the norms of international law and existing domestic legislation. The basic principles of the creation and activities of non-profit organizations and public associations, such as the principle of voluntariness, equality, self-government, legality, freedom, and publicity, are examined. The authors specified the goals and objectives of non-profit organizations and public associations, which should be socially useful and aimed at fulfilling the functions of the state, protecting the rights and freedoms of citizens, and the formation of a legal and democratic state. The norms of the Constitutions of Kyrgyzstan and Kazakhstan and foreign countries governing these

institutions are analyzed in a comparative context. Some problems are identified and recommendations are presented. Attention is drawn to the need to distinguish between material and procedural approaches in determining the object of the right to association. Based on the analysis, the author considers it necessary to highlight, first of all, the procedural properties in the content of the right to association in order to ensure the effectiveness of this constitutional value. Attention is drawn to the need to distinguish between material and procedural approaches in determining the object of the right to association.

Keywords:

non-governmental organization (NGO), non-profit organization (NGO), third sector, civil society.

Кыргызская Республика, равно как и Республика Казахстан признает политическое многообразие и право создания общественных организаций. На основе общности идеологий граждане создают общественные объединения, в том числе политические партии, которые активно участвуют в политических процессах государств. Право на объединение в Кыргызстане, закреплено в трех статьях Конституции Кыргызской Республики (КР).

Так, в ст. 4 Основного Закона КР, установлено, что – «В Кыргызской Республике признается политическое многообразие и многопартийность. Политические партии, профессиональные союзы и другие общественные объединения могут создаваться гражданами на основе свободного волеизъявления и общности интересов для реализации и защиты своих прав и свобод, удовлетворения политических, экономических, социальных, трудовых, культурных и иных интересов. Политические партии содействуют выражению политического волеизъявления граждан, принимают участие в выборах депутатов Жогорку Кенеша КР, Президента и органов местного самоуправления. В Кыргызской Республике запрещается: 1) слияние государственных, муниципальных и партийных институтов; образование и деятельность партийных организаций в государственных и муниципальных учреждениях и организациях; осуществление государственными и муниципальными служащими партийной работы, за исключением случаев, когда такая работа осуществляется вне служебной деятельности; 2) членство военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов и судей в политических партиях, их выступления в поддержку какой-либо политической партии; 3) создание политических партий на религиозной, этнической основе, преследование религиозными объединениями политических целей; 4) создание объединениями граждан военизированных формирований; 5) деятельность политических партий, общественных и религиозных объединений, их представительств и филиалов, преследующих политические цели, действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, подрыв национальной безопасности, разжигание социальной, расовой, межнациональной, межэтнической и религиозной вражды. В статье 5 Конституции КР закреплено никакая часть народа, никакое объединение, никакое отдельное лицо не вправе присваивать власть в государстве. Узурпация государственной власти является особо тяжким преступлением. Каждый вправе осуществлять любые действия и деятельность, кроме запрещенных настоящей Конституцией и законами (ст. 18) [1].

В свою очередь в Конституции Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) установлено, что – «В Республике Казахстан признаются идеологическое и политическое многообразие. Не допускается

создание в государственных органах организаций политических партий. Общественные объединения равны перед законом. Не допускается незаконное вмешательство государства в дела общественных объединений и общественных объединений в дела государства, возложение на общественные объединения функций государственных органов. Запрещаются создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание непредусмотренных законодательством военизированных формирований. В Республике не допускается деятельность политических партий и профессиональных союзов других государств, партий на религиозной основе, а также финансирование политических партий и профессиональных союзов иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями (ст. 5)». Граждане Республики Казахстан имеют право на свободу объединений. Деятельность общественных объединений регулируется законом (ст. 23) [2].

Более детально об общественных и профсоюзных организациях, политических партиях изложено в законах Кыргызстана и Казахстана «О неправительственных организациях», «О некоммерческих организациях», «Об общественных объединениях», «О политических партиях», «О профессиональных союзах» и др. Все вышеуказанные институты входят в гражданское общество, под которым понимается, – «совокупность граждан государства, а также комплекс самоорганизующихся и самоуправляемых общественных институтов, реализующих частные права и свободы этих граждан и, как правило, юридически регламентирующийся со стороны государства [3, с. 67].

Деятельность институтов гражданского общества осуществляется на основе соответствующих принципов. Принцип это – «основное, исходное положение какой-либо теории, учения, науки и т.п. Руководящее положение, основное правило. Установка для какой-либо деятельности» [4].

Особенности правового положения, создания, деятельности, реорганизации и ликвидации общественных и некоммерческих организаций, политических партий, профессиональных союзов регламентируются специальными законами КР и РК.

Так, Закон Кыргызской Республики «О некоммерческих организациях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.04.2016 г.) регулирует общественные отношения, возникающие в связи с созданием, деятельностью, реорганизацией и ликвидацией некоммерческих организаций, в том числе иностранных некоммерческих организаций, действующих на территории Кыргызской Республики. Действие настоящего Закона распространяется на некоммерческие организации, образованные в форме общественных объединений, фондов и учреждений. Действие настоящего Закона не распространяется на политические партии, профессиональные союзы, религиозные организации и кооперативы, статус, порядок создания и принципы деятельности которых регулируются отдельными законами Кыргызской Республики. В данном Законе установлена дефиниция, которая гласит, что – «некоммерческая организация - добровольная самоуправляемая организация, созданная физическими и (или) юридическими лицами на основе общности их интересов для реализации духовных или иных нематериальных потребностей в интересах своих членов и (или) всего

общества, для которых извлечение прибыли не является основной целью деятельности, а полученная прибыль не распределяется между членами, учредителями и должностными лицами. Учредителями некоммерческих организаций могут быть юридические и дееспособные физические лица независимо от места регистрации юридических лиц и места жительства или гражданства физических лиц. Членами некоммерческих организаций могут быть юридические и физические лица независимо от места регистрации юридических лиц и места жительства или гражданства физических лиц. Некоммерческая деятельность - деятельность, осуществляемая юридическими и (или) физическими лицами индивидуально или совместно, с образованием или без образования самостоятельного юридического лица и не ставящая основной целью извлечение прибыли. Каждый участник некоммерческой деятельности, осуществляемой без образования самостоятельного юридического лица, в случае причинения ущерба третьим лицам несет ответственность по его возмещению согласно законодательству. Что касается общественного объединения, то это – «добровольное объединение граждан, объединившихся на основе общности их интересов для удовлетворения духовных и иных нематериальных потребностей». Правовое положение некоммерческих организаций, порядок их создания, деятельности, реорганизация и ликвидация основываются на Конституции Кыргызской Республики и регулируются Гражданским кодексом Кыргызской Республики, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами Кыргызской Республики, а также вступившими в установленном законом порядке в силу международными договорами, участницей которых является Кыргызская Республика. Требования устава некоммерческой организации обязательны для исполнения самой организацией, ее учредителями, членами (для общественных объединений), должностными лицами и руководящими органами (ст. 10) [5].

Закон Кыргызской Республики «О политических партиях» определил, что - «под политической партией подразумевается добровольное объединение граждан Кыргызской Республики, которые имеют общие политические цели и задачи, способствующие осуществлению политической воли определенной части населения, и принимают участие через своих представителей в управлении делами государства» [6].

Закон Кыргызской Республики «О профессиональных союзах» (с изменениями и дополнениями от 04.08.2004 г.) определил, что- «Профессиональные союзы (профсоюзы) в Кыргызской Республике – это добровольные общественные объединения граждан на основе общности интересов по роду деятельности как в производственной, так и непроизводственной сферах, создаваемые для защиты трудовых и социально-экономических прав и интересов своих членов» [7].

Так, предметом регулирования Закона Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142-ІІ «О некоммерческих организациях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2019 г.) являются отношения, возникающие в связи с созданием, деятельностью, реорганизацией и ликвидацией некоммерческих организаций. Закон Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» определил, что – «некоммерческой организацией признается юридическое лицо, не имеющее в качестве основной цели извлечение дохода и не распределяющее полученный чистый доход между участниками» (ст. 2). Некоммерческие организации могут быть созданы в форме учреждения, общественного объединения, акционерного общества,

потребительского кооператива, фонда, религиозного объединения, объединения юридических лиц в форме ассоциации (союза) и в иной форме, предусмотренной законодательными актами (ст. 6) [8].

Предметом регулирования Закона Республики Казахстан «Об общественных объединениях» являются общественные отношения, возникающие в связи с реализацией гражданами Республики Казахстан права на свободу объединений, а также созданием, деятельностью, реорганизацией и ликвидацией общественных объединений (ст. 1). Общественными объединениями в Республике Казахстан признаются политические партии, профессиональные союзы и другие объединения граждан, созданные на добровольной основе для достижения ими общих целей, не противоречащих законодательству. Общественные объединения являются некоммерческими организациями (ст.2) [9].

Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года № 344-ІІ «О политических партиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.01.2019 г.) определяет правовые основы создания политических партий, их права и обязанности, гарантии деятельности, регулирует отношения политических партий с государственными органами и другими организациями. Политической партией признается добровольное объединение граждан Республики Казахстан, выражающее политическую волю граждан, различных социальных групп, в целях представления их интересов в представительных и исполнительных органах государственной власти, местного самоуправления и участия в их формировании. Политическая партия не вправе выступать от имени народа (ст. 1) [10].

Закон Республики Казахстан «О профессиональных союзах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) регулирует общественные отношения, возникающие в результате реализации гражданами конституционного права на свободу объединений, создание, деятельность, реорганизацию и ликвидацию профессиональных союзов [11].

Конституция Российской Федерации (РФ) устанавливает (п. 5 ст. 13), что – «запрещается создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение основ конституционного строя и нарушение целостности Российской Федерации, подрыв безопасности государства, создание вооруженных формирований, разжигание социальной, расовой, национальной и религиозной розни. Право на объединение, закрепленное в ст. 30 Конституции Российской Федерации, охватывает различные сферы жизни: политическую, экономическую, социальную, культурную и др. Оно имеет сложную структуру. В правовой науке выработаны определенные подходы к пониманию права на объединение. Под правом на объединение понимаются субъективные права создавать объединение, вступать в объединение и пребывать (участвовать) в объединении, реализация которых направлена на объединение граждан между собой, а также субъективные права воздержаться от вступления в объединение и выходить из объединения, являющееся дополнительными гарантиями добровольности реализации перечисленных выше субъективных прав» [12].

По мнению Боголюбова С.А., «право граждан на объединение включает в себя право создавать на добровольной основе общественное объединение для защиты общих интересов и достижения общих целей, право вступать в общественные объединения либо воздержаться от вступления в них, а также право беспрепятственно выходить из общественных объединений» [13].

Конституция Российской Федерации также исключает любые формы ограничения прав граждан в этой сфере. В ней отмечается, что никто не может быть принужден к вступлению в какое-либо объединение или пребывание в нем. Таким образом, граждане при выборе решения свободны, они поступают по своему усмотрению. Содержание права граждан на объединение состоит из следующих элементов: – право граждан создавать на добровольной основе общественные объединения; – право вступать в существующие общественные объединения либо воздержаться от вступления в них; – право беспрепятственно выходить из общественных объединений; – совершение указанных действий без предварительного разрешения органов государственной власти, органов местного самоуправления и иных организаций. В действующем законодательстве содержатся различные формулировки понятия «общественное объединение».

В соответствии с Федеральным законом РФ «Об общественных объединениях» под общественным объединением понимается добровольное, самоуправляемое, некоммерческое формирование, созданное по инициативе граждан, объединившихся на основе общности интересов для реализации общих целей, указанных в уставе общественного объединения. Общественные объединения могут создаваться в различных организационно-правовых формах: политические партии, общественное движение, общественный фонд, общественное учреждение, органы общественной самодеятельности [14].

Федеральный закон РФ «О некоммерческих организациях» устанавливает, что общественными и религиозными организациями (объединениями) признаются добровольные объединения граждан, в установленном законом порядке объединившихся на основе общности их интересов для удовлетворения духовных или иных нематериальных потребностей. Федеральный закон «О политических партиях» дал следующую формулировку политической партии как общественного объединения, созданного в целях участия граждан Российской Федерации в политической жизни общества посредством формирования и выражения их политической воли, участия в общественных и политических акциях, в выборах и референдумах, а также в целях представления интересов граждан в органах государственной власти и органах местного самоуправления. Характерной чертой общественного объединения является то, что оно создается для осуществления конкретных целей, задач вида деятельности, в ходе которой реализуются определенные права и интересы граждан. Следует отметить, что цели общественных объединений связаны с задачами, которые стоят перед государством и обществом [13].

Конституция Российской Федерации (п. 5 ст. 13) устанавливает, что запрещается создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение основ конституционного строя и нарушение целостности Российской Федерации, подрыв безопасности государства, создание вооруженных формирований, разжигание социальной, расовой, национальной и религиозной розни.

Существенной чертой общественного объединения является наличие членства и внутренней структуры. Ямпольская Ц.А. подчеркивает, что «другой важной чертой добровольного объединения граждан является организационное единство – устойчивость состава, структуры и связей между членами»³ [15].

Таким образом, цели и задачи общественных объединений должны быть общественно полезными и направлены на выполнение функций государства, защиту прав и свобод граждан, формирование правового и демократического государства.

В Докладе международной миссии FIDH за 2016 год «Кыргызстан на распутье: Удастся ли сохранить пространство для правозащитной деятельности?» отмечается, что – «Кыргызстан, единственная парламентская демократия в Центральной Азии, заявляет, что стремится к улучшению положения в области прав человека и не препятствует действию правозащитных организаций. На протяжении многих лет страна выполняет многочисленные обязательства по представлению отчетов в Организацию объединенных наций (ООН), в том числе в Комитет по защите прав трудящихся-мигрантов (КТМ) и Комитет по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (КЛДЖ) в 2015 году, в Комитет по защите прав ребенка (КПР) и Комитет по правам человека (КПЧ) в 2014 году, в Комитет против пыток (КПП) и Комитет по ликвидации расовой дискриминации (КЛРД) в 2013 году. 28 октября 2015 года Генеральная ассамблея ООН выбрала Кыргызстан в качестве члена Совета по правам человека ООН (СПЧ ООН) на срок до конца 2018 года. Государства, избранные в Совет по правам человека, обязуются на своей территории: поддерживать самые высокие стандарты в области поощрения и защиты прав человека: а также в полной мере сотрудничать с КПЧ ООН. Кроме того, в 2014 году Парламентская ассамблея Совета Европы (ПАСЕ) присвоила Парламенту Кыргызстана статус «Партнер по демократии». С момента создания в 2009 году, такой статус присуждается национальному парламенту только третий раз. Этот статус рассматривается как важный стимул дальнейшего развития демократии, принципов правового государства и защиты прав человека. В декабре 2015 года Кыргызстан проголосовал за резолюцию Генеральной ассамблеи ООН о важной роли правозащитников «в создании и поддержании устойчивого, открытого и демократического общества», в то время как Казахстан воздержался, а Российская Федерация проголосовала против. В то же самое время, несмотря на развитие событий на многостороннем уровне, положение гражданского общества в Кыргызстане значительно ухудшилось, особенно после внесения законопроектов, направленных на ограничение его деятельности. Более того, кыргызстанские правозащитники столкнулись с притеснениями, число которых с 2013 года постоянно возрастает: судебные преследования, физические расправы, обыски в офисах неправительственных организаций (НПО), слежка и запугивание сотрудников этих организаций, массовая дискредитация деятельности правозащитников в СМИ и др. Помимо НКО и общественных организаций в Кыргызстане могут функционировать саморегулируемые организации (СРО) для таких специалистов как риэлторы, адвокаты, нотариусы и бухгалтеры. Саморегулируемой организацией риэлторов в стране является Общественное объединение риэлторов Кыргызстана, которое объединяет риэлторов и профессиональных участников рынка недвижимости. Данное объединение действует в соответствии с Законом Кыргызской Республики «О риэлтерской деятельности в Кыргызской Республике». В Кыргызской Республике самоуправляющимся профессиональным сообществом адвокатов выступает Адвокатура Кыргызской Республики, основанная на обязательном членстве в нем адвокатов Кыргызской Республики. Общественное объединение «Нотариальная палата» основанная на добровольном членстве частнопрактикующих нотариусов представляет и защищает интересы частных нотариусов. Общественное объединение бухгалтеров и аудиторов Кыргызстана является некоммерческой организацией,

основанная на добровольном членстве сертифицированных бухгалтеров и аудиторов Кыргызской Республики» [16].

Таким образом, в статье мы представили различные дефиниции, такие как «право на объединение» и «некоммерческие организации» и др. В их основу положены различные взгляды ученых и нормы отечественного законодательства. Представили цели и задачи некоммерческих организаций, общественных объединений, политических партий, которые должны быть общественно полезными и направленными на реализацию функций государства, защиту прав и свобод граждан, формирование правового и демократического государства. Проанализировали в сравнительном контексте нормы Конституций Кыргызстана, Казахстана и России, регламентирующие данные институты гражданского общества. Обозначены некоторые проблемы и представлены соответствующие рекомендации. Обращено внимание на необходимость разграничения материального и процессуального подходов в определении объекта права на объединение. На основе проведенного анализа полагает необходимым выделять, прежде всего, процессуальные свойства в содержании права на объединение с целью обеспечения действенности данной конституционной ценности. На наш взгляд, необходимо и далее изучать конституционно-правовые основы деятельности институтов гражданского общества, с учетом положительного опыта зарубежных стран. Мы полагаем, что принципы правового государства, коим являются Кыргызстан, Казахстан и Россия, должны сегодня выдвинуть в качестве важнейшего условия, без которого невозможно все еще невозможно освободить общество от всего, что связано с командно-административными методами управления, бюрократизмом, коррупцией. В данном случае необходимо решительно переосмыслить распространенные представления о соотношении государства и права, отказаться от стереотипов в данном контексте. Полагаем, что необходимо и далее изучать конституционно-правовые основы деятельности институтов гражданского общества, с учетом положительного опыта зарубежных стран и выработать инновационные подходы в деле формирования эффективной нормативной правовой базы деятельности институтов гражданского общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом (всенародным голосованием) Кыргызской Республики 27 июня 2010 года (Введена в действие Законом Кыргызской Республики от 27 июня 2010 года. Официальный текст с учетом изменений, внесенных референдумом (всенародным голосованием) 11 декабря 2016 года и устранения противоречий в текстах на государственном и официальном языках) // Газета «ЭркинТоо» от 28 января 2017 года. Издательство «Академия, 2017. – 96 с.

2 Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2017 года. ТОО «8S8», А.- 2017. - 55 с., https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obwestvennyh_obedineniyah.htm.

3 Большая актуальная политическая энциклопедия / Беляков А.В. и др. – М.: Эксмо, 2009. – 424 с.

4 Словарь русского языка. Том II. Под ред. Гороховской Е.Н. и др. М.: Государственное изд-во иностранных и национальных словарей, 1959. – С. 583.

5 Закон Кыргызской Республики от 15 октября 1999 года № 111 «О некоммерческих организациях» (в редакции Законов КР от 30 мая 2014 года № 82, 23

апреля 2016 года № 51). Информационная система «Токтом». //www. ttps:// ИЦ ТОКТОМ, info@toktom.kg.

6 Закон Кыргызской Республики «О политических партиях». Информационная система «Токтом». //www. ttps:// ИЦ ТОКТОМ, info@toktom.kg.

7 Закон Кыргызской Республики «О профессиональных союзах». Информационная система «Токтом». //www. ttps:// ИЦ ТОКТОМ, info@toktom.kg.

8 Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142-III «О некоммерческих организациях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2019 г.). https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obwestvennyh_obedineniyah.htm.

9 Закон Республики Казахстан «Об общественных объединениях» от 31 мая 1996 г. № 3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.). https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obwestvennyh_obedineniyah.htm.

10 Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года № 344-III «О политических партиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.01.2019 г.). https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obwestvennyh_obedineniyah.htm.

11 Закон Республики Казахстан «О профессиональных союзах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.). https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obwestvennyh_obedineniyah.htm.

12 Конституция Российской Федерации. contact@consultant.ru

13 Малый Д.А. Конституционное право на объединение в Российской Федерации: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Казань: Издательство Мордовского университета, 2002. – С.5.

14 Боголюбов С.А. Комментарий к Конституции Российской Федерации. Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: Издательство БЕК, 1996. – С. 119.

15 Ямпольская Ц.А. Общественные организации в СССР / Ц.А. Ямпольская. М.: Изд. «Наука», 1972. – С. 29.

16 Кыргызстан на распутье: Удастся ли сохранить пространство для правозащитной деятельности? Доклад международной миссии Député légaljuin 2016 FIDH (Russkoeizd.) ISSN 2218-1628 – Fichier informatique conforme à la loi du 6 janvier 1978 (Déclaration N°330675). – 2016. – 57 с.

УДК 347.91/95

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО КАК ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВООТНОШЕНИЕ

К. Абласанова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, aospz@mail.ru

Аннотация. Институт судебного представительства является богатым и интересным по своему содержанию. В юридической литературе ему уделяется пристальное внимание, большое количество исследований посвящено изучению данного института.

Однако некоторые вопросы представительства в гражданском процессе до сих пор остаются спорными и окончательно не решены. К таковым, в частности, относятся проблемы, касающиеся системы, содержания, объекта, структуры представительства в гражданском процессе. Это в полной мере касается и понятия представительства. По данному вопросу среди авторов, исследовавших проблемы представительства, нет единой точки зрения, что, в свою очередь, не способствует развитию гарантий судебной защиты прав граждан и организаций в гражданском судопроизводстве.

Немаловажное значение в исследовании понятия судебного представительства имеет четкое определение категории «понятие» в теории права.

Понятие – это форма мышления, отражающая предметы в их существенных признаках, основная форма научного познания. Формируя их, наука тем самым отражает изучаемые ею предметы, явления, процессы. Понятия отражают существенное и не содержат всего богатства индивидуальных признаков предметов.

Ключевые слова: представитель, представительство, гражданский процесс, понятие, структура.

ӨКІЛДІК АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ РЕТІНДЕ

Түйіндеме. Сот өкілдігі институты өзінің мазмұны бойынша бай және қызықты болып табылады. Заң әдебиетінде оған ерекше көңіл бөлінеді, көптеген зерттеулер осы институтты зерттеуге арналған.

Алайда азаматтық процестегі өкілдіктің кейбір мәселелері әлі күнге дейін даулы болып қалып отыр және түпкілікті шешілмеген. Осыған, атап айтқанда, азаматтық процестегі өкілдіктің жүйесіне, мазмұнына, объектісіне, құрылымына қатысты проблемалар жатады. Бұл өкілдік ұғымына да толық қатысты. Бұл мәселе бойынша өкілдіктің проблемаларын зерттеген авторлардың арасында бірыңғай көзқарас жоқ, бұл өз кезегінде азаматтық сот ісін жүргізуде азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын сотта қорғау кепілдіктерін дамытуға ықпал етпейді.

Сот өкілдігі ұғымын зерттеуде құқық теориясындағы "ұғым" санатының айқын анықтамасы маңызды.

Ұғым-бұл ойлау формасы, олардың маңызды белгілерінде метаның алдын көрсететін, ғылыми танымның негізгі нысаны. Оларды қалыптастыра отырып, ғылым сол арқылы ол зерттейтін заттарды, құбылыстарды, процестерді бейнелейді. Ұғымдар елеулі көрініс табады және заттардың жеке белгілерінің барлық байлығын қамтымайды.

Түйінді сөздер: өкіл, өкілдік, азаматтық процесс, ұғым, құрылым.

REPRESENTATIVE OFFICE AS A CIVIL PROCEDURE LEGAL RELATIONSHIP

Abstract. The Institute of judicial representation is rich and interesting in its content. In the legal literature, it is given close attention, a large number of studies are devoted to the study of this Institute.

However, some issues of representation in civil proceedings still remain controversial and have not been resolved definitively. These include, in particular, issues related to the system, content, object, and structure of representation in civil proceedings.

This fully applies to the concept of representation. There is no common point of view on this issue among the authors who have studied the problems of representation, which, in turn, does not contribute to the development of guarantees of judicial protection of the rights of citizens and organizations in civil proceedings.

A clear definition of the category "concept" in the theory of law is of no small importance in the study of the concept of judicial representation.

The concept is a form of thinking that reflects predicates in their essential features, the main form of scientific knowledge. By forming them, science reflects the subjects, phenomena, and processes it studies. Concepts reflect the essential and do not contain all the richness of individual characteristics of objects.

Keywords: representative, representation, civil process, concept, structure.

Для образования понятия необходимо выделить существенные признаки предмета, применив с этой целью ряд логических приемов: сравнение, анализ, синтез, абстрагирование, обобщение. Эти приемы широко используются в познании. Важную роль они играют в формировании понятий, основанном на выявлении существенных признаков.

Правовые понятия отличаются следующие свойства: они отражают правовую действительность, фиксируют ее существенные признаки, обладают логической структурой, находятся в определенных отношениях между собой, с ними можно производить те же логические операции.

В то же время можно выделить и специфические особенности: правовые понятия имеют свой особый предмет отражения в виде государственно-правовой деятельности, своеобразную форму объективизации, то есть, закрепления в законодательстве, образуют самостоятельную логическую систему [1, с. 18].

Эти признаки надо учитывать и при анализе понятия судебного представительства. Отметим, что судебное представительство используется только в правовом значении и в отличие от некоторых иных случаев представительства не имеет соответствующего «дублера» в неправовой сфере общественной жизни. Это объясняется тем, что процессуальные отношения, возникающие при юрисдикционной деятельности в суде, не существуют в реальной жизни иначе, как в виде правоотношений.

По форме объективизации судебное представительство следует отнести к юридическим понятиям, закрепленным в законодательстве, но неопределенным (нераскрытым) [2, с. 36]

Процессуальное законодательство не содержит полного легального определения представительства. Правда, для большинства юридических понятий характерно закрепление в нормах права не в виде развернутых определений, а в виде специальных юридических терминов [3, с. 84].

Однако, как будет показано, термин «судебное представительство» сформулирован в законодательстве неоднозначно и неточно. Процессуальное законодательство в какой-то мере раскрывает лишь содержание представительства, которое, согласно закону, осуществляется в форме ведения представителем дел представляемого, совершения от его имени конкретных процессуальных действий, выражения мнения, представляемого по делу. Отсюда следует, что сущность судебного представительства заключается в процессуальной деятельности представителя, то есть, действиях от имени и в интересах представляемого в пределах предоставленных ему полномочий.

Придавая определяющее значение процессуальной деятельности представителя, ряд авторов пришли к выводу, что эта деятельность – суть самого процессуального представительства. Не соглашаясь с этим, другие авторы рассматривают процессуальное представительство как правоотношение, содержанием которого является представительская деятельность.

Как правило, неоднозначность и споры в определении понятия судебного представительства возникают из-за того, что в теории гражданского процессуального права многие ученые выбирают совершенно индивидуальные, наиболее актуальные, с их точки зрения, подходы, связанные с рассмотрением вопроса о судебном представительстве.

Одни ученые рассматривают представительство как деятельность, другие – как институт, третьи – как отношение.

Своеобразную позицию по вопросу о понятии судебного представительства занимает С.А. Халатов, который считает, что указанное понятие должно быть определено как единство трех его составляющих: действий, правоотношений и норм, объединенных в институт. Автор указывает, что гражданское процессуальное представительство является формой оказания правовой помощи одного лица (представителя) другому лицу (представляемому) путем совершения процессуальных действий представителем от имени и в интересах представляемого в рамках предоставленных полномочий в связи с рассмотрением и разрешением судом гражданского дела, урегулированных совокупностью норм, составляющих институт [4, с. 18].

Как можно заметить, С.А. Халатов, выделяя три составляющие определения судебного представительства, фактически рассматривает представительство только в рамках концепции представительства как деятельности. При этом в определении совершенно не упоминается тот факт, что представительство является правоотношением. Несмотря на это, указанная теория (впрочем, как и все остальные) имеет право на свое существование, поскольку это лишь подтверждает вывод о том, что судебное представительство является богатым по своему содержанию институтом, что позволяет его исследовать в различных аспектах, под разным углом зрения.

По нашему мнению, наиболее актуально, интересно и значимо исследование представительства как гражданского процессуального правоотношения.

Приступая к изучению представительства как правоотношения, необходимо остановиться на таких общих вопросах теории права, как: что такое правоотношение, что оно дает при рассмотрении вопроса о представительстве?

Вопросы правоотношения всегда привлекали к себе серьезное внимание правоведов. Это и понятно. Если при освещении правоотношения даже не выходить за рамки традиционной, специально-юридической проблематики, то нужно видеть существенное прикладное значение соответствующих теоретических разработок, которые вооружают юристов-практиков специализированными знаниями, необходимыми для юридически точного применения норм права в целом и о судебном представительстве в частности.

Творческое использование метода материалистической диалектики, а также других новейших приемов исследования позволяет выявить в этой, казалось бы, традиционной проблематике и существенные теоретические резервы в области права, в утверждении специально-юридических характеристик права общесоциологического уровня.

С философской стороны, это – в частности, раскрытие глубоких и тонких связей и зависимостей, характерных для существования и функционирования правоотношений в рамках механизма правового регулирования, а также жестких, математически четких закономерностей, свойственных самому бытию правоотношений, субъективных прав, правомочий, юридических фактов [5, с. 100].

Обращая внимание на то, что понятие правоотношения является «понятием, охватывающим реализацию правовой нормы, ее воплощением в реальных жизненных отношениях», Р.О. Халфина справедливо отмечала: «Научная ценность понятия правоотношения, одна из главных его функций – раскрыть эффективность права в его неразрывной связи с регулируемым им общественным отношением» [6, с. 24].

Подробно вопросами правоотношения (в том числе процессуальными правоотношениями) занимались такие видные ученые, как С.С. Алексеев, Д.Р. Джалилов, Н.Б. Зейдер, В.И. Мозолин, Р.О. Халфина, Н.А. Чечина, В.Н. Щеглов и другие.

В настоящей работе акцентируется внимание на общем понятии правоотношения, понятии гражданского процессуального правоотношения, поскольку исследование судебного представительства как правоотношения невозможно без выяснения общих начал, касающихся развития правоотношения.

Итак, плодотворное исследование вопросов представительства как правоотношения возможно лишь постольку, поскольку с необходимой четкостью определены исходные общетеоретические положения, выражающие широкий, философский (общесоциологический) подход к правоотношениям, все ценное, накопленное в этой области юридической наукой.

Понятие правоотношения в теории права является наиболее острым и дискуссионным вопросом, по которому до сих пор не существует единой точки зрения. В теории не оспаривается только вывод о том, что правовое отношение является общественным отношением, субъекты которого выступают как носители субъективных прав и обязанностей.

Под общественными отношениями принято понимать отношения между людьми, возникающие в процессе их совместной деятельности. Общественные отношения непременно включают фактическое поведение их субъектов. Правовые отношения отличаются от неправовых общественных отношений наличием прав и обязанностей, в соответствии с которыми субъекты осуществляют поведение. Правовым является общественное отношение, урегулированное нормами права. Отсюда возможно и обратное утверждение, что правовое отношение является регулятором общественного отношения, выступающего наряду с нормой права.

При определении правоотношения мы придерживаемся определения, предложенного С.С. Алексеевым, который под правоотношением понимает возникающую на основе норм права индивидуализированную общественную связь между лицами, характеризуемую наличием субъективных юридических прав и обязанностей и поддерживаемую (гарантируемую) принудительной силой государства [7, с. 23].

С.С. Алексеев определил существенные положения, характеризующие правоотношение, а именно:

- правоотношения входят в качестве неотъемлемой части в механизм правового регулирования, в целостную правовую систему, и, следовательно, проблемы правоотношений нужно решать на базе и в связи

с общетеоретическими выводами и положениями философского уровня, относящимися к механизму правового регулирования, правовой системе, функциям права, способам правового регулирования, соотношению нормативного и индивидуального регулирования;

- правоотношения выражают внутренний закон правовой материи, и, следовательно, необходимо держать в поле зрения все многообразие правовых связей между субъективными правами и обязанностями и ясно представлять, что именно в связи между правами и обязанностями раскрываются их социальная природа и юридическое существо;

- свойства правоотношений разных типов и видов нередко значительно различаются между собой, и, следовательно, при конструировании общих понятий в теории правоотношений нужны строгие представления о том, какие свойства являются общими для всех правовых связей, а какие присущи лишь тому или иному типу или виду правоотношений (общим и конкретным, регулятивным и охранительным);

- в правоотношениях юридическая форма и материальное содержание находятся в нераздельном единстве, и, следовательно, проблемы правоотношений необходимо решать с учетом этого фундаментального факта, а также с учетом того, идет ли речь о правоотношении в целом, во всем богатстве его характеристик, или же только о юридической форме;

- правоотношение – это динамическое, находящееся в движении правовое явление, и, следовательно, вопросы правоотношений нужно рассматривать с учетом становления и развития субъективных юридических прав и обязанностей, их материализации в поведении людей [8, с. 101].

Многие из этих положений верно отражают те характерные признаки, которые присущи правоотношению, несмотря на то, что написаны они были более двадцати лет назад.

Гражданские процессуальные отношения входят в общую систему правовых отношений.

По вопросу определения гражданского процессуального правоотношения в юридической литературе единого мнения также не существует.

По мнению Н.Б. Зейдера, гражданские процессуальные правоотношения опосредуют общественные отношения, возникающие при осуществлении процессуальной деятельности [9, с. 12].

Напротив, К.С. Юдельсон процессуальное правоотношение определяет как урегулированное нормами права отношение между судебными органами и другими органами и лицами, складывающееся в процессе осуществления судом защиты прав и интересов граждан и организаций [10, с. 124].

К пониманию гражданского процессуального отношения как урегулированного нормами гражданского процессуального права общественного отношения присоединяются и другие ученые.

Сторонником понимания процессуального правоотношения как общественного отношения, возникающего с целью регулирования другого, фактического общественного отношения, выступает Д.Р. Джалилов. Он указывает, что правовые отношения представляют основную форму правового регулирования общественных отношений, выступают в качестве инструмента, посредством которого нормы права воздействуют на общественные отношения [11, с. 78].

Т.И. Евстифеева полагает, что гражданские процессуальные отношения – это регулируемые нормами гражданского процессуального права общественные отношения, возникающие в сфере гражданского судопроизводства, содержанием которых являются процессуальные действия его участников, а формой – субъективные гражданские процессуальные права и обязанности [12, с. 12].

С предложенным определением трудно согласиться, так как в нем не указаны ни целевая направленность правоотношения, ни его субъектный состав. Остается непонятным, что же является объектом. Основной акцент делается лишь на содержании правоотношения.

Гражданское процессуальное правоотношение является сложным, что обусловлено его движением и развитием, а также многосубъектным составом. Движение присуще многим правовым отношениям. Развивается, например, жилищное правоотношение. Так, у субъектов ежемесячно возникают правомочия и обязанности по уплате квартирной платы. Эти периодически повторяющиеся правоотношения прекращаются с уплатой квартирной платы, но само сложное жилищное правоотношение остается.

В процессуальном отношении нет ритмически повторяющегося цикла. Для него характерно поступательное движение. С возбуждением гражданского дела у суда возникает обязанность подготовить его к судебному разбирательству. В связи с этими действиями суда у различных субъектов гражданского процессуального правоотношения появляются права и обязанности (представить письменные и вещественные доказательства, заявлять ходатайства и др.). По окончании подготовки дела оно назначается к разбирательству и рассматривается по существу в судебном заседании. Это также вызывает возникновение, изменение и прекращение комплекса элементарных правоотношений суда с другими участниками процесса.

Представление о процессе как о движущемся явлении сложилось давно и не случайно, ибо само слово «процесс» означает движение. То, что процессуальной деятельности присуще движение и развитие, правильно и не требует доказательств. Но это не означает, что движение характеризует только деятельность.

Двигается и развивается также правовая основа деятельности, как совокупность и система прав и обязанностей суда и других субъектов процесса. Движение в процессе следует рассматривать как цепь, в которой деятельность вызывает возникновение прав и обязанностей, а исполнение последних служит основанием для возникновения других прав и обязанностей.

Определение гражданского процессуального правоотношения отражает в себе то общее, что присуще всем правовым отношениям и вместе с тем отличает их от иных общественных отношений. Отличительным признаком правоотношений является то, что правовые отношения возникают в результате регулирующего воздействия правовых норм на общественные отношения. В связи с чем следует согласиться с К.С. Юдельсоном, определяющим гражданское процессуальное правоотношение как урегулированное нормами права общественное отношение.

Однако одного указания на урегулированность нормами права еще недостаточно. Необходимо также, чтобы определение правильно раскрывало динамику воздействия норм права на общественные отношения, состоящую в образовании правовой основы, в соответствии с которой субъекты осуществляют свое поведение.

Вторая часть определения К.С. Юдельсона этим требованиям не отвечает. В ней указывается, что правовое отношение складывается в процессе осуществления судом защиты прав и интересов граждан и организации.

Если учесть, что под содержанием процессуального правоотношения К.С. Юдельсон понимает субъективные права и обязанности, а процессуальную деятельность рассматривает как объект, из определения следует, что деятельность суда первична, а процессуальные права и обязанности – вторичны.

Интересным, на наш взгляд, представляется определение В.П. Мозолина, который считает, что гражданско-процессуальное правоотношение – это отношение между судом, осуществляющим правосудие по гражданским делам, и участвующими в деле заинтересованными лицами и органами государства; содержанием этого отношения являются процессуальные действия, совершаемые субъектами отношения на основе установленных нормами права процессуальных прав и обязанностей, по поводу решения судом всех рассматриваемых в процессе вопросов, главным из которых является решение самого спора по существу [13, с. 55].

В этом определении правильно раскрыта динамика правового регулирования, но не указано, что гражданское процессуальное правоотношение является результатом урегулирования общественного отношения нормами гражданского процессуального права.

В определении А.Ф. Козлова, наоборот, указано на урегулированность отношения нормами права, но не раскрывается служебная роль процессуальных прав и обязанностей и отрицается наличие единого процессуального отношения по гражданскому делу.

По мнению А.Ф. Козлова, гражданские процессуальные правоотношения – это регулируемые нормами права отношения, складывающиеся в процессе отправления правосудия по гражданским делам между судебными органами и всеми лицами, допущенными к участию в процессе [14, с. 96].

Н.А. Чечина определяет гражданские процессуальные отношения как систему отношений, складывающихся в период судебной деятельности между судом как органом государственной власти и лицами, участвующими в процессе [2, с. 302].

Приведенное определение отражает взгляды Н.А. Чечиной на процессуальные отношения суда с истцом, ответчиком и другими субъектами как на самостоятельные звенья процесса, однако это приводит к отрицанию единой правовой основы процесса, в соответствии с которой только и возможно единство процессуальной деятельности.

По мнению В.Н. Щеглова, гражданское процессуальное правоотношение представляет собой урегулированное гражданским процессуальным правом общественное отношение между судебными органами и всеми другими участниками процесса, состоящее в процессуальной деятельности, совершаемой на основе процессуальных прав и обязанностей, и направленное на защиту имущественных, трудовых и иных прав граждан, а также прав и законных интересов организаций.

В целом, это определение гражданского процессуального правоотношения В.Н. Щеглова является верным и может быть принято за основу при исследовании судебного представительства как правоотношения.

На наш взгляд, среди важнейших специфических черт гражданского процессуального правоотношения необходимо выделить его властно-правовой характер, сложный состав, единство и направленность на достижение единой цели.

Изложенное позволяет предложить следующее определение гражданского процессуального правоотношения.

Гражданское процессуальное правоотношение – это урегулированное нормами гражданского процессуального права общественное отношение между судом и другими участниками гражданского судопроизводства, направленное на защиту охраняемых законом прав и интересов граждан, а также прав и законных интересов организаций.

При определении судебного представительства как гражданского процессуального правоотношения мы будем опираться на разработанные в теории права понятие правоотношения и понятие гражданского процессуального правоотношения.

Прежде чем предлагать определение судебного представительства как гражданского процессуального правоотношения, необходимо рассмотреть и выявить все его существенные признаки (элементы). По нашему мнению, такими являются: целевая направленность представительства; субъектный состав; объект; содержание; выступление одного лица в защиту прав и интересов другого лица; полномочия представителя.

Составным элементом понятия судебного представительства является его целевая направленность. Вообще под целью понимают то, к чему стремятся, что намечено достигнуть, предел, намерение, которое должно осуществить. Цель – это задача, которую перед собой ставят люди в жизни применительно к тем или иным ее областям.

Как можно заметить, одни авторы, давая определение представительства, не указывают в нем его цель. Другие считают необходимым подчеркнуть целевую направленность представительства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Бабаев В.К. Юридические понятия и их роль в механизме правового регулирования // Защита субъективных прав и гражданское судопроизводство. – Ярославль, 2007. – С.18-20.
- 2 Чечина Н.А. Избранные труды по гражданскому процессу. – СПб., 2004. – 656 с.
- 3 Зайцев И.М. О природе правовых понятий // Некоторые философские проблемы государства и права. – Саратов, 2004. – С.84-91.
- 4 Халатов С.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе. – М., 2002. – 208 с.
- 5 Алексеев С.С. Общая теория права. – М, 1999. – 256 с.
- 6 Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1984. – 351 с.
- 7 Алексеев С.С. Теория права. – М., 1995. – 320 с.
- 8 Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Саратов, 1999. – 74 с.
- 9 Курьлев С.В. Избранные труды. – Минск, 2012. – 607 с.
- 10 Джалилов Д.Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты. – Душанбе, 1992. – 178 с.
- 11 Евстифеева Т.И. Гражданские процессуальные правоотношения. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Саратов, 2001. – 154 с.
- 12 Мозолин В.П. Гражданское право. Ч.1. – М., 2005. – 719 с.
- 13 Козлов А.Ф. Гражданский процесс. – М., 2006. – 475 с.
- 14 Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение. – Томск, 1996. – 168 с.

К ВОПРОСУ О ЛИЦАХ, КОТОРЫЕ МОГУТ БЫТЬ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ В СУДЕ

К. Абласанова

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы,
aospz@mail.ru*

Аннотация. Институт судебного представительства является одним из центральных институтов гражданского процессуального права. В юридической литературе данный институт является достаточно хорошо изученным.

Однако некоторые вопросы представительства в гражданском процессе до сих пор остаются спорными и окончательно не решены. К таковым, в частности, относятся проблемы, касающиеся системы, содержания, объекта, структуры представительства в гражданском процессе. Это в полной мере касается и понятия представительства. По данному вопросу среди авторов, исследовавших проблемы представительства, нет единой точки зрения, что, в свою очередь, не способствует развитию гарантий судебной защиты прав граждан и организаций в гражданском судопроизводстве.

Одной из важных составляющих института представительства является вопрос субъектов, в частности, лиц, которые могут быть представителями в судебном процессе. Судебный представитель является особым участником гражданских процессуальных правоотношений. Вопрос квалификации судебного представителя зачастую имеет ключевое значение для успешного разрешения судебного процесса.

Ключевые слова: представитель, представительство, юридический консультант, гражданский процесс, понятие, структура.

СОТТА ӨКІЛ БОЛА АЛАТЫН ТҰЛҒАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Түйіндеме. Аннотация. Сот өкілдігінің институты азаматтық іс жүргізу құқығының орталық институттарының бірі болып табылады. Заң әдебиетінде бұл институт өте жақсы зерттелген.

Алайда азаматтық процестегі өкілдіктің кейбір мәселелері әлі күнге дейін даулы болып қалып отыр және түпкілікті шешілмеген. Осыған, атап айтқанда, азаматтық процестегі өкілдіктің жүйесіне, мазмұнына, объектісіне, құрылымына қатысты проблемалар жатады. Бұл өкілдік ұғымына да толық қатысты. Бұл мәселе бойынша өкілдіктің проблемаларын зерттеген авторлардың арасында бірыңғай көзқарас жоқ, бұл өз кезегінде азаматтық сот ісін жүргізуде азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын сотта қорғау кепілдіктерін дамытуға ықпал етпейді.

Өкілдік институтының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі субъектілер, атап айтқанда, сот процесінде өкіл бола алатын тұлғалар мәселесі болып табылады. Сот өкілі азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарының ерекше қатысушысы болып табылады. Сот өкілін біліктілік мәселесі көбінесе сот процесін табысты шешу үшін маңызды болып табылады.

Түйінді сөздер: өкіл, өкілдік, заң кеңесшісі, азаматтық процесс, ұғым, құрылым.

TO THE QUESTION OF PERSONS WHO CAN BE REPRESENTATIVES IN THE COURT

Annotation. The institute of judicial representation is one of the Central institutions of civil procedure law. In the legal literature, this institute is quite well-studied.

However, some issues of representation in civil proceedings still remain controversial and have not been resolved definitively. These include, in particular, issues related to the system, content, object, and structure of representation in civil proceedings. This fully applies to the concept of representation. There is no common point of view on this issue among the authors who have studied the problems of representation, which, in turn, does not contribute to the development of guarantees of judicial protection of the rights of citizens and organizations in civil proceedings.

One of the important components of the institution of representation is the issue of subjects, in particular, persons who can be representatives in the judicial process. A judicial representative is a special participant in civil procedural legal relations. The question of the qualification of a judicial representative is often of key importance for the successful resolution of a trial.

Keywords: representative, representation, legal consultant, civil procedure, concept, structure.

Прежде чем обратиться к субъектному составу представительства, необходимо проанализировать категории понятий субъекта права и субъекта правоотношения, поскольку посредством уяснения общетеоретических вопросов права, касающихся субъектного состава, возможно правильное разрешение вопроса о круге лиц, которые могут быть представителями в суде, выделение категории лиц, которые не могут быть представителями, решение вопроса о том, кто вообще имеет право действовать в суде через представителя, и т.д.

Понятие субъекта права характеризует два основных признака: во-первых, это участник общественных отношений, который по своим особенностям фактически может быть носителем субъективных юридических прав и обязанностей. Во-вторых, это лицо, которое реально способно участвовать в правоотношениях, приобрело свойства субъекта права в силу юридических норм [1, с. 139]. Иными словами, юридические нормы образуют обязательную основу выступления индивидов, организаций, общественных образований как субъектов права.

«Субъект права» представляет собой понятие, в какой-то мере отличное от понятия «субъект правоотношения». Субъект права – это лицо, обладающее правосубъектностью, то есть лицо, потенциально (вообще) способное быть участником правоотношений. А субъект правоотношения – это реальный участник данных правовых отношений.

Как уже говорилось, гражданским процессуальным правоотношениям свойственно то, что они возникают и существуют на основе норм права между конкретными лицами, юридически закрепляют взаимное поведение их участников и обеспечиваются силой государственного принуждения. Это отношения власти и подчинения, то есть «властеотношения». Суд является обязательным участником всех гражданских процессуальных правоотношений. Поэтому другие участники процесса в гражданских процессуальных правоотношениях между собой не состоят. Осуществляя принадлежащие им процессуальные права, участники процесса адресуют свои требования суду и несут перед ним определенные обязанности.

Суду отведена главная роль в выполнении задач, поставленных перед гражданским судопроизводством. Суд – орган государственной власти. Именно на него закон возложил обязанность рассматривать и разрешать гражданские дела, по существу. Он привлекает граждан и организации к участию в деле, направляет действия всех участников процесса, обеспечивает выполнение ими своих процессуальных прав и обязанностей, разрешает все вопросы, возникающие при рассмотрении дела, выносит постановления [2, с. 45].

В юридической литературе некоторые авторы считают, что гражданские процессуальные правоотношения могут складываться между участниками процесса помимо суда. По нашему мнению, это не совсем правильно.

В соответствии с действующим процессуальным законодательством участники процесса не имеют никаких прав и не несут никаких обязанностей по отношению друг к другу. Поскольку отсутствуют гражданско-процессуальные обязанности участников процесса по отношению друг к другу, то в законе не предусмотрены и правовые последствия на случай их невыполнения [2, с. 45].

Процессуальные действия суда являются основными юридическими фактами, влияющими на динамику процессуальных правоотношений. Характерной особенностью суда как субъекта процессуальных правоотношений является и то, что его процессуальное положение в гражданском процессе характеризуется соединением двух качеств: с одной стороны, суд – участник процессуальных правоотношений, с другой – суд выступает в качестве органа, наделенного правомочием разрешать вопросы, которые могут возникнуть в связи с рассмотрением конкретного гражданского дела.

Суд наделен не только процессуальными правами, но и обязанностями по отношению к другим участникам процесса [3, с. 33]. Процессуальные права и обязанности суда и других участников процесса регламентируются нормами гражданского процессуального права и являются взаимосвязанными.

Интересы суда как главного субъекта процессуального правоотношения не противоречат интересам других участников правоотношения. Суд сам заинтересован в наиболее полной реализации процессуальных прав всех субъектов процессуальных отношений, возникших в гражданском судопроизводстве, поскольку это необходимо для правильного осуществления задач правосудия.

В юридической литературе при классификации субъектов гражданских процессуальных правоотношений суд выделяют в первую группу субъектов гражданских процессуальных правоотношений.

Ко второй группе субъектов принято относить лиц, участвующих в деле: стороны; третьи лица; прокурор; государственные органы; профсоюзы; организации или отдельные граждане, участвующие в процессе в интересах других лиц. Лица, участвующие в деле, играют важную роль в процессе, активно влияя на ход и развитие гражданских процессуальных отношений и на процесс в целом.

К третьей группе субъектов гражданского процессуального права относятся лица, содействующие правосудию. Они привлекаются в гражданский процесс по инициативе суда или лиц, участвующих в деле, для выполнения обязанностей по сообщению доказательственной информации, осуществлению иных обязанностей в гражданском процессе, необходимых для успешного разрешения спора и выполнения судом своих функций. В эту группу входят свидетели, эксперты, переводчики, понятые, хранители имущества при исполнении судебных решений и другие лица.

Как правильно было отмечено в литературе, какими-либо существенными правами лица, содействующие правосудию, не наделены. Их правовой статус в гражданском процессе в первую очередь определяется выполнением возложенных на них процессуальных обязанностей.

По нашему мнению, ни к одной из вышеназванных групп нельзя отнести судебных представителей. Они по ряду признаков отличаются от лиц, участвующих в деле, хотя бы по формальному основанию, так как представитель не упоминается в ст. 43 ГПК РК, и тем более их нельзя отнести к группе лиц (наряду со свидетелями, переводчиками, экспертами), содействующих осуществлению правосудия, поскольку они наделены объемом прав, не свойственных этой категории лиц.

Судебные представители имеют право представлять доказательства и участвовать в их исследовании, заявлять ходатайства, обжаловать решение суда и выполнять многие другие действия, которые не вправе совершать переводчики, свидетели, эксперты.

Кроме того, судебные представители отличаются от лиц, участвующих в деле, и от лиц, содействующих правосудию, по целям участия в гражданском процессе, а также по степени заинтересованности в исходе дела.

Таким образом, судебные представители, занимая особое место в гражданском процессе, образуют самостоятельную группу субъектов гражданского процессуального права.

Более наглядно это можно показать на представленной нами ниже схеме субъектов гражданского процессуального правоотношения. Главенствующее положение в этой схеме, как уже было отмечено, занимает суд. Он взаимосвязан с другими субъектами правоотношения: лицами, участвующими в деле; лицами, содействующими правосудию, и судебными представителями.

Гражданские процессуальные правоотношения между участниками процесса помимо суда складываться не могут. Сфера деятельности суда при рассмотрении и разрешении гражданских дел ограничена рамками гражданского процессуального правоотношения.

При исследовании субъектного состава судебного представительства постоянно возникает вопрос о том, все ли участники процесса, все ли субъекты гражданских процессуальных правоотношений могут участвовать в деле через судебного представителя? Действующее законодательство прямого ответа на этот вопрос не содержит. Между тем правильное его разрешение имеет большое теоретическое и практическое значение.

По общему правилу, правом на ведение дела через представителей или параллельно с ними обладают стороны, третьи лица, а также заявители и заинтересованные граждане и организации по делам, возникающим из административно-правовых отношений, делам особого производства. Указанные участники процесса, являясь лицами, участвующими в деле, обладают способностью иметь гражданские процессуальные права и обязанности, в том числе и право на ведение в суде дела через представителя или параллельно с ним, предусмотренное ГПК РК.

Вместе с тем не все субъекты гражданского процессуального права могут осуществлять в суде свои права и обязанности через представителя или параллельно с ним. Так, не может участвовать в гражданском процессе через представителя суд, природа прав и обязанностей которого такова, что они могут осуществляться только им, и никем другим. Не могут прибегать к помощи судебного представителя

прокурор, секретарь судебного заседания, судебный исполнитель, переводчик. Не предоставлено законом такое право и свидетелям, которые должны лично явиться в суд и дать правдивые показания, а также экспертам. Характер прав этих участников процесса таков, что они могут осуществляться только их личными действиями.

Таким образом, право участвовать в процессе через представителя или совместно с ним закон предоставляет не всем субъектам гражданского процессуального права. Одни лица могут осуществлять свои права и обязанности в процессе как лично, так и через представителя, участвовать в деле параллельно с представителем, другие же обязаны осуществлять их только своими действиями.

ГПК РК содержит отдельные положения в отношении представительства несовершеннолетних, разделив их при этом на две категории – несовершеннолетние, не достигшие четырнадцати лет, и несовершеннолетние в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет.

Так, права, свободы и законные интересы несовершеннолетних в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет, а также граждан, признанных ограниченно дееспособными, защищаются в суде их родителями или иными законными представителями. Суд обязан привлекать к участию в таких делах самих несовершеннолетних или граждан, признанных ограниченно дееспособными. По ходатайству законных представителей несовершеннолетних или граждан, признанных ограниченно дееспособными, суд может привлечь к участию в деле прокурора.

Права, свободы и законные интересы несовершеннолетних, не достигших четырнадцати лет, а также граждан, признанных недееспособными, защищаются в суде их законными представителями, прокурором [4].

В ст.58 ГПК РК установлено, что представителями по поручению в суде могут быть следующие лица:

- адвокаты;
- работники юридических лиц;

по делам этих юридических лиц, а государственных органов - по делам этих государственных органов и их территориальных подразделений;

по делам иных юридических лиц, если такие юридические лица находятся под контролем (прямым или косвенным) одного и того же лица;

- уполномоченные профессиональных союзов - по делам рабочих, служащих, а также других лиц, защита прав и интересов которых осуществляется этими профессиональными союзами;

- уполномоченные организаций, которым законом, уставом или положением предоставлено право защищать права и интересы членов этих организаций, а также права и интересы других лиц;

- один из соучастников по поручению других соучастников;

- лица, являющиеся членами палаты юридических консультантов в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи».

Также ст.58 ГПК РК установлено, что процессуальные полномочия представителя подтверждаются надлежащим образом оформленной доверенностью.

Для адвоката предусмотрены особые положения. Так, в соответствии с удостоверением адвоката и письменным уведомлением о защите (представительстве) адвокат вправе совершать необходимые при представительстве процессуальные действия. Полномочия адвоката на совершение каждого из

процессуальных действий, перечисленных в ст.60 ГПК РК, должны быть указаны в доверенности.

Необходимо отметить, что институт юридических консультантов является новым для Казахстана. Правовой статус юридических консультантов стал урегулированным с принятием 5 июля 2018 года нового Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи».

Вокруг принятия данного закона ходило много споров и дискуссий, вызванных неоднозначным отношением, как общественности, так и практикующих юристов к введению института юридических консультантов.

Как отмечает Е. Масалин, до 2018 года деятельность частнопрактикующих юристов, по сути, никак не регулировалась (лицензирование 90-х годов было явно формальным). Закон позиционировался разработчиками как внедрение мирового опыта, предполагающего институционализацию юридической профессии, создание неких рамок, профессиональных стандартов [5].

Согласно данным Министерства юстиции РК реально практикующих адвокатов на данный момент свыше 4 500. Что же касается юристов, оказывающих юридические услуги, то ни один государственный орган не смог дать даже приблизительную оценку их количества. Однако исходя из приведенной в ходе обсуждения законопроекта статистики (ежегодное число выпускников юридических учебных заведений составляет около 20 000, количество только гражданских судебных дел за последний период составляло порядка 800 000 в год), можно представить, насколько объемный юридический рынок и какие суммы могут обращаться в нем (даже если учесть, что далеко не все выпускники войдут в юридический рынок).

Самой глобальной новинкой рассматриваемого Закона является то, что с июля 2019 года (истечение переходного периода, определенного Законом) все физические и юридические лица, кто планирует нанимать юристов для представительства своих интересов в гражданских судах, обязаны будут нанимать только адвокатов и так называемых юридических консультантов.

То есть потенциальный представитель в суде должен предъявить не только диплом юриста, но и документ, подтверждающий его членство в специальных Палатах юридических консультантов, а адвокаты – свои документы.

Необходимо отметить, что с января 2020 года юридические консультанты обязаны также заключать и представлять договор страхования ответственности по своим профессиональным ошибкам.

Исключения из требований к юридическим консультантам есть. В частности, они касаются работников юридических лиц (в том числе входящих в холдинг), представителей профессиональных союзов, обществ защиты прав потребителей и иных специализированных организаций. Иными словами, прежний принцип, что работник (включая штатного юриста) может судиться за свою компанию – остается (в этом случае не обязательно нанимать внешнего юридического консультанта или адвоката).

Также вышеуказанным Законом был определен статус Палат юридических консультантов.

Так, палатой юридических консультантов признается саморегулируемая, основанная на обязательном членстве организация, созданная в целях регулирования деятельности по оказанию юридической помощи и контроля за деятельностью своих членов в части соблюдения ими требований законодательства Республики Казахстан

об адвокатской деятельности и юридической помощи, правил и стандартов палаты юридических консультантов, Кодекса профессиональной этики, включенная в реестр палат юридических консультантов, объединяющая на условиях членства не менее пятидесяти юридических консультантов [6].

Палата юридических консультантов осуществляет следующие функции:

- устанавливает правила профессионального поведения и Кодекс профессиональной этики;
- устанавливает правила и условия приема в члены палаты;
- устанавливает по согласованию с уполномоченным органом стандарты оказания юридической помощи, критерии качества юридической помощи и обеспечивает их исполнение членами палаты;
- обеспечивает размещение не реже одного раза в год на своем интернет-ресурсе сводно-аналитической информации о формируемой средней стоимости оказываемых членами палаты юридических услуг за предыдущий период, начиная с даты последнего размещения данной информации, на основании данных, предоставляемых членами палаты, с учетом требований о конфиденциальности;
- устанавливает объем и порядок оказания комплексной социальной юридической помощи;
- обеспечивает повышение квалификации своих членов в соответствии с утвержденными стандартами палаты;
- организует информационное и методическое обеспечение членов палаты юридических консультантов;
- представляет интересы своих членов в государственных органах, негосударственных организациях, в том числе иностранных и международных;
- осуществляет контроль за соблюдением членами палаты юридических консультантов требований законодательства Республики Казахстан об адвокатской деятельности и юридической помощи, правил и стандартов оказания юридической помощи, Кодекса профессиональной этики;
- рассматривает вопросы о привлечении членов палаты юридических консультантов к ответственности за нарушение требований настоящего Закона, законодательства Республики Казахстан об адвокатской деятельности и юридической помощи, правил и стандартов оказания юридической помощи, Кодекса профессиональной этики;
- содействует организации прохождения профессиональной практики выпускниками организаций послесреднего, высшего юридического образования;
- обобщает практику и вырабатывает рекомендации и предложения по дальнейшему совершенствованию и развитию юридической помощи;
- ведет реестр членов палаты юридических консультантов;
- выполняет иные функции [6].

Согласно вышеназванному Закону, юридическим консультантом является физическое лицо, имеющее высшее юридическое образование, стаж работы по юридической специальности не менее двух лет, прошедшее аттестацию, являющееся членом палаты юридических консультантов и оказывающее юридическую помощь.

Юридический консультант может оказывать юридическую помощь самостоятельно, занимаясь частной практикой в виде индивидуального предпринимательства либо без государственной регистрации в качестве индивидуального предпринимателя, а также на основании трудового договора с юридическим лицом.

Юридический консультант вправе оказывать лицу, обратившемуся за помощью, любую юридическую помощь, в которой оно нуждается, в порядке и на условиях, определенных законодательством Республики Казахстан.

Юридический консультант от своего имени заключает письменный договор об оказании юридической помощи с обратившимся к нему лицом.

В случае оказания юридической помощи юридическим консультантом, действующим на основании трудового договора с юридическим лицом, письменный договор об оказании юридической помощи клиенту заключается юридическим лицом.

Юридический консультант, выступая в качестве представителя, имеет права:

- представлять права и интересы лиц, обратившихся за юридической помощью, в судах, государственных, иных органах и организациях, в компетенцию которых входит разрешение соответствующих вопросов;

- запрашивать и получать во всех государственных органах, органах местного самоуправления и юридических лицах сведения, необходимые для оказания юридической помощи;

- в порядке и пределах, установленных законодательством Республики Казахстан, самостоятельно собирать необходимые для оказания юридической помощи фактические данные, а также представлять их в государственные органы и должностным лицам;

- знакомиться с материалами, касающимися лица, обратившегося за юридической помощью, включая процессуальные документы, судебные дела, и фиксировать содержащуюся в них информацию любым способом, не запрещенным законами;

- запрашивать на договорной основе заключения специалистов для разъяснения вопросов, возникающих в связи с оказанием юридической помощи и требующих специальных знаний в области науки, техники, искусства и других сферах деятельности;

- заявлять ходатайства, приносить в установленном порядке жалобы на решения и действия (бездействие) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих, ущемляющих права и охраняемые законом интересы лиц, обратившихся за помощью;

- использовать все не запрещенные законом средства и способы защиты прав и законных интересов лиц, обратившихся за юридической помощью;

- проводить примирительные процедуры;

- оказывать комплексную социальную юридическую помощь;

- совершать иные действия, не противоречащие законодательству Республики Казахстан.

Юридический консультант обязан:

- соблюдать требования законодательства Республики Казахстан об адвокатской деятельности и юридической помощи, а также требования правил и стандартов палаты юридических консультантов;

- соблюдать правила Кодекса профессиональной этики, установленные палатой юридических консультантов, членом которой он является, а также уплачивать взносы;

- руководствоваться в профессиональной деятельности принципами оказания юридической помощи;

-
- быть членом одной из палат юридических консультантов для оказания юридической помощи в виде представительства интересов лиц в судах;
 - сообщать клиенту о невозможности своего участия в оказании юридической помощи вследствие возникновения обстоятельств, препятствующих ее оказанию;
 - обеспечивать сохранность документов, получаемых от клиента и третьих лиц при оказании юридической помощи;
 - предоставлять клиенту информацию о членстве в палате юридических консультантов;
 - представлять по требованию клиента копию договора страхования профессиональной ответственности юридического консультанта;
 - по требованию клиента представлять выписку из реестра членов палаты юридических консультантов, членом которой он является;
 - заключать соглашение о неразглашении конфиденциальной информации с клиентом, если об этом не возражает клиент;
 - выполнять любые не запрещенные законом действия по установлению фактических обстоятельств, направленные на обеспечение прав, свобод и законных интересов клиента;
 - по требованию клиента хранить копии документов, которые использовались при оказании юридической помощи, на бумажных или электронных носителях либо в форме электронных документов в течение трех лет с даты завершения оказания юридической помощи;
 - постоянно повышать свою квалификацию;
 - осуществлять страхование профессиональной ответственности.

Принципиально важным является положение, согласно которому, юридическому консультанту запрещается занимать по делу правовую позицию, ухудшающую положение лица, обратившегося за помощью, использовать свои полномочия в ущерб лицу, интересы которого он представляет.

Юридическому консультанту запрещается оказывать юридическую помощь в случае наличия конфликта интересов.

Юридический консультант обязан отказаться от оказания юридической помощи в случаях, если:

- имеется конфликт интересов клиента и юридического консультанта, его близких родственников, а также при наличии других обстоятельств, составляющих конфликт интересов;
- имеются основания, предусмотренные процессуальным законодательством Республики Казахстан.

Интерес представляют положения о страховании ответственности юридического консультанта, которые были введены для управления рисками клиентов.

Юридический консультант обязан заключить договор страхования профессиональной ответственности по обязательствам, возникающим вследствие причинения вреда третьим лицам, которым в соответствии с договором оказывается юридическая помощь.

Юридический консультант не вправе приступать к оказанию юридической помощи при отсутствии договора страхования профессиональной ответственности.

Необходимо отметить, что, в случае, если юридический консультант состоит в трудовых отношениях с юридическим лицом, обязанность по заключению договора

страхования профессиональной ответственности юридического консультанта возлагается на это юридическое лицо.

Объектом страхования профессиональной ответственности юридического консультанта являются имущественные интересы страхователя (застрахованного лица), связанные с его обязанностью в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, возместить вред, причиненный третьим лицам, которым в соответствии с договором оказывается юридическая помощь, в результате осуществления деятельности.

Страховым случаем по договору страхования профессиональной ответственности юридического консультанта является факт наступления гражданско-правовой ответственности страхователя по возмещению вреда, причиненного имущественным интересам третьих лиц, которым в соответствии с договором оказывается юридическая помощь, в результате допущенных застрахованным лицом профессиональных ошибок при оказании юридической помощи.

Безусловным положительным моментом рассматриваемого Закона является закрепление в нем видов профессиональных ошибок юридического консультанта, к которым отнесены:

- пропуск процессуальных сроков;
- неправильное оформление документов;
- неизвещение лица, которому в соответствии с договором оказывается юридическая помощь, о последствиях совершаемых юридических действий, повлекших причинение ему вреда;
- утрата или порча документов, полученных страхователем (застрахованным лицом) от клиента для оказания юридической помощи;
- неправомерное разглашение сведений, которые стали известны застрахованному лицу в процессе оказания им юридической помощи.

Также законодателем определен размер страховой суммы по договору страхования профессиональной ответственности юридического консультанта, который должен составлять для юридических консультантов, осуществляющих деятельность на территории города республиканского значения, столицы, - не менее тысячекратного, для иных юридических консультантов - не менее пятисоткратного размера месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете на соответствующий финансовый год, на дату заключения договора страхования профессиональной ответственности юридического консультанта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Алексеев С.С. Общая теория права. – М., 1999. – 256 с.
- 2 Треушников М.К. Гражданский процесс. – М., 2014. – 504 с.
- 3 Зялков В.В. Гражданский процесс. – М., 2004. – 448 с.
- 4 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31.10.2015 г. № 377-V // ИС «ПАРАГРАФ». – 2020.
- 5 Е. Масалин Как изменится работа юридических консультантов в скором времени // <https://kursiv.kz/opinions/2018-07/kak-izmenitsya-rabota-yuridicheskikh-konsultantov-v-skorom-vremeni>
- 6 Закон Республики Казахстан от 05.18.2018 г. №176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» // ИС «ПАРАГРАФ». – 2020.

ӨНДІРІС ОБЪЕКТІЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ КЕЗІНДЕГІ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ

Д.Айдос

*Д.А. Қонаев атындағы еуразиялық заң академиясының азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының
магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

Түйіндеме. Бұл мақалада өндірістік объектілерді пайдалану кезіндегі қоршаған ортаны қорғау. Экологиялық құқықбұзулықтардың алдын алу қарастырылған. Экологияны қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылған. Экологиялық талаптың, норманың, ереженің, нұсқаманың бұзылғаны туралы немесе адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін, сондай-ақ, қоршаған ортаны ластаған жағдайларды тапқан жұмысшы тез арада пайда болған жағдайды алдын алуға немесе жоюға шара қолдануға және ол туралы диспетчерге немесе басшылыққа хабаралауға міндетті болуы туралы тақырып ашылған. Өнеркәсіптік кәсіпорын қарастырылған жобамен табиғи ресурстарды дұрыс пайдалану мен өндіруде өз қызметін жер рекультивациясы бойынша жұмыстарды бітіруден бастауы тиіс. Өнеркәсіптік кәсіпорын қарастырылған жобамен табиғи ресурстарды дұрыс пайдалану мен өндіруде өз қызметін жер рекультивациясы бойынша жұмыстарды бітіруден бастауы тиіс. Өндірістік кәсіпорын қызметінің құқықтық негіздеріне жүргізілген талдау негізінде кәсіпорындардың құқықтық мәртебесін айқындайтын нормативтік құқықтық актілерде кәсіпорынның шаруашылық қызметіне қойылатын экологиялық талаптардың жоқ екені туралы қорытынды жасап отырмыз.

Түйін сөздер: өндірістік, экологиялық құқықбұзушылықтар, өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілері, экологиялық аудит, құқықбұзушылықтар, заңнама талаптары, экологиялық талаптар, экологиялық қауіпсіздік, жер рекультивация, экологиялық талаптар, экологиялизациялау.

ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ПРИ ЭКСПЛУАТАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОБЪЕКТОВ

Аннотация. Данная статья посвящена охране окружающей среды при эксплуатации промышленных объектов, предотвращение экологических нарушений. Рассматриваются вопросы о нарушении экологических требований, норм, правил, предписаний, о том, что работник, обнаруживший случай, угрожающий жизни и здоровью людей, а также загрязнение окружающей среды, обязан немедленно принять меры к предотвращению или устранению возникшей ситуации и сообщить об этом диспетчеру или руководству. Промышленное предприятие должно начинать свою деятельность с окончания работ по рекультивации земель в правильном использовании и добыче природных ресурсов, предусмотренных проектом. Рассмотрены актуальные вопросы охраны окружающей среды. На основе проведенного анализа правовых основ деятельности производственного предприятия мы делаем заключение об отсутствии экологических требований в хозяйственной деятельности предприятия, в нормативных правовых актах, определяющих правовой статус предприятия.

Ключевые слова: производственные, экологические правонарушения, объекты промышленности, энергетики, транспорта и связи, экологический аудит, правонарушения, требования законодательства, экологические требования, экологическая безопасность, рекультивация земель, экологические требования, экологизация.

ENVIRONMENTAL PROTECTION DURING OPERATION OF PRODUCTION FACILITIES

Abstract. This article is about environmental protection in the operation of industrial facilities. Prevention of environmental violations is provided. The topic of violation of environmental requirements, norms, rules, regulations, or that an employee who finds an incident that threatens the life and health of people, as well as environmental pollution, must immediately take measures to prevent or eliminate the situation and report it to the dispatcher or management. The industrial enterprise should start its activity with the completion of land reclamation works in the correct use and extraction of natural resources provided for by the project. The industrial enterprise should start its activity with the completion of land reclamation works in the correct use and extraction of natural resources provided for by the project. Topical issues of environmental protection are considered. Based on the analysis of the legal framework of the production enterprise, we conclude that there are no environmental requirements for the economic activities of the enterprise in the regulatory legal acts that determine the legal status of the enterprise.

Keywords: industrial, environmental offenses, industrial facilities, energy, transport and communications, environmental audit, offenses, legal requirements, environmental requirements, environmental safety, land reclamation, environmental requirements, greening.

Өндірістік кәсіпорындарында қоршаған ортаны құқықтық қорғау мәселесі өзекті болып табылады. Ол өндірістік кәсіпорындарының қоршаған ортаны лаптау бойынша көшбасшысы болып отырғанымен байланысты.

Жалпы алғанда қазіргі таңда өндіріс саласындағы кәсіпорындар экологиялық заңнама талаптарын орындамағаны жағдайлары көп кездесіп жатады.

Мұндай экологиялық құқықбұзушылықтар азаяр еді, егер өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызмет негізін бекітетін заңнамалық нормативтік актілерде осы кәсіпорындардың экологиялық құқықтары мен міндеттері анық көрсетілген болса.

Табиғатты ұтымды пайдалану және қоршаған табиғи ортаны қорғауды қамтамасыз ету бойынша кәсіпорындардың негізгі міндеттері кәсіпорындарға қатысты экологиялық талаптардан туындайды. Ол ҚР-сы Экологиялық кодексінде көрсетілген. Яғни, «Шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптар және олардың түрлері» деп аталатын Экологиялық кодекстің 194 бабында «Экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асырылатын шаруашылық және өзге де қызметке белгіленеді» делінген. ҚР ЭК 203 бабында өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілерін, ауыл шаруашылығы мақсатындағы және мелиорациялау объектілерін пайдалану кезіндегі экологиялық талаптар: өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілерін, ауыл шаруашылығы мақсатындағы және мелиорациялау объектілерін пайдалану белгіленген экологиялық талаптар ескеріліп және экологиялық тұрғыдан негізделген технологиялар, қоршаған ортаның ластануын болдырмайтын қажетті тазарту

құрылыстары мен санитарлық күзет аймақтары пайдаланыла отырып жүзеге асырылуға тиіс. Аталған объектілерді пайдалану кезінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар енгізілуіне тиіс. Бұл бап сілтемелі болып табылады, өйткені өнеркәсіптік қызметке қойылатын экологиялық талаптар толық айтылмаған, олар ЭК-тің «Жалпы экологиялық талаптар және табиғат пайдаланушылардың шаруашылық және өзге де объектілерді пайдалануға беру мен пайдалану кезіндегі жауапкершілігі» деп аталатын 199 бабында көрсетілген. Ал, бұл бапқа сәйкес өнеркәсіптік өндіріс саласындағы кәсіпорындарында тазарту, зиянды қалдықтарды жоятын және залалсыздандыратын, пайдалануға жарамай қалған қалдықтарды, қоршаған ортаны қорғау сапасының нормативін сақтауды қамтамасыз ету қондырғылары мен құрал-жабдықтары бар болу керек.

19 маусым 1995 жылғы «Мемлекеттік кәсіпорын туралы», 5 қазан 1995 жылғы «Өндірістік кооператив туралы», 22 сәуір 1998 жылғы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы», 13 маусым 2003 жылғы «Акционерлік қоғамдар туралы», 2 маусым 1995 жылғы «Шаруашылық серіктестіктер туралы» ҚР Заңдарында кәсіпорындардың да, осы кәсіпорындағы жұмыскерлердің де экологиялық құқықтары мен міндеттері қарастырылмаған, сондай-ақ, кәсіпорынның мүлкін пайдалануға экологиялық талаптар бекітілмеген және кәсіпорынның экологиялық қызметін құру мәселелері қарастырылмаған.

Жоғарыдағы мән-жайларды ескере отырып, «кәсіпорынның экологиялық-құқықтық мәртебесінің» түсінігін, мазмұнын, кәсіпорындардың негізгі экологиялық құқықтары мен міндеттерін талдап заңнамада бекіту қажет. Мемлекетіміздің тұрақты дамуға көшу барысында жоғарыда айтылған нормативтік құқықтық актілерді экологияландыру керек.

«Кәсіпорынның экологиялық-құқықтық мәртебесі» түсінігін тұжырымдау керек, оның мазмұнын анықтау керек және заңнамада кәсіпорынның негізгі экологиялық құқықтары мен міндеттерін бекіту керек. Аталған жағдайда субъектілер болып өндірістік және өндірістік емес кәсіпорындар табылады.

Біріншісіне, өнеркәсіптік өндіріспен айналысатын кәсіпорындар жатады [1]. Қалған кәсіпорындарды өнеркәсіптік емес субъектілерге жатқызуға болады.

О.И. Саморукованың көзқарасы бойынша кәсіпорынның экологиялық-құқықтық мәртебесі – ол кәсіпорынның табиғатты ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету бойынша, соның ішінде олардың экологиялық құқықтарын жүзеге асыруға кепіл беретін және экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік белгілейтін заңнамамен бекітілген құқықтары мен міндеттер жиынтығы [2].

Жалпы, бұл анықтамамен келісе отырып, анықтаманың мазмұнындағы экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік ұғымын енгізгені дұрыс емес деп ойлаймыз. Біздің пікіріміз бойынша, кәсіпорынның экологиялық-құқықтық мәртебесі деп кәсіпорынның табиғатты ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету бойынша, соның ішінде олардың экологиялық құқықтарын жүзеге асыруға кепіл беретін және экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік белгілейтін заңнамамен бекітілген құқықтары мен міндеттер жиынтығы деген анықтама дұрыс болып табылады.

Ерекше экологиялық талаптар өндіріс кәсіпорындарында пайдаланылатын технологияларға, техникаларға, құрылғыларға қойылады. ҚР ЭК 199-1 бабына сәйкес «ҚР транспорттық құралдарды қоспағанда технологиялар мен техниканы қолдану

мемлекеттік экологиялық сараптаманың технологиялар, техника және жабдықтың қолдану дәлелдеген құжаттамаға оң шешім болған жағдайда мемлекеттік экологиялық сараптама іске асады».

Табиғатты пайдаланушы әрбір объектіде:

- 1 Ұйымға жауапты, өндірістік экологиялық бақылау жүргізетін және бақылаушы органдармен өзара байланыста болатын арнайы бөлімше немесе жұмысшы тағайындауға;
- 2 Барлық операцияларды барынша қауіпсіз тәсілдермен жүргізуге және жұмысшылардың өмірі мен денсаулығын, қоршаған ортаны және мүліктерді қорғау мақсатында құрал-жабдықтарды қауіпсіз жағдайда ұстауға;
- 3 Бес жылдың ішінде бір рет қайта қарастырылып отыратын, аймақтық органмен келісілген құзыретті органның қоршаған ортаны қорғаудың барлық қызмет түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғаудың нормативтік-техникалық құжаттарын жасайды және бекітеді. Нормативтік-техникалық құжаттар, сондай-ақ, жаңа типтегі ережелер мен нормалар, жаңа технологиялық процестер, қойылымдар, машиналар мен аппаратуралар пайдалануға берілгенде де қайта қаралуға;
- 4 Учаскедегі (объектідегі) жұмыстардан техникалық және экологиялық қауіпсіздік жағдайларына қатысты табиғатты пайдаланушының тағайындаған жауапты лауазымды тұлғасы табылған кемшіліктерді олардың мерзімі мен жөнделу жолдарын көрсете отырып тіркейтін бақылау журналын жүргізуге міндетті.

Табиғатты пайдаланушы келеңсіз жағдайлар мен табиғи апаттардың салдарынан ҚР экологиялық заңнамасының бұзылуының нәтижесінде пайда болған апаттық жағдайлардың алдын алу және жою бойынша әрекет ету жоспарын жасау керек.

Өндірістік қызметтің экологиялық талаптарының барлығына талдау жасай отырып, кәсіпорынның экологиялық міндетін екі негізгі топқа бөлуге болады: өндірістік қызметтің қоршаған ортаға тигізетін теріс әсерін алдын алу міндеті; қоршаған ортаның бұзылу жағдайын қалпына келтіру міндеті.

Бірінші топқа кәсіпорынның келесі міндеттері кіреді:

- олардың шаруашылық қызметі нәтижесінде пайда болатын қоршаған ортаны шығарындылар, төгінділер, қалдықтар және басқа заттармен ластануының алдын алу шараларын жүргізу;
- шаруашылық қызмет объектілерін қоршаған ортаның шығарындылар, төгінділер, қалдықтар және басқа да заттармен нормативтік ластану шегінде пайдаланылуын қамтамасыз ету;
- алғашқы шикізат пен қуатты ұқыпты және ұтымды пайдаланылуы қамтамасыз ету;
- олардың шаруашылық қызметі нәтижесінде пайда болатын шығарындылар, төгінділер, қалдықтар ретінде пайда болатын екінші деңгейдегі шикізаттарды шаруашылық айналымға барынша тартылуын қамтамасыз ету;
- авариялардың алдын алу және олардың салдарын шектеу шараларын жүргізу;
- шаруашылық қызмет объектісін пайдаланудан шығару кезінде қоршаған ортаның ластануын болдырмайтын шараларды өткізу.

Екінші топқа:

- табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін бекітілген төлемдерді төлеу (жерді, суды, ормандарды, пайдалы қазбаларды);

-
- табиғи ортаға өндіріс процесінің теріс әсерін толығымен өтейтін өз қаражаттары мен несиелері есебінен табиғи қорғау шараларын жүзеге асыру;
 - қоршаған ортаны ластау мен табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану салдарынан келтірілген залалды өтеу;
 - кәсіпорынмен экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін кәсіпорынның табысы есебінен шығындарды өтеу.

Кәсіпорынның экологиялық құқықтары келесідей: қоршаған ортаны қорғау мен сауықтыру жөніндегі шараларды жүзеге асыру; Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік органдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысу; мемлекеттік органдар мен ұйымдарға қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша хаттар, шағымдар, арыздар мен ұсыныстар беруге және оларды қарауды талап ету; мемлекеттік органдар мен ұйымдардан уақтылы, толық және дұрыс экологиялық ақпарат алу; қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілер жобаларын әзірлеу кезеңінде оларды талқылауға қатысуға және әзірлеушілерге өз ескертпелерін ұсыну; қоршаған ортаға байланысты жоспарлар мен бағдарламаларды дайындау процесіне қатысу; Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының бұзылуы салдарынан өздерінің денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянның өтелуі туралы сотқа талап-арыз беру.

Кәсіпорынның басшылығы тұжырымдамалы жалпы сұрақтар бойынша экологиялық менеджменттің келесідей кеңесін қажет етеді:

- табиғатты пайдалануды құқықтық реттеу сұрақтарын шешудің экологиялық стандартын орындау бойынша әрекет етіп тұрған нормативтік құжаттар туралы (өндірістік экологиямен байланысты шығындарды азайтудың жолдары, экологиялық құқық негізінде нақты жағдайдағы айыппұлды және басқада санкцияларды заңды түрде жүзеге асыру жолдарын);
- өнімді өндірістік экологияға бағытталған қаржы-экономикалық саясатқа сәйкес жүргізу (құжаттаманы жүргізу, өнімді жүзеге асыру немесе технологияларды, жаңа шикі заттарды, компоненттерді, ресурстарды, энергияларды енгізу кезіндегі қаржылық және экологиялық бағалау);
- кәсіпорындағы жұмысшылардың экологиялық стандарттарды орындау талаптарына сай оқыту жүйесін ұйымдастыру бойынша; т.б.

М. Елікбай «өнеркәсіптік заңнаманың екінші құрамдас әрі маңызды бөлігі – өндіріспен шұғылданатын кәсіпкерлерді реттейтін кәсіпкерлік заңнама болып табылады» [1] деген пікірімен келісе отырып, кәсіпорындардың экологиялық-құқықтық мәртебесін экологиялық заңнамада Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі деңгейінде бекіту керек деген қорытындыға келеміз.

Сонымен қатар 19 маусым 1995 жылғы «Мемлекеттік кәсіпорын туралы», 5 қазан 1995 жылғы «Өндірістік кооператив туралы», 22 сәуір 1998 жылғы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы», 13 маусым 2003 жылғы «Акционерлік қоғамдар туралы», 2 маусым 1995 жылғы «Шаруашылық серіктестіктер туралы» ҚР Заңдарын экологияландыру қажет, онда оларды заңды тұлғаның экологиялық құқықтық мәртебесі, кәсіпорын жұмысшыларының экологиялық құқықтары мен міндеттері, кәсіпорынның экологиялық қызмет мәртебесін белгілейтін жаңа нормалармен толықтыру қажет. Сонымен қатар экологиялық талаптар міндетті түрде заңды тұлғаның жарғысында бекітілуі тиіс. Әрбір кәсіпорын экологиялық паспортизациядан өту керек.

Кәсіпорынның экологиялық паспорты - кәсіпорынның қоршаған ортамен

арақатынасын сипаттайтын кешенді құжат. Экологиялық паспортта кәсіпорын туралы, пайдаланатын шикізаты туралы, өнімнің негізгі түрлерін өндіретін технологиялық кестелерінің сипаттамасы, сарқынды сулар мен аэрошығарындыларды тазарту кестелері, олардың тазартудан кейінгі сипаттамалары, қатты және басқа да қалдықтар туралы мәліметтер, сонымен қатар табиғатты қорғау бойынша әлемдегі ең жақсы көрсеткіштерге жетуді қамтамасыз ететін технологиялар туралы ақпараттар айқындалған.

Паспорттың екінші бөлігі әрбір жүргізілетін шараның алдында және кейіннен зиянды заттар шығарындыларының мерзімі, шығыстар көлемі, зиянды заттар шығарындыларының үлестік және жалпы көлемін көрсететін қоршаған ортаға салмағын төмендетуге бағытталған жоспарланатын шаралардың тізімін құрайды.

Экологиялық паспорт бірнеше принципіалдық жағдайларды бейнелейді:

- кәсіпорынның шаруашылық қызметінің экологиялық қауіпті салдарын зерттеуден олардың себептерін детальдық талдауға көшуін;
- шығарындылардың жалпы көлемін қарастырудан әлемдегі озықты көрсеткіштермен салыстыруға тұратын үлестік көрсеткіштерді пайдалануға көшу;

Кәсіпорынның экологиялық сипаттамасына технологияның озықтылығын бағалау, шикізат пен отынды пайдаланудың толықтығы туралы ақпаратты, қолданылып жүрген сарқынды суларды тазалау мен атмосфералық ауаға шығарылатын шығарындылары туралы кестелерін, су мен газдың кері ағындыларының ағындылары туралы сипаттамасын, иеліктен алынатын аумақтың сипаттамасы, кәсіпорынмен қоршаған ортаға келтірілетін залалдың жалпы экономикалық бағалануы мен осы бағалауды өнім мен технологиялық талаптар бойынша детализациялауды бейнелейді.

Қоршаған ортаға салмақты төмендету бағдарламасы перспективалық стратегияны және жүзеге асыру мерзімін, жұмсалатын тиісті шығындар көлемін, шығарындылар мен олардың шоғырлануының ықтимал төмендетілуі туралы, қоршаған ортаға зиянды төмендетуін қарастыруы керек.

Экологиялық паспортта қоршаған ортаның жағдайына кәсіпорын әсерлерінің келесі көрсеткіштері көрсетілуі керек:

1. Шығарылатын өнімнің экологиялығы;
2. Су ресурстарына ықпалы;
3. Ауа ресурстарына ықпалы;
4. Материалдық ресурстарға және өндіріс қалдықтарына ықпалы;
5. Жер ресурстарына ықпалы.

Кәсіпорынның экологиялық қызметінің ұйымдастырушылық-техникалық деңгейінің көрсеткіші ретінде:

1. Ластану көздерінің тазалау құрылғыларымен қамтамасыз етілуін.
2. Қолданыстағы тазалау құрылғыларының өткізу қабілеттілігін.
3. Қолданыстағы тазалау құрылғыларының озықтылығын.
4. Тазалау құрылғыларының қызмет етуіне бақылау жасалуын;
5. Қолданыстағы табиғатқорғау қызметінің ұйымдастырушылық құрылымының ұтымды қызмет етілуін.

Басқа да көрсеткіштерін анықтауға болады.

Қорытындылай келетін болсақ, өндірістік кәсіпорындары қызметтерінің құқықтық негіздерін талдай отырып, кәсіпорынның құқықтық мәртебесін бекітетін нормативтік құқықтық актілерде кәсіпорынның шаруашылық қызметіне қойылатын экологиялық талаптар жоқ екендігін айқындауға болады. Және де кәсіпорынның

экологиялық-құқықтық мәртебесі деп кәсіпорынның табиғатты ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғауды қаматамасыз ету бойынша, сонымен қатар, олардың экологиялық құқықтарын жүзеге асыруға кепіл беретін және экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік белгілейтін заңнамамен бекітілген құқықтары мен міндеттер жиынтығы деп тұжырым жасауға болады.

Көптеген жер қойнауын пайдаланушы компаниялар экологиялық дью-дилидженс деген түсінікті жиі кездесіп жүр. Ағылшын тілінен аударғанда ол «тиянақты бақылау», тиісті түрде жұмысты орындауды тексеру», ұсынылып отырған ақпаратты жан-жақты тексеру». Дью дилидженс құқықтық сараптама ретінде кәсіпорынды сатып алу кезінде немесе шетел компаниясы экспорттық компаниямен бірге қазақстандық нарыққа шығу кезде жүргізіледі.

Заңды тұлғаларға қоршаған ортаны қорғау бойынша кешенді тексерулерді жүргізу Қазақстанның көптеген қалалары экологиялық қауіптілік жағдайда болғандықтан өзекті болып табылады, оның себебі атмосфералық ауаны, жерді, оларды ластайтын өндірістердің көбеюі. Оның мақсаты қолданыстағы жағдайды экологиялық талаптарға сай екенін бағалау, экологиялық қауіптілікті анықтау [3].

Экологиялық дью дилидженспен аудиттың айырмашылығы негізгісі экологиялық аудитті тек қоршаған ортаны қорғау саласында қызметтерді жүргізуге лицензия алған субъектілер жүргізе алады [4].

Экологиялық аудитормен немесе экологиялық аудиторлық ұйыммен экологиялық аудит жүргізуге шарт жасасқан жеке немесе заңды тұлға аудиттелетін субъект болып табылады. Экологиялық аудит аудиттелетін субъектілердің қоршаған ортаға әсер ету туралы есептілігіне талдау жасау жолымен жүргізіледі. Экологиялық аудитті жүргізу кезінде: 1) қоршаған ортаға әсер туралы ұсынылған есептіліктің дұрыстығын тексеру; 2) өндірістік-технологиялық процестің экологиялық талаптарға сәйкес келуін бағалау; 3) өндірістік мониторинг пен бақылау жүйесінің экологиялық талаптарға сәйкес келуін бағалау; 4) қызметкерлердің біліктілік деңгейін бағалау мақсатында арнайы зерттеулер мен өлшемдер жасалуы мүмкін. Экологиялық аудиторлар, экологиялық аудиторлық ұйымдар және аудиттелетін субъектілер арасындағы қарым-қатынастар Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес экологиялық аудит жүргізуге арналған шарттың негізінде туындайды [5].

Кәсіпорынға қойылатын талаптарды қарастырып қоймай, оның шығаратын өніміне байланысты экологиялық сертификаттау туралы да айта кеткен жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Елікбай М. Өнеркәсіп жерлерінің құқықтық жағдайы: заң ғылымдарының канд. дис. Автореферат. – Алматы, 2010. - 25б.
- 2 Саморукова О.И. Эколоого-правовой статус предприятия: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2009. -с.25
- 3 Ж.Караманова. Экологические риски: как с этим жить? Экологический дью дилидженс и его сравнение с экологическим аудитом. Предприниматель и право. – 2008 - №6-с.14-16
- 4 Л.Махметова. Экологический дью дилидженс и его отличие о экологическом аудите. // Аудит – 2008 -№8 – с.42-45
- 5 Р.А.Кадиров. Экологический аудит прои составлении декларации экологической безопасности предприятия. // Вестник Московского университета. Сер. 6” Экономика. - 2007 - №6- с.40-52

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

Д.Е.Балгабек

*Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика
Казахстан, г.Алматы*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы возникновения и развития института необходимой обороны, его понятие и сущность, условия и пределы правомерного причинения вреда при отражении общественно опасного посягательства. Актуальность данной темы обусловлена прежде всего важнейшими функциями необходимой обороны в условиях становления Казахстанского гражданского общества и правового демократического государства. Являясь элементом правовой системы, необходимая оборона способствует блокированию правонарушений и преступлений, служит гарантией законности, стабильности и правопорядка.

Правильное применение законодательства о необходимой обороне является важным условием широкого вовлечения населения в борьбу с преступностью. Большой ущерб борьбе с правонарушениями причиняет каждый случай необоснованного привлечения к уголовной ответственности лиц, правомерно оборонявшихся от общественно опасного посягательства. Исследование необходимой обороны в теоретико-практическом плане продиктовано недостаточной разработанностью и дискуссионностью целого ряда соответствующих теоретических проблем. Все это отрицательно отражается на судебно-прокурорской практике. Многие вопросы правовой оценки действий, совершаемых при защите или в связи с защитой от преступного нападения, решаются следственными, прокурорскими и судебными органами по-разному, а иногда по одному и тому же делу различные судебные инстанции принимают противоположные решения.

Ключевые слова: оборона, необходимая оборона, преступление, уголовный закон, назначение наказания.

ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНЫС ИНСТИТУТЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйіндеме. Мақалада қажетті қорғаныс институтының пайда болуы мен дамуы, оның түсінігі мен мәні, қоғамдық қауіпті қол сұғушылықты көрсету кезінде заңды зиян келтірудің шарттары мен шектері қарастырылады. Бұл тақырыптың өзектілігі ең алдымен қазақстандық азаматтық қоғам мен құқықтық демократиялық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында қажетті қорғаныстың маңызды функцияларына негізделген. Құқықтық жүйенің элементі бола отырып, қажетті қорғаныс құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды оқшаулауға ықпал етеді, заңдылық, тұрақтылық және құқықтық тәртіптің кепілі болып табылады.

Қажетті қорғаныс туралы заңнаманы дұрыс қолдану халықты қылмысқа қарсы күреске кеңінен тартудың маңызды шарты болып табылады. Қоғамдық қауіпті қол сұғудан заңды түрде қорғанған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тартудың әрбір жағдайы құқық бұзушылықпен күреске үлкен зиян келтіреді. Теориялық-практикалық тұрғыдан қажетті қорғанысты зерттеу бірқатар тиісті

теориялық проблемалардың жеткілікті әзірленуі мен пікірталастығына байланысты. Осының барлығы сот-прокурорлық практикада теріс көрінеді. Қорғау кезінде немесе қылмыстық шабуылдан қорғауға байланысты жасалатын іс-әрекеттерді құқықтық бағалаудың көптеген мәселелерін тергеу, прокурорлық және сот органдары әртүрлі, ал кейде бір іс бойынша әр түрлі сот инстанциялары қарама-қарсы шешімдер қабылдайды.

Түйінді сөздер: қорғаныс, қажетті қорғаныс, қылмыс, қылмыстық заң, жаза тағайындау.

THEORETICAL ASPECTS OF THE INSTITUTE OF NECESSARY DEFENSE

Abstract. The article deals with the issues of the emergence and development of the institution of necessary defense, its concept and essence, the conditions and limits of lawful harm when reflecting a socially dangerous attack. The relevance of this topic is primarily due to the most important functions of the necessary defense in the context of the formation of Kazakhstan's civil society and the rule of law democratic state. As an element of the legal system, the necessary defense helps to block offenses and crimes, serves as a guarantee of legality, stability and law and order.

The correct application of legislation on necessary defense is an important condition for the broad involvement of the population in the fight against crime. Every case of unjustified bringing to criminal responsibility of persons who lawfully defended themselves against socially dangerous encroachments causes great damage to the fight against offenses. The study of the necessary defense in theoretical and practical terms is dictated by the lack of development and discussion of a number of relevant theoretical problems. All this negatively affects the judicial and prosecutorial practice. Many issues of legal assessment of actions committed in defense or in connection with protection from criminal attack are resolved by investigative, prosecutorial and judicial authorities in different ways, and sometimes different judicial instances make opposite decisions in the same case.

Keywords: defense, necessary defense, crime, criminal law, sentencing.

Среди методов осуществления охраны общественных отношений от причинения им вреда большое место занимает пресечение опасных деяний, предотвращение возникшей опасности личным, коллективным или государственным интересам.

Статьи Уголовного кодекса, исключаящие уголовную ответственность, относятся только к тем случаям, когда в процессе осуществления таких действий причиняется ущерб гражданам, государственным или общественным интересам. Закон имеет в виду причинение такого рода вреда, которое внешне схож с каким-либо преступлением, предусмотренным Особенной частью Уголовного кодекса. Поскольку же эти действия осуществлялись в целях защиты правоохраняемых интересов, разрешены и одобряются государством, то они не наказуемы.

Государство, поощряя действия граждан по пресечению общественно опасных посягательств, устранения опасных, причиняющих вред явлений, одновременно определяет в законе ряд условий, которым должны соответствовать эти действия. В совокупности эти условия и характеризуют действия, как лишенные общественной опасности.

Слуцкий И.И. считал, что поведение лица, действующего в состоянии

необходимой обороны, общественно полезно и правомерно, поэтому оно признается не только обстоятельством, исключающим ответственность, но и осуществлением права на оборону [1, с.44].

В.Ф. Кириченко и А.А. Герцензон отмечали, что состояние необходимой обороны является обстоятельством, исключающим общественную опасность, а поэтому и противоправность деяния.

Н.Д. Дурманов рассматривал необходимую оборону как обстоятельство, исключающее преступность деяния [2, с.2]; В.М. Чхиквадзе - как обстоятельство исключающее противоправность деяния [3, с.14]; А.Н. Трайнин - как обстоятельство исключающее уголовную ответственность [4, с.94]; Ю.В. Баулин - как обстоятельство, исключающее признаки преступления, т.е. общественную опасность и уголовную противоправность(преступность) деяния [5, с.9]. Совершение действия в состоянии необходимой обороны исключает состав преступления. Это не только ненаказуемое, но и правомерное поведение лица.

Впервые обстоятельством, исключающим общественную опасность, а, следовательно, и преступность деяния, посвящена отдельная глава Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997г. Количество таких увеличилось по сравнению с Уголовным кодексом 1960 года – от 2 до 6 видов. Наряду с необходимой обороной (ст.32 УК) и крайней необходимостью (ст.34 УК) к этим обстоятельствам законодатель отнес причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление (ст.33 УК), физическое или психическое принуждение (ст.35 УК), обоснованный риск (ст.36 УК), исполнение приказа или распоряжения (ст.37 УК). В то же время остались нереализованными предложения о введении в законодательный оборот и других исключительных норм: причинение вреда с согласия (по просьбе) потерпевшего, принуждение к действию для выполнения правовой обязанности, во время исполнения закона, профессиональных функций, своего права. В тоже время сходных по духу и направленности норм в Уголовном кодексе немало: добровольный отказ (ст. 26 УК), деятельное раскаяние (ст. 65 УК) и пр. Однако расположены они в тексте Уголовного кодекса автономно, так как не существует оснований для их объединения.

Собранные в восьмой главе Уголовного кодекса нормы являются отражением жизненных противоречий, ограниченных возможностью правового регулирования. Лаконичность закрепления данных норм в тексте Уголовного кодекса создает опасность неполноты, неточности, несправедливости правовых формул, поэтому появляется нужда в поправках и исключениях. Соображения законности требуют, чтобы они формулировались исключительно в законодательстве, что и выполнено в ст. 32-37 Уголовного кодекса [6].

Считается, что более обширная система исключительных норм должна лучше и надежнее обеспечивать права и законные интересы личности, чем ссылки на возможность правоохранных поправок, поэтому выделив эти нормы в отдельную главу и увеличив их количество современное Казахстанское уголовное законодательство не только воплотило достижения отечественной уголовно-правовой науки, но и приблизилось к международному уровню регулирования обстоятельств, исключающих уголовную ответственность в силу правомерного причинения вреда правоохраняемым интересам в различных экстремальных обстоятельствах.

В части 1 ст.32 Уголовного кодекса говорится: "Не является преступлением причинение вреда посягающему лицу в состоянии необходимой обороны, т.е. при

защите личности и прав обороняющегося или других лиц, охраняемых законом интересов общества или государства от общественно опасного посягательства, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны." [6]

Право на необходимую оборону вытекает из естественного права человека на жизнь. Конституция Республики Казахстан (ст. 13) провозглашает, что каждый вправе защищать свои права и законные интересы всеми способами, не противоречащими закону.

На основании ст. 9 Уголовного кодекса посягательство - это деяние, опасное для личности, общества и государства. Защита же общественных отношений может осуществляться самыми разнообразными путями.

Законодатель признал необходимую оборону активной, наступательной деятельностью. С этой целью в ч.2 ст.32 Уголовного кодекса указано, что лицо может обороняться и в том случае, когда у него имеется возможность избежать посягательства либо обратиться за помощью к другим лицам или органам власти. Никто не может упрекнуть обороняющегося в том, что он причинил вред посягающему, хотя можно было бы сохранить свои права путем бегства, парирования ударов, создания препятствий на пути нападающего, укрытия в помещениях. Это понятно, так как борьба с преступностью может быть эффективной, если она активна и бескомпромиссна.

В ч.2 ст.32 Уголовного кодекса сказано, что право на необходимую оборону имеют в равной мере все лица независимо от их профессиональной или иной специальной подготовки и служебного положения. Стало быть, право необходимой обороны принадлежит и работникам милиции, и работникам прокуратуры и судов, и военнослужащим, и инспекторам по охране рыбных запасов [6].

Для большинства граждан возможность осуществления необходимой обороны является их личным правом. Уклонение или отказ от использования этого права может вести лишь к моральному осуждению.

В системе Уголовного права необходимая оборона -это самостоятельное по своей природе субъективное право гражданина, порожденное наличием происходящего общественно опасного посягательства. Понятие необходимой обороны, как и все уголовное право, все время развивается и совершенствуется.

О необходимой обороне впервые упоминалось начале 1919г. Они усматривали наличие правомерной необходимой обороны лишь в причинении насилия над личностью нападающего для защиты своей личности или личности других, "если это насилие явилось в данных условиях необходимым средством отражения нападения или средством защиты от насилия над его или других личностью и если совершенное насилие не превышает меры необходимой обороны". Данное определения ограничивало правомерную оборону лишь защитой от нападения на личность, в нем ничего не говорилось о допущении обороны против посягательства на государственные и общественные интересы, а также о защите имущественных прав личности.

Более обобщенное понятие о необходимой обороне было дано в ст.19 первого советского Уголовного кодекса 1922 г. Кодекс допускал оборону не только личности, но и ее прав и позволял сделать вывод, что необходимая оборона может выразиться не только в причинении вред личности нападающего, но и в причинении ему иного ущерба, которое при отсутствии условий необходимой обороны подлежало бы наказанию. Уголовный кодекс 1922 г. все еще ограничивал область необходимой обороны лишь защитой индивидуальных интересов - личности и прав

обороняющегося или других лиц. Этот пробел был восполнен с принятием Основных начал Уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1924 г.

Основные начала признали допустимость необходимой обороны и при защите Советской власти. Согласно ст.9 Основных начал, наказание не применялось к лицам, "совершившим действия, предусмотренные уголовными законами, если судом будет признано, что эти действия совершены лишь в состоянии необходимой обороны против посягательства на Советскую власть, если при этом не допущено превышение пределов необходимой обороны". Уголовные кодексы союзных республик, принятые в период 1926-1928 гг., полностью восприняли формулировку "Основных начал" 1924 г.

Уголовное законодательство, действовавшее до принятия Основ 1958 г., устанавливало очень широкие пределы необходимой обороны.

Для того, чтобы направить практику по правильному пути, Пленум Верховного Суда КАЗССР 23 октября 1956 г. принял специальное постановление "О недостатках судебной практики по делам, связанным с применением законодательства о необходимой обороне" [7, с.178].

Значительно более развернутые положения о необходимой обороне содержатся в ст.13 Основ Уголовного законодательства 1958 г. Они признали, что не является преступлением действие, хотя и попадающее под признаки деяния, предусмотренного уголовным законом, но совершенное в состоянии необходимой обороны, т.е. при защите интересов Советского государства, общественных интересов, личности или прав обороняющегося, или другого лица от общественно опасного посягательства путем причинения посягающему вреда, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны. Основы Уголовного законодательства не только уточнили предмет защиты путем акта необходимой обороны, но и определили содержание превышения пределов необходимой обороны: "Превышение пределов необходимой обороны признается явное несоответствие защиты характеру и опасности посягательства".

Таким образом, Основы определяют, что действия, совершенные при необходимой обороне, вообще не являются преступлениями, в то время, как "Основные начала" 1924г. указывали лишь на то, что в подобных случаях не применялось наказание.

В Уголовном кодексе 1960г. ст.13 практически не претерпела изменений по сравнению с редакцией в Основах Уголовного законодательства 1958 г.

В основах Уголовного законодательства 1991г. впервые была предложена самостоятельная глава, посвященная ряду обстоятельств, исключающих преступность деяния. Но в связи с распадом СССР эти основы не вступили в силу. Вопрос о допустимых пределах действий обороняющегося в уголовном законе решался весьма относительно, с учетом оценочного, неконкретного понятия превышения пределов необходимой.

Уголовный кодекс прямо не устанавливал, в каких случаях обороняющийся в праве причинить любой вред нападающему.

Так как в системе Казахстанского Уголовного права необходимая оборона есть самостоятельное по своей природе право граждан, порожденное самим фактом происходящего общественно опасного нападения, то ошибочно рассматривать необходимую оборону лишь как институт субсидарный, дополнительный к деятельности государства по предупреждению преступлений и наказанию преступников и ставить правомерность необходимой обороны в зависимость от того,

могло или нет в момент обороны вмешательство органов государственной власти предотвратить происходящее нападение. Подлинно демократическое государство, заботящееся о безопасности своих граждан, не может таким путем ограничивать общественно полезное осуществление гражданами своих прав.

Вопрос об основании права на необходимую оборону давно привлекал к себе внимание юристов и философов. Криминалисты средневековья часто обосновывали необходимую оборону священным писанием и видели в ней не право личности, а обязанность борьбы с грехом, нарушение которой рассматривалось само как тяжкий грех [8, с.78].

Теория естественного права считала необходимую оборону природным правом человека. Эта теория использовала взгляды на необходимую оборону, высказанные еще римскими юристами.

Господствующий среди римских юристов взгляд на оборону нашел свое выражение в известном положении Цицерона о том, что необходимая оборона есть не писанный, но природный закон.

С положениями А. Н. Радищева перекликаются и взгляды русских революционных демократов XIX столетия. Так, когда Герцен получил известие, что крепостной крестьянин убил помещика, покушавшегося на честь его невесты, он написал в "Колоколе": "И превосходно сделал".

Отрицательное отношение к обороне против незаконных действий главы государства преобладало в немецкой философии конца XVIII и начала XIX в. Так, Кант считал всякое применение насилия в отношении верховной власти со стороны подданных тяжчайшим преступлением.

От этих положений Канта ведут свое происхождение и теории немецких криминалистов XIX в., которые отвергали правомерность необходимой обороны против любых преступных действий должностных лиц. Эти криминалисты аргументировали свои положения тем, что при защите противоположных воззрений придется допустить и правомерность обороны против самой верховной власти.

Фактически оборона против действий должностных лиц карается в любом буржуазном государстве. Для буржуазной немецкой уголовно правовой теории вообще было характерно рассмотрение необходимой обороны не как самостоятельного, а как субсидиарного правового института, как некоей замены в исключительных случаях деятельности органов государственной власти самовольными действиями отдельной личности. Поэтому она допускала оборону лишь в ограниченных пределах, когда потерпевшему нельзя было использовать помощь полицейского.

Для этой теории был характерен отказ рассматривать необходимую оборону как субъективное право личности. И в этом вопросе она отражала политическую реакцию на прогрессивные идеи французской революции.

Взгляды на необходимую оборону лишь как на субсидиарный институт были распространены среди дореволюционных русских криминалистов. Такое понимание нашло свое отражение в царском Уложении о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г., которое в ст.107 допускало оборону лишь тогда, когда нельзя было прибегнуть к помощи ближайшего начальства [8, с.91].

На основании изложенного можно сделать вывод, что в процессе возникновения и развития право на необходимую оборону выступало как одно из естественных прав, которое вытекает из природы вещей, при этом в качестве основных предпосылок, которые определяли позицию законодателя выступали

религиозные, моральные принципы, особенности общественно-экономического строения государства или общества и решающее значение должно играть правовое положение личности в обществе. Право необходимой обороны на всем протяжении своего развития регламентировалось применительно к конкретной жизненной ситуации, а не в общей форме.

В КАЗССР естественное право преобразовалось в неестественное право (обязанность) защиты государственных и общественных интересов. Произошло смещение характеристики действий субъекта обороны на характеристику причиняемых им последствий, так как закрепленное только в уголовном законе, право на необходимую оборону перестало быть правом, поскольку уголовный закон должен реагировать лишь на общественно опасные преступные последствия.

Необходимая оборона по общему правилу является субъективным правом гражданина в определенных условиях отразить общественно опасное нападение. На гражданах не лежит обязанность осуществлять акт необходимой обороны. Закон не может требовать под угрозой наказания, чтобы граждане обязательно осуществляли принадлежащее им право необходимой обороны. Гражданин может, не осуществляя права необходимой обороны, уклониться от грозящей опасности, прибегнуть к помощи других лиц и т.п. Однако при этом в определенной ситуации, например, когда происходит нападение на интересы государства или общества, или на жизнь либо здоровье других лиц, необходимая оборона может являться моральной обязанностью граждан.

Согласно ст. 36 Конституции Республики Казахстан защита Республики Казахстан является долгом и обязанностью гражданина. Отсюда следует, что защита от посягательств на государство является конституционным долгом [9].

Учитывая перечисленные обстоятельства, в "практике применения законодательства, обеспечивающего право на необходимую оборону от общественно опасных посягательств" указано, что право на необходимую оборону является одной из важнейших гарантий реализации конституционных прав и обязанностей граждан по защите от общественно опасных посягательств на интересы государства и общества, собственность, общественный порядок, жизнь, здоровье, честь и достоинство людей.

На определенной категории граждан лежит не только моральная, но и юридическая обязанность обороняться от происходящего нападения. Сторож обязан охранять порученный ему склад, часовой обязан оборонять вверенный ему объект от совершаемого нападения и т.д. Отказ от обороны в этих случаях сам может заключать в себе состав преступления - халатного отношения к служебным обязанностям или дисциплинарного проступка.

На наш взгляд, не совсем прав Н.Н.Паше-Озерский в том, что неосуществление в этом случае необходимой обороны "будет неисполнением закона, неисполнением обязанностей службы, а не исполнением якобы правовой обязанности необходимой обороны" [10, с.11].

Действие, совершенное в осуществление права необходимой обороны, не только не наказуемо, но и правомерно. Причинение вреда в состоянии необходимой обороны будет правомерным лишь при наличии определенных условий, именуемых в теории Уголовного права "условиями правомерности необходимой обороны". Большинство авторов условия необходимой обороны делят на две группы: условия правомерности необходимой обороны, относящиеся к посягательству, и условия правомерности необходимой обороны, относящиеся к защите [11, с.86].

Необходимая оборона представляет собой единство двух противоположностей: посягательства и защиты. Каждая из этих противоположностей имеет свое свойство, которое определяется соответствующими условиями. Условия, относящиеся к посягательству, определяют возникновение состояния необходимой обороны, а условия, относящиеся к защите, определяют правомерность действий по защите нарушенного блага в состоянии необходимой обороны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Слущкий И.И. Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность. Л., 1956, 362с.
- 2 Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М.-Л., 1948, 149с.
- 3 Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право. М., 1948, 211с.
- 4 Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957, 324с.
- 5 Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харьков, 1991, 173с.
- 6 Уголовный кодекс Республики Казахстан 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
- 7 Сборник постановлений Пленума Верховного Суда КАЗССР, 1924-1963. М., 1964, 285с.
- 8 Пионтковский А.А. Курс советского Уголовного права. т.2. М., 1970, 352с.
- 9 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 // Ведомости ВС РК. 1995. № 3. Ст. 54.
- 10 Паше-Озерский Н.Н. Обстоятельства, исключающие ответственность по советскому уголовному праву, М., 1954, 228с.
- 11 Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключающие опасность и правомерность деяния. М., 1953, С.11-19.; Якубович М.И. Вопросы теории и практики необходимой обороны. М., 1953, 339с.2

УДК 2-1417

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АЛДЫН-АЛУ

Д.Қ. Бейсенов

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы*

Түйіндеме. Мақалада Қазіргі уақытта Қазақстанда, бүкіл әлемдегі секілді, агрессияның кең таралған әрі элеуметтік қауіпті нысаны болып отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық саналады, себебі барлық ауыр зорлық-зомбылықты қылмыстардың төрттен бір бөлігіне жуығы дәл отбасы ішінде жасалады. Отбасы ішіндегі тәуелді жағдай салдарынан өздерін қорғауға қабілетсіз балалар, жасы ұлғайған адамдар, мүгедектер, әйелдер жыл сайын жанжалды отбасы ішіндегі қарым-қатынастар аясында барлық өлтірілгендердің үштен бір бөлігін құрайды. Отбасы ішіндегі жанжалдар нәтижесінде қайтыс болған адамдар немесе денсаулығына ауырлығы

түрлі дәрежедегі зиян келтірілген адамдар зорлық-зомбылықты қылмыстардан жәбірленгендердің түрлі санаттарының арасында алдыңғы орындарға ие.

Осыған байланысты, соңғы жылдары отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықты қылмыстарға қарсы іс-әрекет алдын алу субъектілерінің қызметінде басым сипат алып отыр, оған куә ҚР «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» Заңының қабылдануы болып табылады.

Елдің түрлі аймақтарында жүргізілген зерттеулер, сондай-ақ отбасы ішіндегі зорлық-зомбылыққа қарсы іс-әрекет мәселелері бойынша ақпараттық-талдамалық материалдар ықтимал құрбанның жағдайы, оның өмір сүру тәртібі, мінез-құлығындағы ерекшеліктер әлеуетті құқық бұзушымен өзара байланысының нысаны мен дәрежесі жиынтығында соңғыларының сана-сезімінде қылмыстық ниеттің туындауына ықпал етуі, оның қоғамға қарсы мақсатын ынталандыруы, қылмысты жасау тәсілі мен құралын айқындауы мүмкін екендігін көрсетіп отыр.

Түйін сөздер: зорлық, отбасындағы зорлық-зомбылық, қылмыстық заңнама, қылмыстық жауаптылық, алдын-алу, жазалау.

ПРОФИЛАКТИКА НАСИЛЬСТВЕННЫХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Наиболее распространенной и социально опасной формой агрессии, как в Казахстане, так и во всем мире, считается насилие внутри семьи, так как почти четверть всех тяжких преступлений совершается именно внутри семьи. Дети, возрастные люди, инвалиды, женщины, не способные защитить себя из-за зависимой ситуации внутри семьи, ежегодно составляют треть всех убийств в рамках внутрисемейных отношений. Лица, умершие в результате внутрисемейных конфликтов, или лица, которым причинен вред разной степени тяжести, занимают лидирующие позиции среди различных категорий лиц, пострадавших от насильственных преступлений.

В этой связи, в последние годы противодействие преступности внутри семьи приобретает приоритетный характер в профилактике деятельности субъектов, свидетельством которого является принятие Закона РК «о бытовом насилии».

Исследования, проводимые в различных регионах страны, а также информационно-аналитические материалы по вопросам противодействия внутрисемейному насилию показывают, что состояние возможной жертвы, порядок ее жизни, особенности в поведении, форма и степень взаимосвязи с потенциальным правонарушителем в совокупности могут способствовать возникновению преступных намерений в сознании последних, стимулировать ее антиобщественную цель, определить способ и орудие совершения преступления.

Ключевые слова: насилие в семье, уголовное законодательство, уголовная ответственность, предупреждение, наказание.

PREVENTION OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES

Abstract. In the article, it was widely discussed that the most common and socially dangerous form of aggression, both in Kazakhstan and around the world, is considered violence within the family, since almost a quarter of all serious crimes are committed within the family. Children, elderly people, disabled people, and women who are unable to protect themselves due to a dependent situation within the family account for a third of all

homicides in intra-family relationships every year. Persons who have died as a result of intra-family conflicts, or persons who have suffered harm of varying severity, occupy leading positions among various categories of victims of violence from crimes.

In this regard, in recent years, combating crime within the family has become a priority in the activities of prevention subjects, as evidenced by the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "on domestic violence".

Studies conducted in different regions of the country, as well as information and analytical materials on combating intra-family violence show that as a possible victim, order her life, especially in behavior form and degree of relationship with the potential offender together can facilitate the occurrence of criminal intent in the mind of the latter, to encourage her anti-social purpose, determine the method and instrument of crime.

Keywords: domestic violence, criminal legislation, criminal liability, prevention, punishment.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың алдын алуы кезінде шешуші маңызға криминалдық зорлық-зомбылықтың идеологиялық, әлеуметтік-экономикалық және саяси себептерін жоюға (құрсаулауға, бейтараптандыруға, ықпал ету саласын төмендетуге) мүмкіндік беретін жалпы әлеуметтік деңгейде жүзеге асырылатын ірі ауқымды шаралар ие.

Аталған қылмыстарды жалпы әлеуметтік алдын алу көбіне жалпы адамдық құндылықтарды бекітумен, әлеуметтік әділеттілік қағидаларын іске асырумен байланысты елде жүргізіліп отырған идеологиялық, әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерге тәуелді. Осы жалпы әлеуметтік міндеттерді шешу қылмыстылықтың аталмыш алуан түрлілігін табысты алдын алу үшін қажетті алғышарттар жасайды.

Әлеуметтік салада үлкен криминогендікке қарсы маңызды өзгерістердің әлеуметтік бағдарлануын күшейтуге бағытталған шаралар: қоғамның бірден әлеуметтік бөлінуін жою; аз қамтылған азаматтарды қолдау; отбасылық тәртіптерді нығайту; адамның әлеуметтенуі үшін тиісті талаптарды қамтамасыз ету, оның әлеуметтік шеттетілуін еңсеру; жұмыссыздықтың жағымсыз салдарын шектеу.

Өмірдің рухани-имандылық саласына қатысты айтар болсақ, онда имандылық әрқашанда қылмыстылыққа қарсы келеді, ал имансыздық оны қарқынды өндіреді. Егер де қоғам, мемлекет, оның құрылымдары, сондай-ақ жекелеген адамдар жақсылық пен әділдік идеяларын басшылыққа алса, имандылық заңдары бойынша өмір сүрсе, онда олар қоғамның криминалды жұқтыруға, әлеуметтік (тіпті техногендік сипатты қоса алғанда) қатерлерді, базистік, терең сипаттағы басқа да криминогенді факторларға тойтарыс бере алады. Атап айтқанда, сендіру, тәрбиелеу, ағарту құралдарымен көпшіліктің сана-сезімінде күш ғибадатының таралуына, азаматтардың, әсіресе жастардың едәуір бөлігінің өмірлік проблемаларын шешудің зорлық-зомбылықты нұсқаларына бағдарлануына қарсылық білдіру қажет. Адамда қатынас мәдениеті мен жеке басының имандылық идеалдарын, адамға құрметпен қарау, оның қол сұғылмаушылығын, зорлық-зомбылықтың кез келген актілеріне, дөрекілік, агрессияшылдық, арсыздық көріністеріне төзімсіздікпен қарау, өзара жәрдем, қайырымдылық, барлық тірі жанға ортақтасу сияқты жоғалтқан дәстүрлерін едәуір шамада қайта қалпына келтіру, әйел затының қадір-қасиетіне құрмет сезімін ояту, азғындық пен бәріне рұқсат берілгендікке жек көрініштікпен қарауды тәрбиелеу бойынша мақсатты жұмыс қажет деп есептейміз.

Отбасы мүдделері мен рөлін елдің әлеуметтік саясатының басымдығына айналдыруға отбасының қоғамдағы табиғи және негізгі ұйым ретінде мүдделерін әлеуметтік-құқықтық қорғау бойынша бағдарламаларды, олардың атқарылуын жыл сайын қорытындылап және өлшемдерін нақтылай отырып, әзірлеу мен іске асыру мүмкіндік береді. Бағдарламаларда отбасының әлеуметтік мәртебесін арттыру бойынша, оларға қазіргі жағдайда түрлі қаржылық, құқықтық және басқа да қолдау көрсететін нақты іс-шаралар болу керек.

Отбасы туралы заңнаманың, оны қолдаудың тиісті бағдарламаларының іске асырылуына жүйелі әлеуметтік бақылауды орнату мақсатында жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыруға арналған мерзімді парламенттік тыңдалымдар, ҚР Үкіметінің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының отырыстарын өткізіп тұру қажет.

Мемлекеттік отбасы саясатының негізгі бағыттары ретінде:

- келеңсіз әлеуметтік-экономикалық беталыстарды еңсеру және отбасыларының материалдық жағдайын жақсарту үшін шарттарды қамтамасыз етуді; аз қамтылған отбасыларға көрсетілетін көмекті көбейтуді;
- балалы қызметкерлерге отбасы міндеттерін орындаумен қатар, еңбек қызметін атқару үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуді (жұмыс істейтін әйелдерге ана болуына орай ұсынылатын жеңілдіктер мен артықшылықтарды қамтамасыз ету бойынша заңнаманың сақталуына мемлекеттік бақылауды күшейту; икемді жұмыс кестесімен немесе үйде жұмыс істеуді және басқаларды қоса алғанда, жоғары отбасылық жүктемесі бар азаматтарды жұмысқа қабылдауға ұйымдардың қызығушылығын арттыратын экономикалық жеңілдіктер мен ынталандырғыштарды енгізу);
- отбасы денсаулығының сақталуын түбегейлі түрде арттыруды (тегін және ақылы медициналық қызмет көрсетулерді ұштастыру негізінде барлық отбасылар үшін қол жетімді медициналық көмек; білікті қалпына келтіру емін, протез жасауды, санаториялық емдеуді, оңалту іс-шараларын, арнайы тренажерлерді, құралдарды, спорт жабдығын әзірлеу мен шығаруды қоса алғанда, мүгедек-балаларға медициналық-әлеуметтік көмекті жақсарту; дене және ақыл-ой кемістігі бар балаларды оңалту мен тәрбиелеу негіздеріне ата-аналарды оқып-үйрету бағдарламаларын әзірлеу мен енгізу; балаларға, қарттарға және отбасының науқас мүшелеріне күтім көрсету жөніндегі қызметтерді көрсету, дағдарыстық жағдайларда бөтен көмекті мұқтаж ететін отбасыларды, оның жеке мүшелерін материалдық қолдау және оларға кеңес беру мақсатында отбасыларға әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерін дамыту; баспананы қажет ететін жүкті әйелдердің, балалары бар аналардың, жалғыз басты кәмелетке толмаған аналардың уақытша тұруы үшін мекемелерді құру, көрсетілген мекемелерде жасайтын әйелдерді қажетті құқықтық әрі психологиялық көмекпен, ақпаратпен, олардың әлеуметтік орналастырылуын қамтамасыз ету; отбасының репродуктивтік денсаулығын қорғау жүйесін дамыту, отбасыны жоспарлау қызметін дамыту әрі нығайту);
- отбасыларға балаларды тәрбиелеуде көрсетілетін көмекті күшейтуді (порнографияны, қатыгездік пен зорлыққа бас ұруды насихаттайтын баспа өнімдерін, суреттерді, бейнетаспалар мен өзге де бұйымдарды шығаруға, таратуға және жарнамалауға тыйым; бала-бақшаларды, жалпы білім беретін мекемелерді және кәсіптік оқу орындарын қоса алғанда, халықты рухани-өнегелі, әдеп және экологиялық ағарту ісін мемлекеттік үйлестіру және қаржылай қолдау; кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияларды құру және күшейту);

қадағалаусыз балалар мен жасөспірімдер үшін мамандандырылған әлеуметтік қызметтердің желісін құру және кеңейту) ұсынуға болады.

Мемлекеттік отбасы саясатын жүзеге асыру кезінде жас отбасыларын жан-жақты қолдау және оған көмек беру шараларын әзірлеу мен іске асыруға ерекше көңіл бөлу керек. Олардың ішінде ең тиімді деп: балабақшалар желісін кеңейтуді, күнкөріс деңгейінің нақты көтерілуіне сәйкес және жәрдемақы төленетін балалардың жасын көтере отырып, отбасылардың аз қамтылу өлшемдерін өзгерту арқылы аз қамтылған отбасыларға ақшалай жәрдемақылардың мөлшерін көбейтуді; баланың күтіміне арналған ақысы төленетін демалыстың мерзімділігін арттыруды; сол демалыстың ақысын көтеруді; балабақшаларда баланың күтіп-ұстауына шығындарды көбейтуді; кішкентай балалары бар ата-аналардың біреуі үшін жұмыс аптасы мен жұмыс күнінің мерзімділігін азайтуды және қосымша демалысқа құқықты орнатуды; жас отбасылардың тұрғын үйді алуда қажеттіліктерін тезірек қанағаттандыру үшін және оны күтіп-ұстауға шығындарды төлеу үшін жағдайларды жасауды; жастардың некеге дайындық жүйесін құруды атауға болады.

Мемлекеттік отбасы саясатының шеңберінде отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарына жалпы әлеуметтік профилактикалық ықпал ету мақсатында қазіргі Қазақстандағы нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, құру қажет.

Мемлекеттік отбасы саясатының демографиялық бөлігін қамтамасыз ету саласында әйелдер денсаулығын қорғау мақсатында:

- әйелдердің денсаулығын күшейтуге, әйелдердің репродуктивтік құқықтарын жүзеге асыру, «Қауіпсіз аналық» бағдарламасын қоса алғанда, қауіпсіз аналық үшін жағдайларды жасауға; әйелдердің репродуктивтік денсаулығын қорғау, түрлі жастағы әйелдердің денсаулық жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып, бастапқы медициналық-санитариялық қызмет көрсету жүйесін дамытуға; әйелдер мен қыздарға көрсетілетін мамандандырылған медициналық көмекті кеңейтуге қол жеткізу;

- жүкті әйелдерді, бала емізетін аналарды қоса алғанда, әйелдерді қол жетімді бағамен азық-түлік өнімдерін тұтынудың ең төменгі қажетті деңгейімен қамтамасыз ету;

- әйелдер мен балаларға тегін медициналық көмектің мемлекеттік кепілін қамтамасыз ету;

- дені сау балалар тууды, мүгедек болудың алдын алуды, мерзімінен бұрын туған балаларды күтіп-бағуды, сондай-ақ қауіпсіз түсікті қамтамасыз ететін заманауи медициналық технологиялардың әзірленуі мен енгізілуіне көмектесу;

- «Отбасын жоспарлау» бағдарламасын жүзеге асыру арқылы түсік санын қысқартуға; жасөспірімдер арасында жыныстық тәрбие, қауіпсіз аналық, жыныс жолдары арқылы жұғатын аурулардың алдын алу мәселелері жөніндегі жоғары сапалы санитариялық ағартуды ретке келтіруге қол жеткізу;

- әйелдер мен қыздарды есірткі мен алкоголь тұтынудың зияны туралы хабардар етуге бағытталған білім бағдарламаларының, алкоголизм мен нашақорлыққа шалдыққан науқастарға оңалту және қалпына келтіру көмегін дамыту жөніндегі бағдарламалардың әзірленуін жүзеге асыру керек.

Қазіргі қоғамдағы отбасының жағдайын жақсартуға байланысты мемлекеттік іс-шараларды орындау үшін үкіметтік емес ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктерді кең тарту мақсатында олармен тығыз байланыс құрып, жоғарыда көрсетілген шараларды жүзеге асыруға болатын еді.

Осылайша, отбасының қалыпты қызмет етуі үшін экономикалық, ұйымдастырушылық және өзге де алғышарттарды жасау қажет.

Жалпы білім беру мекемелерінде профилактикалық жұмысты жетілдіру отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарын жалпы әлеуметтік алдын алудың басқа басымды бағыты болып табылады [1].

Соңғы жылдары демалыс мекемелері дағдарысының шиеленісуі байқалды. Көптеген жеткіншек клубтары тұрғылықты жері бойынша оларды қаржыландыруға қаражаттың болмауына байланысты жабылды. Қолданыстағы клубтардың, үйірмелердің, секциялардың материалдық базасының деңгейі өте төмен. Олардың көбі оқушыларды оқыту үшін қажетті заттармен жарақтандырылмаған, жаңа жиһаз бен құрал-жабдықтарды сатып алу үшін материалдық қаражат бөлінбейді, ағымдағы жөндеу жұмыстары жылдар бойы жүргізілмейді. Қолданыстағы клубтардағы, секциялардағы, үйірмелердегі оқытуларға жеткіншектерді тарту бойынша жұмыс белсенді жүргізілмейді. Осыдан кейде өкінішті салдарларға әкеп соқтыратын бұзатын діни құралымдармен байланысты проблемалар келеді.

Бос уақыт өткізу аясын, халықтың мәдени демалысын жаңарту мен жетілдіру үшін қосымша шараларды қолдану қажет: оны қаржы және ұйымдық қолдаумен қамтамасыз ету, бос уақытты өткізу мекемелерінің материалдық базасын нығайту, қызмет нысандарын дамыту, олардың кадрлық әлеуетін нығайту, халықтың салауатты өмір салты мәдениетін, тиісті қызығушылықтар мен қажеттіліктерді қалыптастыру бойынша мақсатқа бағытталған әрекеттерді іске асыру, әсіресе, ауытқитын мінез-құлығы бар жеткіншектерге тегін қызметтер көрсететін бос уақытты өткізу мекемелерінің желісін кеңейту. Осы іс-шараларды іске асыру үшін жергілікті әкімшіліктердің, мәдениет мекемелерінің, білім беру органдарының, кәсіпорындардың, тұрғын үй-коммуналдық қызметтердің, спорттық, жастар, бизнес-құрылымдар мен өзге де ұйымдардың күшін біріктіру және үйлестіру қажет.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықты қылмыстылығын арнайы-криминологиялық алдын алу криминогендік факторларын жоюға, бейтараптандыруға, төмендетуге; әлеуметтік шағын ортаның сауықтандыруына, қылмыс жасауға бейімі бар адамдардың мінез-құлығын түзетуге тікелей бағытталған сипаты бойынша алуан түрлі іс-шаралардың кең кешенін қамтиды [2].

Денсаулық сақтау, білім беру органдарында, халықты әлеуметтік қорғау комитеттерінде және өзге де мүдделі мемлекеттік органдарда отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық жағдайларының статистикалық есебін ұйымдастырған жөн болар. Аталмыш органдар арасында отбасы ішіндегі зорлық-зомбылыққа қарсы күрес туралы ақпаратпен алмасу бойынша тұрақты әрі тығыз өзара әрекеттесу ұйымдастырылуға тиіс [3].

Әлеуметтік саясат бойынша құрамалар жұмысының тәжірибесіне отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық мәселелері бойынша жыл сайынғы мониторинг жүргізуді енгізу дұрыс болатын сияқты.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықты алдын алу субъектілерінің бұқаралық ақпарат құралдарымен (БАҚ) одан әрі тығыз және белсенді өзара әрекеттесуі қажет. Атап айтқанда, қылмыстың осы түріне қарсы күресте БАҚ қатысуы келесі негізгі бағыттар бойынша іске асырылуы мүмкін еді: халықта жеке тұлғаға зорлық-зомбылықты жасаудың кез келген, оның ішінде отбасы ішінде жасалатын нысандарына төзімсіздігін қалыптастыру; отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелерін шешудің халықаралық тәжірибесіне кеңінен жарық түсіру; аталмыш келеңсіз әлеуметтік құбылысқа қарсы іс-әрекеттердің нысандарын,

тәсілдерін және нақты шараларын, оның ішінде зорлық-зомбылық сатысына көше алатын немесе көшкен отбасылық дау жағдайларында әлеуетті құрбандарға өзінің мінез-құлықтарын қалайша қалыптастыру керек екенін түсіндіруге арналған ақпараттық-танымдық бағдарламаларды, репортаждарды, хабарламаларды, сөз сөйлеулерді және сондай бағдарламаларды ұйымдастыру; отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықты болдырмау бойынша алдын алу субъектілері жүргізетін жұмысты БАҚ жүйелі түрде жариялау; тиісті көмек сұрауға болатын органдардың, мекемелер мен ұйымдардың қызметін, оның ішінде отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетудің мемлекеттік және қоғамдық дағдарыстық орталықтардың қызметін насихаттау; отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік-құқықтық қорғаудың бар түрлері туралы, оның себептері мен салдарлары туралы ақпаратты тарату. Бұл ретте отбасы ішіндегі зорлық-зомбылыққа және оның алдын алуына арналған БАҚ бағдарламалардың, тұрақты әрекет ететін жобалар мен жоспарларын жасаған жөн болар. БАҚ қызметкерлері осы мәселелерінің барлық тереңдігін түсінулері қажет, оларға зорлық-зомбылықты тудыратын материалдардың шығарылымын болдырмайтын өзінің кәсіби саясатын әзірлеу қажет. Бұл жерде, біздің көзқарасымызша, мемлекеттік билік органдарының қатысуынсыз мүмкін емес, олар отбасылық қарым-қатынастар саласында да агрессияшылдыққа, қатыгездікке, зорлық-зомбылыққа төзімсіздік ахуалын қалыптастыру бойынша БАҚ-мен нақты өзара әрекеттесуге тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Криминология. Учебник. – Алматы: Международный центр научных исследований и правовой экспертизы Республики Казахстан, 2008. – 614 с.
- 2 Войтенко С.Г. Криминологическое исследование виктимности лиц с девиантным поведением: автореф.... к.ю.н. – М., 1997. – 23с.
- 3 Джаянбаев К.И. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с тяжкими насильственными преступлениями в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2005. – 405 с.

УДК: 336.22(574)

САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

М.К.Бекбаева

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, аға оқытушы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., teruert.1987@mail.ru*

Түйіндеме. Осы зерттеудің пәні болып Қазақстанның салық жүйесі және мемлекеттің салық саясаты табылады. Мақалада салық жүйесінің қазіргі тенденциялары мен мәселелері қарастырылған. Қазіргі салық заңнамасындағы өзгерістер мен 2018-2019 жж. бюджетке түскен салық түсімдеріне талдау жасалған. Тиімді салық жүйесін қалыптастыру әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамды мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған экономикалық, қаржылық, құқықтық және ұйымдастыру жоспарының іс-шаралар кешенін іске асыру қажеттілігін болжайды,

бұл елдегі экономикалық өсудің, азаматтардың әл-ауқатын арттырудың қажетті шарты болып табылады. Қазіргі қоғамдағы салықтардың рөлін ескере отырып, мемлекет көпжақты шаралар кешенін жүзеге асыруға міндетті. Осы мақсатта мемлекетте салық саясаты қолданылады. Салық саясатының басты мақсаты – салық жүйесін құру және оның тиімді қызмет етуіне мүмкіндік беретін салық тетігін іске асыру. Салық саясаты бизнестің «көлеңкеден» шығуын ынталандыруға және шикізаттық емес сектордағы салық базасын кеңейтуге, қолданыстағы салық жеңілдіктерін оңтайландыруға және жалпыға бірдей декларациялау қарсаңында жаңа арнайы салық режимдерін енгізуге бағытталуы тиіс. Зерттеу нәтижелері салық жүйесінің әлеуметтік салдарына қатысты мәселелерді шешу үшін белгілі бір жағдайлар жасайды.

Түйін сөздер: салық саясаты, салық жеңілдіктері, салық түсімдері, салықтық реттеу, салық кодексі.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. Предметом настоящего исследования является налоговая система Казахстана и налоговая политика государства. В статье рассматриваются современные тенденции и проблемы налоговой системы. Проведен анализ изменений в действующем налоговом законодательстве и налоговых поступлений в бюджет на 2018-2019 годы. Формирование эффективной налоговой системы предполагает необходимость реализации комплекса мероприятий экономического, финансового, правового и организационного плана, направленного на достижение прогнозируемых целей социально-экономического развития, что является необходимым условием экономического роста в стране, повышении благосостояния граждан. Учитывая роль налогов в современном обществе, государство обязано осуществлять комплекс многосторонних мер. С этой целью в государстве используется налоговая политика. Главная цель налоговой политики – создание налоговой системы и реализация механизма, позволяющего ее эффективно функционировать. Налоговая политика должна быть нацелена на стимулирование выхода бизнеса из «тени» и расширение налоговой базы в несырьевом секторе, на оптимизацию действующих налоговых льгот и введение новых специальных налоговых режимов в преддверии всеобщего декларирования. Результаты исследования создают определенные условия для решения проблем, касающихся социальных последствий налоговой системы.

Ключевые слова: налоговая политика, налоговые льготы, налоговые поступления, налоговое регулирование, налоговый кодекс.

CURRENT STATE OF THE TAX SYSTEM

Abstract. The subject of this research is the tax system of Kazakhstan and the tax policy of the state. The article discusses current trends and problems of the tax system. The analysis of changes in the current tax legislation and tax revenues to the budget for 2018-2019 is carried out. The formation of an effective tax system requires the implementation of a set of measures of economic, financial, legal and organizational plan aimed at achieving the projected goals of socio-economic development, which is a necessary condition for economic growth in the country and improving the welfare of citizens. Given the role of taxes in modern society, the state is obliged to implement a set of multilateral measures. For this purpose, the state uses tax policy. The main goal of tax policy is to create a tax system and implement a mechanism that allows it to function effectively. Tax policy should be

aimed at encouraging businesses to leave the "shadow" and expanding the tax base in the non-resource sector, optimizing existing tax incentives and introducing new special tax regimes in anticipation of universal Declaration. The results of the study create certain conditions for solving problems related to the social consequences of the tax system.

Keywords: tax policy, tax benefits, tax revenues, tax regulation, tax code.

Елбасының салық жүйесін еліміздің дамуына қарай сәйкестендіруді, оның айқындылығын қамтамасыз етуді, салықтарды әкімшілендірудің тиімділігі мен қарапайымдылығын сақтауды әрдайым тапсыруы бекер емес. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауында да шешуші міндеттерінің бірі салық-бюджет саясатын жаңа экономикалық жағдайға бейімдеу болды. Әсіресе, кейінге шегерілген, жалпыға ортақ декларациялау қарсаңында арнаулы салық режимін жаңаша қарастыру керектігі аса маңызды мәселе. Өйткені осы режимді қолданатын шағын және орта бизнес зор әлеуметтік рөлді атқарып қана қоймай, сонымен қатар бюджетке елеулі салық түсімдерінің түсуін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар қолданыстағы салық жеңілдіктерін оңтайландыру және салықтық әкімшілендіру тетіктерін жетілдіру қажеттігі назардан тыс қалмады. Бүгінге дейін Елбасымыздың салиқалы саясатының арқасында ел дамуы үшін бекітілген бес институционалды реформаны жүзеге асыру үшін «100 нақты қадам» жоспарындағы нақты іс-шаралар қолға алынып, жан-жақты іске асырылып жатыр. Салық саласына бағытталған 37-ден 45-ке дейін қай қадамын алып қарасаңыз да ел дамуы үшін маңызы зор. Атап айтсақ, салық және кеден қызметінің сапасын жоғарлату мақсатында ресімдерін неғұрлым оңтайландыру, яғни экспорттық және импорттық кеден рәсімдерінен өту кезінде «Бір терезе» қағидатын енгізу, тауарларды кедендік тазалауға автоматтандырылған жүйені енгізу, экспорт және импорт үшін құжаттар санын және оларды өңдеу уақытын қысқарту. Бұл шаралардың өзі біріншіден халыққа кезек күттірмесе, екіншіден, сыбайластыққа, жемқорлыққа жол бермейді. Кеден және салық жүйелерін интеграциялау мәселесі де көтерілген. Ол дегеніміз тауар салық салу мақсатында Қазақстан аумағына кірген кезеңнен бастап оны сатқанға дейін бақылауға алынады.

Жалпы кез-келген тәуелсіз мемлекеттің алға қойған мақсаты мен жоспары болмаса, ол елдің болашағын елестетудің өзі қиын-ақ. Ендеше қойылған міндетке сәйкес, бүгінгі жағдайда әлемдегі экономиканың тұрақсыздығына қарамастан, бюджетті дұрыс жоспарлап, түсімдер көлемін еселеу, сол арқылы еліміздің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын арттыру болып табылады.

2017 жылы Салық кодексіне енгізілген елеулі өзгерістер мен толықтырулардың кейбіріне тоқтала кетейік. Мәселен, жер салығы және жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салық бойынша салық кодексінің 391 және 409-баптарына өзгерістер енгізілді, оларға сәйкес жеке тұлғалардың мүлік және жер салығын есептеуді салық органдары есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 1 шілдесінен кешіктірмей жүргізетін болады. Яғни, бұл салықтарды есептеу мен төлеу бойынша салық кезеңі аяқталғаннан кейін, дәлірек айтсақ, 2017 жылға есептелген салық 2018 жылдың 1 қазанына дейін төленеді. Тиісінше, 2017 жылы жергілікті аталған салықтар бойынша өткен салық кезеңдері үшін берешектер ғана түсетін болады. Жергілікті салықтарға қатысты тағы бір өзгеріс: салық және төлемдердің 7 түрі (жеке тұлғаларға салынатын жер, мүлік, көлік салықтары, заңды тұлғаларға, жеке кәсіпкерлерге салынатын жер салығы, заңды тұлғаларға салынатын көлік салығы және аудандық маңызы бар жол жиегіндегі жарнамаларға төленетін төлем) 2018 жылдан бастап, 4-ші деңгейлі бюджет – ауылдық округ бюджетіне беріледі.

Тағы айта кететін бір жайт, 2016 жылдан бастап шағын бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдай жасау мақсатында дара кәсіпкерді мемлекеттік тіркеу алымы алынып тасталынса, 2017 жылдың 1 қаңтарынан бастап дара кәсіпкер етінде тіркелу процедурасын оңайлату мақсатында, аталған қызметті хабарлама тәртібіне көшірілді. Бұл дегеніміз, енді жеке кәсіпкер тіркелгені жөнінде салық органдарынан арнайы құжат алуы міндетті емес [1, 20-21б.].

2008 жылы қабылданған Салық кодексі тоғыз жыл ішінде 16 рет өзгертіліп, 3 рет қайта жазылды. Әділет министрлігі Заңнама институтының статистикалық талдау деректеріне сүйенсек, 2009 жылдан бастап Салық кодексіне заңмен 130 өзгеріс пен толықтыру енгізілген екен.

Қоғам талабы өзгергеннен 2018 жаңа Салық кодексі қабылданды. Ескі салық кодексінде 798 бап болатын, қазір 773 баптан тұрады (25 бапқа қысқартылып отыр).

Жаңа салық кодексіне сәйкес оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолдану үшін салықтық кезең жартыжылдық болып табылады. Бұл декларацияда көрсетілген салықтарды бюджетке төлеу жеке (корпоративтік) табыс салығы мен әлеуметтік салық түрінде есепті салықтық кезеңнен кейінгі екінші айдың 25 күнінен кешіктірілмей жүргізіледі. Яғни, ай сайын төлем көзінен ұсталатын жеке табыс салығы және әлеуметтік төлемдер (МЗЖ (міндетті зейнетақы жарнасы), әлеуметтік аударымдар, міндетті әлеуметтік медициналық қамсыздандыруға аударымдар) бойынша міндеттемелер әр ай бойынша жеке көрсетіледі. Аталған әлеуметтік төлемдерді есепті айдан кейінгі айдың 25-нен кешіктірмей төлеу қажет. 200.00 (форма) нысан тапсырылмайды, 910.00 (форма) нысанды тапсырады.

Жеке тұлғалардың кірістері, ҚР аумағындағы да, оның шегінен тыс жердегі де мүлкі туралы декларацияны 31 наурыздан кешіктірмей:

- ҚР Парламентінің депутаттары;
- Соттар;
- Декларация тапсыру міндеті жүктелген жеке тұлғалар әр мекемеге берілген мерзім ішінде тапсырып үлгеруі керек.

Салықтық шегерімдер туралы жеке тарау қарастырылған. Онда салықтық шегерімдердің түрлерін, оларды қолдану тәртібін және растайтын құжаттар көрсетілген.

Мәселен, 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап келесі салық жеңілдіктері белгіленді:

1. Зейнетақы төлемдері және жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша салықтық шегерім;
2. Стандартты салықтық шегерімдер (12 ең төменгі жалақы мөлшерінде, Ұлы Отан соғысына қатысушыларына, мүгедектерге, мүгедек балалардың ата-аналарына және т.б. жалпы сомасының жылда шекті мөлшері ең төмен жалақының 75 еселенген мөлшерінен аспауға тиіс);
3. Ерікті зейнетақы жарналары бойынша салықтық шегерім;
4. Сыйақылар бойынша салықтық шегерім;
5. Медицинаға арналған салықтық шегерімді қамтиды.

Ипотека алғандарға салықтық шегерім жасалады. Тұрғын үй құрылысы жинақ банктерінен ипотекаға тұрғын үй алғандар салықтан босатылмайды, тек салығы азайтылады. Жеке тұлғаның табысы сыйақы сомасына азайтылады. Тұрғын үй жинақ банкінде ғана емес, сонымен қатар басқа банктерден алынған ипотекалық тұрғын үй заемдары бойынша сыйақы жеке табыс салығын төлегенде табысынан алынып тасталады.

Электронды сауда. Талапты орындағандарға ғана салық азайтылады. Елімізде электронды сауда-саттық енді ғана қарқын алып келе жатқыр. Соңғы он жылда әлемдік технологиялар қоғамға ендеп кіре бастады. Ғаламтор арқылы тауарларды сатып алатындардың қатары көбейді.

Заңды тұлғалар – корпоративтік табыс салығын, ал жеке кәсіпкерлер жеке табыс салығын төлеуден босатылады. Оған қалай қол жеткізуге болады?

Ол үшін:

– Тауарларды өткізу жөніндегі мәмілелер электрондық нысанда рәсімделуі тиіс;

– Тауарлар үшін ақы төлеу қолма-қол емес, төлем түрінде жүргізіледі;

– Тауарларды сатып алушыға жеткізетін қызметі болуы керек. Мысалы, арнайы қызметкерлері болса, немесе жүктерді тасымалдайтын курьерлік, пошталық қызметті жүзеге асыратын тұлғалармен шарт жасасуы қажет.

– Уақтылы салық органына тіркеліп, тіркеу нөмірін алады. Содан кейін салық төлеуші ретінде қызметтің басталғаны немесе тоқтатылғаны туралы хабарлама беруі қажет.

Электрондық сауда кезінде тауарларды жөнелтуді, тасымалдауды, жеткізу мерзімін салық органы бекітеді. Осы талаптар сақталғанда ғана салық төлемі 100%-ға төмендетіледі. Яғни, қызметін интернет арқылы жүргізетін кәсіпкерлер салық түрлерін төлеуден толығымен босатылады. Сонымен қатар, жылдық жиынтық кірістің кемінде 90 пайызы электронды саудадан түсу керектігіне де мән берген жөн. Осы шарт орындалмаған жағдайда салық төлеушінің атап өткен жеңілдіктерді қолдануға құқы жоқ. Демек, талаптардың біреуі жүзеге аспаса, салық мөлшері азайтылмайды.

Тіркелген салық төлеуші заңды тұлға болса, күнделікті жасалынған мәмілелерді тоқсан сайын тапсырып отырады. Ал, жеке кәсіпкерлер жыл сайын электронды шот фактураны (ЭШФ) беру арқылы ақпаратты ұсынады. Егер ЭШФ-ны салық төлеуші компьютер арқылы шығарып алса, Мемлекеттік кіріс комитетіне ақпаратты ұсынбаса да болады.

Оңайлатылған декларация бойынша 3 пайыз мөлшерінде салық салынады. Заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер үшін табыс мөлшері жылына талап етілетін мөлшерден, жұмысшылар саны 30 адамнан аспаса ғана қолдана алады.

Патенттен әлеуметтік салық алынып тасталды. Сауда саласындағы қызмет түрлерін жүзеге асыратын тұлғалар үшін 2 пайыз мөлшеріндегі мөлшерлеме сақталды. Бұл ретте осындай салық төлеушілермен қолма-қол есепсіз жолмен алынған табыстар 1 пайыз салық салынады.

Жаңа заң бойынша тағы бір ерекшелік – тіркелген шегерім негізіндегі жаңа арнаулы салық режимі енгізілді. Дәлірек айтсақ, кірістер мен шығыстар режимі. Салық таза тапқан табысына ғана салынады. Бұл жаңа салық режимі бойынша жылдық жиынтық табыс сомасынан 30 пайыз мөлшерінде қосымша тіркелген шегерім қарастырылған. Қосымша шегерімді қолдану кезінде шегерімге апарылатын шығыстардың жалпы сомасы, қосымшаларды қоса алғанда, жылдық жиынтық табыстың 70 пайызынан аспау керек. Еңбекақыны төлеу қорының 100 пайызы

мөлшерінде салық салынатын табысты төмендету бойынша норма (ұқсас мөлшерде қолданылатын еңбекақы қорының мөлшеріндегі шегерімнен басқа) қарастырылған [2].

Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес жергілікті атқарушы органдардың (ауылдың, ауданның, қаланың, облыстың) бюджеттері және тиісті заңмен бекітілетін республикалық бюджет бекітіледі, орындалады және дербес болып табылады. Талдамалық ақпарат ретінде бекітуге жатпайтын мемлекеттік және шоғырландырылған бюджет де қалыптастырылады.

Мемлекеттік бюджет олардың арасындағы өзара өтелетін операцияларды есепке алмай, республикалық және жергілікті бюджеттерді қамтиды.

Шоғырландырылған бюджет мемлекеттік бюджетті, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының түсімдері мен шығыстарын олардың арасындағы өзара өтелетін операцияларды есепке алмағанда қамтиды. Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін тікелей салықтар Ұлттық қорға түседі.

Бюджетке түсетін салық түсімдеріне талдау жүргізейік. 2018 жылы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің мәліметтеріне сәйкес, шоғырландырылған бюджеттің кірістері (Республикалық және жергілікті бюджетті қоса алғанда) 13 275,7 млрд.теңгені құрады, бұл 2017 жылғы кірістерден 22,8%-ға артық. 2018 жылы бюджеттің кіріс бөлігі 113,2% орындалды.

Оңтайландырудың арқасында салықтық түсімдер (соның ішінде тауарларға, жұмыстарға, қызметтерге ішкі салықтардан, ҚҚС-дан түсетін түсімдердің өсуі) 25,9%-ға немесе 2 278,9 млрд.теңгеге, 11 090,9 млрд.теңгеге дейін өсті. Бұл ретте салықтардың орындалуы 2018 жылға жоспарланған барлық түсімдердің 102,1%-ын құрайды. Салықтық емес түсімдер жоспарланғаннан 26,9%-ға немесе 50,2 млрд.теңгеге жоғары болды, алайда олардың бюджеттің жиынтық түсімдеріндегі үлесі төмен деңгейде қалып отыр. 2018 жылы олар 1,8%-ды құрады.

2018 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында мемлекеттік бюджетке салық түсімі 7,9 триллион теңгені құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 1,1 трлн.теңгеге артық, бұл өткен жылдардың рекордтық көрсеткіші, пайыздық арту 15,8% құрады, 2017 жылы жылдық өсім 13,1% құрады.

2018 жылғы 12 айдың қорытындысы бойынша салық түсімдерінің құрылымындағы ең үлкен үлес қосылған құн салығы болды: 37,1% немесе 2 трлн.теңге – 2017 жылмен салыстырғанда 2,3% артық. Салықтың жалпы сомасының 30,7%-ы корпоративтік салық есебінен болды және ол 2017 жылға қарағанда 1,1 трлн.теңгеге артық. Үшінші орында табыс мөлшері бойынша жеке табыс салығы 15,3%-ды құрайды [3].

Сурет 1. Жылдар бойынша ҚР шоғырландырылған бюджетінің кірістері мен шығындары

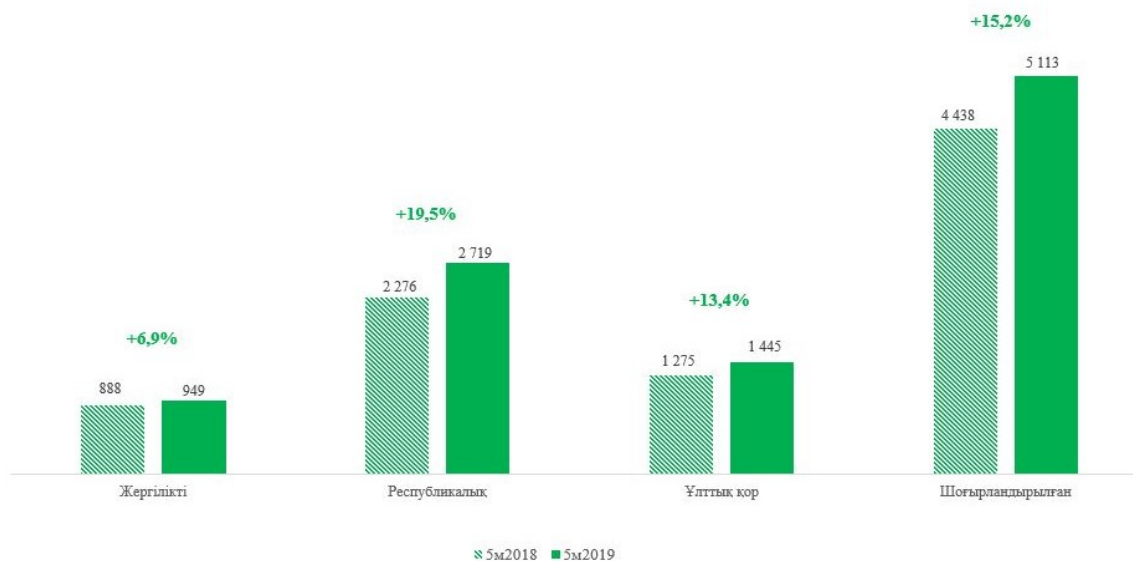
2018 жылы 30 қарашадағы «2019-2021 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес 2019 жылы республикалық бюджеттің кірісі 9 631,1 млрд.теңге, шығындар – 10 335,0 млрд.теңге, тапшылық – 979,0 млрд.теңге (ЖІӨ 1,5%) көлемінде қарастырылған. 2019 жылы Ұлттық қордан республикалық бюджетке кепілдендірілген трансферт сомасы 2,45 трлн.теңгені құрайды.

2019 жылдың бес айының қорытындысы бойынша еліміздің шоғырландырылған бюджеті 253,9 млрд.теңге тапшылығымен қалыптасты. Алайда, Ұлттық қорды басқарудан түскен есептілікке енгізілмеген инвестициялық табысты есепке ала отырып, 2019 жылдың бірінші тоқсанында шоғырландырылған бюджет қосымша 142,2 млрд.теңге профицитпен қалыптасты.

Сурет 2. ҚР бюджеті (01.06.2019 ж.), млрд.теңге

2019 жылдың бес айының қорытындысы бойынша бюджетке түсетін жиынтық салық түсімдері 5 113,3 млрд.теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 15,2%-ға жоғары. Бұл ретте республикалық бюджетке салық түсімдері 19,5%-ға өсті, ал жергілікті бюджетке түсімдер 6,9%-ға ғана өсті. Республикалық бюджетке қатысты ҚҚС бойынша түсімдер 27,6%-ға, 1 057,4 млрд.теңгеге дейін ұлғайды. Ұлттық қорға салық түсімдері бес айдың қорытындысы бойынша 13,4%-ға өсті. Айта кетейік, Ұлттық қордың активтері 2019 жылдың бірінші жарты жылдығының қорытындысы бойынша 122,2 млрд.теңгеге, 26 184,4 млрд.теңгеге дейін өсті [4].

Сурет 3. Салық түсімдері, млрд.теңге

2019 жылдың 1 қарашасындағы жағдай бойынша жалпы республика бойынша бюджетке 290,8 млрд.теңге жергілікті салық түсті. Өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда түсімдер 20,2 млрд.теңгеге ұлғайды. Өңірлер бөлінісінде айтарлықтай түсімдер Атырау облысы бойынша – 41,5 млрд.теңге, Алматы қаласы бойынша – 37,0 млрд.теңге және Астана қаласы бойынша – 30,1 млрд. теңге байқалды.

2019 жылдың 1 қазандағы жағдай бойынша көлік құралдарына салық салу объектілері болып табылатын көлік құралдарының саны 3 906 518 бірлікті құрады, оның ішінде 3 669 714 бірлік жеке тұлғаларға және 236 804 бірлік заңды тұлғаларға тиесілі.

Мүлік салығы мен жер салығы бойынша төлеушілердің саны жалпы 7,3 млн. жеке тұлғаны құрады, оның ішінде мүлік салығы бойынша – 3,8 млн., жер салығы бойынша – 3,4 млн. [5].

Соңғы он жылдың ішінде Қазақстанның салық жүйесі тұрақты түрде жетілдіріліп отырды. ҚҚС, табыс салығы, әлеуметтік салық пен жеке табыс салығының ережелері қайта қаралып, түзетілгенін осы бағыттағы жемісті жұмыстардың бірі ретінде атауға болады. Қазақстанның салық жүйесі, бірқатар шетелдік сарапшылардың пікірінше, ТМД елдері арасындағы ең оңтайлысы болып есептелгенмен, салада түйіні шешілмей келе жатқан мәселелер баршылық. Айталық, меншік салығын (жер салығы мен заңды және жеке тұлғалардың мүлік салығы) ұстау механизміне байланысты нақты проблемалар туындап отыр. Оның үстіне, Қазақстанның қолданыстағы заңнамасы бойынша жер салығы жер учаскелерін пайдалану мақсатына қарай ұсталады. Мамандардың пікірінше, қазіргі жер салығын есептеу механизмі тиімсіз. Мұндағы ең басты кемшілік – жаһандану жағдайындағы жер құнының нарықтық бағасы мен оның рөлі есепке алынбай келеді.

Мемлекет басшысының 2017 жылғы 31 қаңтардағы Жолдауында салық заңнамасына қажетті түзетулерді талап ететін, қор нарығын дамытуға, банктердің баланстарын «нашар» кредиттерден жедел тазартуға бағытталған шаралар кешенін қабылдауды тапсырды. «Нашар» несиелерді төмендетудің құралы салықтық салдарын тудырмай, қарыз алушы - жеке тұлғаларға үмітсіз мерзімі кешіктірілген

берешекті кешіру, салық салудан дисконттың пайда болған сомасын босату және заңды тұлғаларға сату арқылы қарыздан шегіну болып табылады.

Салықтық әкімшілендіруді жетілдіру шеңберіндегі өзге де мәселелер:

- салық салудан және пайданы шығаруға салық базасын бұзуға қарсы іс-қимыл бойынша (BEPS);

- жекелеген салықтық көрсетілген қызметтерді электронды форматқа ауыстыру;

- мемлекеттік органдардың ақпаратпен алмасуының электронды пішіміне ауысуына байланысты салық есептілігінің кейбір түрлерін ұсынуды болдырмау;

- тексерулер тағайындау, сондай-ақ жоспардан тыс салықтық тексерулер тағайындау үшін негіздерді қайта қарау және қысқарту рәсімдерін жетілдіру;

- 5 жыл және одан астам уақыт ішінде қызметін жүзеге асырмаған салық төлеушілердің мәжбүрлі тәртіппен қызметін тоқтату;

- аудиторлық ұйымның тексеру мүмкіндігі үшін 150 000 АЕК-ке дейін жойылған салық төлеушілерден жиынтық жылдық кірістің шегін ұлғайту;

- камералық бақылау негізінде (салықтық тексеру өткізусіз) жеке практикамен айналысушы жеке тұлғалардың қызметін тоқтатудың жеңілдетілген тәртібін тарату.

Жанама салықтарды жинау тетіктерін жетілдіру мақсатында ерікті негізде қосылған күн салығының бақылау шотына енгізу арқылы ҚҚС басқару жүйесін реформалау [6].

Сондай-ақ салық саясатын және салықтық әкімшілендіруді жетілдіру мен байланысты басқа да мәселелер көзделетін болады.

Жеке тұлғаларға негізгі борышты бюджетке төлеген кезде есептелген өсімпұл сомаларын есептен шығару бөлігінде «салықтық рақымшылық жасау» акциясы жүргізілді.

01.01.2019 жылғы жағдай бойынша берешегі бар және берешектің негізгі сомасын өтеу шартымен өсімпұлды есептен шығару бойынша акцияны пайдалану мүмкіндігі бар жеке тұлғалардың саны 13,9 млрд.теңгеге негізгі борыш бойынша бересі сомасы және 6,3 млрд. теңгеге өсім сомасы бар шамамен 1,4 млн. адамды құрады, барлығы 20,2 млрд.теңге.

2019 жылғы 14 қарашадағы жағдай бойынша 507 472 жеке тұлғалар бойынша өсімпұл есептен шығарылды, олар ағымдағы жылдың басынан бастап 12,08 млрд.теңге мөлшерінде негізгі борыш сомасы төленген және 2,15 млрд.теңге сомасына өсімпұл есептен шығарылды.

Өңірлер бөлінісінде өсімпұл есептен шығарылған жеке тұлғалардың ең көп саны Алматы қаласына – 92 487, Түркістан облысына – 57 988 және Шымкент қаласына – 44 089 келеді. Жеке тұлғалардың ең аз саны Қызылорда облысына – 10 585, СҚО – 13 913 және ШҚО – 11 444 келеді.

Өсімақының ең көп сомасы Алматы қаласы бойынша – 971,6 млн.теңге, Павлодар облысы бойынша – 174,3 млн.теңге, Алматы облысы бойынша – 126,9 млн.теңге есептен шығарылды. Ең аз өсім сомасы Атырау облысы бойынша – 32,7 млн.теңге, Ақтөбе облысы бойынша – 35,4 млн.теңге, ШҚО бойынша – 27,8 млн.теңге есептен шығарылды.

Мемлекеттік кірістер органдары «қасақана» төлеушілерден салық берешегін өндіріп алу бойынша тұрақты негізде іс-шаралар жүргізеді. Осындай іс-шаралардың бірі салық берешегі бар 100 ірі қарыз төлемейтін жеке тұлғаларды жариялау болып табылады. Бұл тізімдер тұрақты негізде Комитеттің және аумақтық мемлекеттік

кірістер департаменттерінің сайтында жарияланады. Бұл шара ірі борышкерлерден салық берешегін өндіріп алудың тиімді құралы болып табылады.

Салық кодексінің нормаларына сәйкес мемлекеттік кірістер органдары уәкілетті органдар ұсынған мәліметтер негізінде жеке тұлғалардан мүлік салығын, жер салығын және көлік құралдарына салықты есептеуді жүргізеді.

Мемлекеттік кірістер органдарының аумақтық бөлімшелері жыл сайын салық төлеушілердің дербес шоттарына мүлік салығы мен жер салығы сомаларын есептеуді жүргізеді. Алайда, бүгінгі күні уәкілетті органдардың сапасыз ұсынылған деректерімен байланысты салық сомаларын жекелеген қате (қате) есептеу фактілері орын алды. Мысалы, уәкілетті органның мәліметтерінде салық есебін дұрыс жүргізу және салық төлеушіге – адресатқа дұрыс жіберу үшін қажет мүлік иелерінің ЖСН немесе салық салу объектілерінің жекелеген сипаттамаларының (көлік бойынша қозғалтқыш көлемі, жер учаскелерінің ауданы, жылжымайтын мүліктің бағалау құны, нақты меншік иесінің емес, басқа тұлғаның ЖСН көрсетілген) дұрыс көрсетілмеген көптеген фактілері бар. Осыған байланысты, аумақтық мемлекеттік кірістер органдары аумақтық уәкілетті мемлекеттік органдармен, сондай-ақ ҚР ҚМ МКК орталық деңгейде 2019 жылдың ақпан айында МКК және уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметкерлері қатарынан жұмыс тобы құрылды, ол тұрақты негізде ұсынылып отырған мәліметтерді салыстырып тексеру, түгендеу және өзектендіру (жылжымалы және жылжымайтын мүлік объектілері бойынша деректер базасын тазалау), оның ішінде «Азаматтарға арналған үкімет «Мемлекеттік корпорациясы» КЕАҚ (ХҚКО, Арнайы ХҚКО) бойынша жұмыстарды жоспарлы түрде жүргізеді.

Бұдан басқа, мемлекеттік органдардың деректер базасымен ықпалдасу мақсатында 2019 жылғы қаңтардан бастап «интеграцияланған деректер базасы» (БҚК) ақпараттық жүйесін әзірлеу басталды, ол МКК жүйелерін және мемлекеттік және уәкілетті органдар жүйелерін интеграциялауды жүргізуге мүмкіндік береді.

ИБД кіші жүйелерінің бірі қазіргі уақытта тәжірибелік пайдалануда тұрған «жергілікті салықтар» кіші жүйесі болып табылады.

БҚК АЖ «жергілікті салықтар» кіші жүйесінде салықтарды есептеудің артықшылықтары [5]:

- Орталықтандырылған деректер базасы және жергілікті салықтарды орталықтандырылған есептеу;
- Нақты уақыт режимінде уәкілетті органдардың мәліметтерін өзектендіру;
- Жер салығын, мүлік салығын және жеке тұлғалардың көлік құралдарына салықты есептеу процестерін автоматтандыру, салық төлеушілердің дербес шоттарына есептеулерді беру;
- Адам факторы мен сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің болмауы салдарынан салық инспекторларының мәліметтерді қолмен енгізбеуі және түзетуі;
- Жеке тұлғаларға хабарлама жіберудің әртүрлі тәсілдері 2019 жылы жергілікті салықтар бойынша пилоттық жоба шеңберінде іске асырылды (SMS-хабарлама, екінші деңгейдегі банктердің клиенттері үшін алдағы төлемдер сервисі, электрондық пошта, «Электрондық үкімет порталының» жеке кабинеті, ҚР ҚМ МКК порталының Салық төлеушінің кабинеті);
- Салық салу объектілері туралы деректерді өзгерту мониторингінің құралы.

2019 жылғы 2 қыркүйектегі Мемлекет басшысының «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында айтылғандай, арнаулы салық тәртібін қолданатын шағын және ұсақ кәсіпкерлік субъектілері табыс салығынан үш жылға босатылады.

Сонымен бірге өзгерістер көлеңкелі бизнесті ашыққа шығарып, жалдамалы жұмыскерлерді заңдастыруға бағытталған. Онда жалдамалы қызметкерлерді тартусыз жүзеге асырылуы мүмкін емес қызмет түрлері бойынша табыс табуға патент талап етілмейді. Мысалы, тәулік бойы сауда жасау, азық-түлік сату, базарларда сауда жүргізу және тағы басқа. Мұнда халықаралық тәжірибеге сай ұсақ қолөнершілерге қойылатын салықтық тәртіп негізінде кірісті қадағалауды және жалдамалы жұмысшыларды бақылауды күшейту көзделген. Рұқсат етілген тізімге енген қызмет түрлерін көрсететін кәсіпкерлер салық төлеу тәртібін өзгертуі керек. Олар 2 түрлі тәртіптің бірін таңдайды: 1) жеңілдетілген декларация негізіндегі немесе тіркелген шегерім пайдаланылатын арнаулы салық тәртібі; 2) жалпыға бірдей белгіленген тәртіп. Сонымен қатар жеңілдетілген салықтық есеп жүргізу және салықтық есептілікті тапсыру, бухгалтерлік есеп жүргізуден босату қарастырылған.

2020 жылы қолма-қол ақшамен есеп айырысу жойылып, қолданыстағы кассалық аппараттарын онлайн жүйеге ауыстыруға көшеді. 400 мың кәсіпкер төлем операцияларын жаппай онлайн жүргізуге көшетін болады. Сонымен қатар талапты орындамаған кәсіпкерлерге 36 075 теңге (15 АЭК) айыппұл салынатыны мәлім болды. Айта кетейік, Мемлекеттік кірістер комитеті жаңа жүйені «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында қолға алды. Мұндағы мақсат – кәсіпкерлерді онлайн режимде жұмыс істету арқылы кассалық аппараттан өтетін барлық операцияларды бақылап отыру, яғни заңсыз ақша айналымының алдын алу. Қазақстанда кассалық аппараттарды ауыстыру 2016 жылы басталды.

2020 жылдан бастап зейнеткерлер мен кәмелеттік жасқа толмаған азаматтар да салық төлеу қабілеті туралы есеп беруге міндеттеледі. Сонымен қатар студенттер мен шетелдік туристер де декларация тапсырулары керек. Бұл «100 нақты қадам – Ұлт жоспары» бағдарламасының 47-қадамы аясында іске асырылады. Барлық азаматтарды декларация тапсыруға міндеттеудің себебі – заңды тұлғалардың кірістері мен мүліктерін заңды тұрғыда да бақылап, көлеңкелі экономикамен және жемқорлықпен күресу. Жаппай декларацияландыру жүйесін енгізу салық төлеуді бір ретке келтіріп, салықтан жалтаруды тоқтатуға ықпал етеді. Салық кодексінің 71-тарауына өзгерістер жалпыға бірдей декларациялауды енгізуді 2020 жылғы 1 қаңтардан 2021 жылғы 1 қаңтарға ауыстыруды және бұдан әрі кезең-кезеңімен көшу көзделген [7].

Мемлекеттің өз функцияларын жүзеге асырудағы салықтардың маңыздылығын ескерсек, салықтардың бюджет кірістерін толық қамтамасыз етуі және оның экономикалық дамуға қарқынды үлес қосатын мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын негізгі мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландырудағы және елдік әлеуметтік жағдайын көтерудегі негізгі тетік екендігі анық. Сондықтан салық жүйесінің әділетті және тиімді қызмет етуін жағдай жасайтын нормативтік заңды құжаттарды саралап, салық ауыртпалығын жеңілдетуге әсер ететін оң бағыттағы толықтырулар мен өзгерістер енгізіп отыру шарт.

Салық түсімін молайту үшін салық органдары халыққа жақындай түсулері керек. Олар тек тексеруші ғана емес, салық төлейтіндердің түйінді мәселелерін шешуде кеңес берулері тиіс.

Қазіргі кездегі салық жүйесіндегі негізгі мәселе ретінде салық ауыртпалығын айтуға болады. Салық ауыртпалығын жеңілдетуді жүргізу әртүрлі меншіктегі кәсіпорындардың өсу мүмкіндігін туғызады. Сондай-ақ көлеңкелі экономиканың қысқарып, болашақтағы экономиканың өсімі негізінде бюджеттік кірістердегі салық

түсімдерін молайту мәселесін де шешу салық жүйесінің қызмет ету тиімділігін арттырудағы маңызды мәселе болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қ.Нұрғалиев. Жоспарлы қадамның болашағы зор. // Вестник органов государственных доходов Республики Казахстан № 5 (213), май 2017 г. URL: <http://kgd.gov.kz> (шығарылған күні: мамыр 2017 ж.)
- 2 Салтанат Сүгір. Салық кодексі биыл тағы өзгерді. Салықтан кім босатылады? [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://informburo.kz> (шығарылған күні: 31 қаңтар 2018 ж.)
- 3 2018 жылы салық түсімдері 25,9 %-ға артты. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <http://www.afk.kz> (шығарылған күні: 22.01.2019)
- 4 Салықтық түсімдер бес айдың қорытындысы бойынша 15,2%-ға өсті. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://forbes.kz> (шығарылған күні: 11 шілде 2019 ж.)
- 5 Салықтық рақымшылық аясында бюджетке негізгі қарызды төлеу кезінде 2,15 млрд. теңге сомасына өсімпұл есептен шығарылды. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://nalogikz.kz> (шығарылған күні: 22 қараша 2019 ж.)
- 6 2018 жылдың бастап салық және кедендік төлемдер бойынша БСАЖ АЖ мен АСТАНА-1 АЖ интеграциялау арқылы бірыңғай дербес шот енгізу механизмі басталуы жоспарланып отыр. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://nalogikz.kz> (шығарылған күні: 27 желтоқсан 2017 ж.)
- 7 Салық жүйесінде қандай жаңашылдық бар? [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <http://taraz.zhambyl.gov.kz> (шығарылған күні: 22 қаңтар 2020 ж.)

УДК 342.565.5

СОТ ТӘУЕЛСІЗДІГІ МЕН ОНЫҢ КЕПІЛДІКТЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Е. Б. Бірімқұл

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Түйіндеме. Мақала сот тәуелсіздігі мен оның кепілдіктерінің кейбір мәселелері және оларды нығайту, дамыту мәселелеріне арналған. Мақалада соттардың қызметіндегі тәуелсіздігінің қажеттілігі, оған оң және теріс әсер тигізетін факторлар талданған. Автор жұмысында іс бойынша шығарылған негізді, заңды әрі әділ шешім Ата Заңымызда белгіленген азаматтық қоғам орнатуға ықпалын тигізсе, әрбір қылмыстық іс бойынша шығарылған негізді, заңды әрі әділ шешім сотқа, тиісінше мемлекеттік билікке деген халық сенімін ұлғайтады деп белгіленген. Сот әділдігінің сақталуы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет орнауына зор ықпалын тигізеді. Соттың өз қызметін тек Конституциямен, заңдарға бағына отырып, адал әрі әділ атқаруы үшін оның тәуелсіз болуы шарт. Сәйкесінше бұл жайында ҚР Конституциясында және "Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы"

Конституциялық заңда құқықтық нормалар орын алған.

Түйін сөздер: судья, сот тәуелсіздігі, сот билігі, судья тәуелсіздігінің кепілдіктері, судья болуға қойылатын талаптар, заңды жауаптылық, судьяға ешкімнің тиіспеуі.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СУДЕБНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ И ЕЕ ГАРАНТИЙ

Аннотация. Статья посвящена некоторым вопросам судебной независимости и ее гарантий, а также вопросам их укрепления и развития. В статье проанализированы необходимость независимости в деятельности судов и факторы, оказывающие положительное и отрицательное влияние на него. Автор в своем исследовании указывает что, законные, справедливые и обоснованные решения по отдельным делам содействуют в становлении гражданского общества, правозглашенного в Конституции, точно также объективные, законные и справедливые решения по уголовным делам укрепят доверие народа в государственную власть. Сохранение справедливости оказывает значительное влияние на становление гражданского общества и верховенство закона. Чтобы суд выполнял свои функции честно и справедливо в соответствии с Конституцией и законом, он должен быть независимым. Соответственно, Конституция Республики Казахстан и Конституционный закон «О судебной системе и статусе судей» содержат правовые положения в этом отношении.

Ключевые слова: судья, независимость суда, судебная власть, гарантии независимости судьи, требования для кандидатов в судьи, юридическая ответственность, неприкосновенность судьи.

CURRENT ISSUES OF JUDICIAL INDEPENDENCE AND ITS GUARANTEES

Abstract. The article is devoted to some issues of judicial independence and its guarantees, as well as issues of their strengthening and development. The article analyzes the need for independence in the courts and the factors that have a positive and negative impact on it. The author in his study indicates that legal, fair and reasonable decisions on individual cases contribute to the formation of a civil society, lawful in the Constitution, just as objective, legal and fair decisions on criminal cases will strengthen the confidence of the people in state power. Preserving justice has a significant impact on the development of civil society and the rule of law. For a court to fulfill its functions honestly and fairly in accordance with the Constitution and the law, it must be independent. Accordingly, the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Constitutional Law “On the Judicial System and the Status of Judges” contain legal provisions in this regard.

Keywords: judge, independence of the court, judicial power, guarantees of independence of a judge, requirements for candidates for judges, legal responsibility, inviolability of a judge.

1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Тәуелсіз Қазақстан Республикасының екінші Конституциясы мемлекетімізді құқықтық мемлекет ретінде бекіте отырып, мемлекеттік биліктің үш тармағын айқындайды: заң шығарушы, атқарушы және сот билігі[1].

Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 131 «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңның 1-бабына сәйкес «Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуді мақсат етіп қояды»[2] Азаматтық, қылмыстық өзге де кез-келген іс бойынша жүргізілген сот төрелігі білгілі-бір құқықтық салдар тудырады. Әрбір азаматтық іс бойынша шығарылған негізді, заңды әрі әділ шешім Ата Заңымызда белгіленген азаматтық қоғам орнатуға ықпалын тигізсе, әрбір қылмыстық іс бойынша шығарылған негізді, заңды әрі әділ шешім сотқа, тиісінше мемлекеттік билікке деген халық сенімін ұлғайтады. Сонымен қатар заң бұзушылықтың орнын ерікті немесе мәжбүрлі түрде орнын толтыру құқық бұзушының рецидив жасауының және өзге азаматтардың заң бұзуының алдын алады. Сол себепті сот әділдігінің сақталуы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет орнауына зор ықпал тигізеді. Соттың өз қызметін тек Конституциямен, заңдарға бағына отырып, адал әрі әділ атқаруы үшін оның тәуелсіз болуы шарт. Сәйкесінше бұл жайында Қазақстан Республикасы Конституциясында және «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңда құқықтық нормалар орын алған. Жоғарыда аталған «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңда судья тәуелсіздігінің кепілдіктері аталып өткен[2]:

1) сот төрелігін жүзеге асырудың заңда көзделген рәсімімен; яғни сот процесі қылмыстық-процестік және азаматтық іс жүргізу кодекстерінде көзделген принциптер сақтала отырып жүргізілуі тиіс. Сот процесінің жүргізілу тәртібі аталған кодификацияланған заңдарда қатаң белгіленген, және оның қалай болмасын бұзылуы апелляциялық шағым түсіру негізі немесе іс жүргізуші судьяға қарсылық білдіруге негіз бола алады. Алайда мұнда практикада жиі іске қатысушылар тарапынан орын алатын субъективтік факторлар есепке алынбаған. Іске қатысушы тұлғалар сот процесінде айғай шу шығарып, жаға алысуға дейін баратын даулар кездеседі. Дәл сондай жағдайда сот процесінде тәртіп сақтату, сонымен қатар ең қарапайымы дауыс көтермеу қиын. Сот тәжірибесінде де рейтинг ұғымы бар екенін біріміз білеміз, біріміз білмейміз. Өзіне қатысты қарсылық білдірулер, апелляциялық және өзге де жоғарғы сатыларда шешімінің немесе үкімінің бұзылуы, ішінара бұзылуы тиісті судьяның рейтингісіне әсер етеді. Ал ол рейтингтің төмен болуы судьяның қызмет жолында түрлі салдар туындатуы мүмкін. Бұл жағдайлар іс жүргізуші судьяға психологиялық ауытпалықтар әкеледі деген ойдамын. Осы жерде судья боламын деушіге маңызды бір талап туындайды, ол – үміткердің салмақты, сабырлы, бір тоға мінезді болуы.

2) судьяның сот төрелігін іске асыру жөніндегі қызметіне араласқаны үшін, сондай-ақ сотты және судьяларды сыйламағандық үшін заңда жауаптылық белгілеумен; сот процесі барысында сотқа құрмет көрсету іс-жүргізу заңнамаларымен талап етіледі, бұзылған жағдайда сот залынан шығарып жіберу, айыппұл салу сияқты жауаптылық түрлері көзделген. Бұл құқықтық қатынастарға қатысты Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің «Мемлекеттік билік институтына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» тарауында бірқатар норма қарастырылған[3].

3) судьяға ешкімнің тиіспеуімен; ең алдымен бұл кепілдік Қылмыстық-процестік кодексінде айқын көрініс тапқан[4]. Яғни аталған заңнамада көзделген

айрықша жағдайларды қоспағанда, судьяның бостандығын шектеуге, оған қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдануға тыйым салынған.

4) Конституцияда және осы Конституциялық заңда белгіленген судьяны қызметке сайлау, тағайындау, судьяның өкілеттігін тоқтату және тоқтата тұру тәртібімен, судьяның орнынан түсу құқығымен; «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңның нормаларына сәйкес судьяны тағайындауда басым өкілеттілік Президентке берілген, тіпті республика аумағында барлық судьяларды қызметке Президент тағайындайды. Бұл ерекшелікті әр судья жеке дара билікті мемлекет атынан жүргізетіндігімен түсіндіруге болады. Ал, қалған судьялыққа үміткерлерді қабылдау, іріктеу туралы және өзге де мәселелерді ҚР Жоғарғы Сотының Кеңесі шешеді[2].

Осы кепілдікке қатысты бірқатар маңызды мәселелерді Елбасымыз «НұрОтан» партиясының XVI съезінде атап өтті. Ол – судьялыққа кандидаттардың іріктелуі, оларға қойылатын талаптарды қаталдандыру қажеттілігіне аса үлкен мән берілді[5]. Судья болу үшін кез-келген үміткер тек қана сот жүйесінде 5 жыл қызмет етуі керектігі баяндалды. «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңға сәйкес қазір судьялыққа үміткерлерге келесідей талаптар қойылады:

отыз жасқа толған;

жоғары заң білімі бар, еңбек жолы мінсіз және заң мамандығы бойынша кемінде бес жыл жұмыс стажы бар;

Әділет біліктілік алқасында немесе мамандандырылған магистратурада біліктілік емтиханын тапсырған;

медициналық куәландырудан өткен және судьяның кәсіби міндеттерін атқаруға кедергі келтіретін ауруларының жоқтығын растаған;

сотта тағылымдамадан ойдағыдай өткен және соттың жалпы отырысының оң пікірін алған Қазақстан Республикасының азаматы тағайындалуы мүмкін. Мамандандырылған магистратураны оқып бітірген адамдарға тағылымдамадан өту талап етілмейді.

Елбасымыз баяндаған тағы бір шарт - жоғары тұрған судья болу үшін төменнен көтерілу керек екендігі. Себебі төменнен бастаған судья бұл қызметтің бар қыр-сырымен танысып, одан шыныққан жақсы судья шығатындығы күмәнсіз. Сонымен қатар бұл шарт судья қызметіне жету жолын қиындатады. Яғни тек мүмкіндігі мен қалауы барлар ғана емес, білімі мен еңбекқорлығы барлар да судья болуға мүмкіндігі болады. Қазір сотқа жаңа қызметке тұрған жас судьялар төраға болып кетіп жатқан жағдайлар кездесуде. Қызметіне орналасқан сәттен барлық міндеттерін мінсіз орындау үшін кем дегенде судьяға практика (еңбек өтілі қажет). Жоғарғы Соттың отставкадағы судьясы Ахметов Б.К. өзінің бір сұхбатында судьяларға жеке көмекшілердің қажеттілігін атап көрсеткен. Осы жерде судьяның жеке көмекшісін ваканттық орын ретінде ашып, онда қызмет еткен заңгерлерді судьялыққа үміткерлер қатарына қосу мүмкіндігін қарастыруға болады деген ойдамын. Сот жүйесінің ардагерлерінің ойынша судьяның тікелей жанында жүріп алынған тәжірибе, өзге ешбір тәжірибемен тең келмейді.

Судьяларға мемлекет есебінен олардың мәртебесіне сәйкес материалдық жағдай жасау және әлеуметтік қамсыздандыру, сондай-ақ оны нашарлатуға тыйым салу арқылы қамтамасыз етіледі; практикада осы кепілдіктің жоғары деңгейде іске асуы судьяларды сыбайлас жемқорлыққа бет бұрудан сақтайды. Мемлекетіміздің сот жүйесінде сыбайлас жемқорлық үшін айыпталған судьялар жоқ емес. Шет

мемлекеттердегі судьялардың материалдық қамсыздандырылуы мен біздің мемлекеттегімен салыстыратын болсақ айырмашылық айқын көрінеді. Судьяның өз қызметін өзге ештеңе ойламай, уайымдамай шешуі үшін оның жұмыстан басқа шешілмеген мәселелері болмауы керек. Алайда бұл жағдайда біз адами факторды есепке алмадық деуге болады. Себебі әр судьяның отбасы бар, яғни оның материалдық қамсыздануы сұрағы қаралғанда тек жалғыз өзі емес отбасы да есепке алына отырып шешілуі тиіс. Соттардың жалақысының жоғарылығы соттардың тәуелсіздігінің бірден-бір көрсеткіші, әрі судьяның жемқорлыққа аяқ баспауының кепілдігі болып табылады. Еліміздің судьяларының алатын жалақысы мен шетел судьяларының жалақысын салыстырар болсақ. Ең жоғарғы жалақыны Швейцария судьялары алады, олардың жылдық жалақысы 101 000 еуроны құрайды[6]. Осы жалақымен салыстырғанда еліміздің судьяларының жылдық жалақысы 5 есе аз. Соңғы 5-10 жылда Фемида өкілдерінің жалақысының төмендігі мәселесі көтеріліп, судьялар жалақысы өсті. Ол мәселені маңызды проблема етіп қоя білген Жоғарғы Соттың отставкадағы судьясы, 35 жылға жуық судьялық еңбек өтілі бар Джалмуханбетов К.Ж. болды. Оның айтуынша судьяларға іс шешу барысында түсетін ауыртпалық өте көп. Жылдан жылға сотқа жүгінушілер саны артуда, бұл бір жағынан құқықтық мемлекет көрсеткіші болса, бір жағынан судьялардың қызметінің күрделенуі[7]. Сол себепті де, судьялар жалақысы мемлекеттегі ең жоғарғы жалақы болуы тиіс. Оның тағы бір қажеттілігін Фемида қызметкерлері арасынан сыбайлас жемқорлыққа жол бергендерінің кездескендігінен көруге болады. Қызметіне адал судьяларды кейде сол жолға аса қажеттілік түсіруі мүмкін. Ондай жағдайдың туындамасы үшін судьяның барлық жағынан қамсыздандырылу мәселесі түбегейлі шешуді қажет етеді. Бұл тек белгіленген айлық жалақы ғана, одан бөлек әлеуметтік-медициналық қамсыздандыру мәселесін қозғайтын болсақ. «Судьяларды және олардың мүлкін міндетті мемлекеттік сақтандырудың, оларға медициналық қызмет көрсету мен санаторий-курорттық емдеудің тәртібі мен шарттары туралы Ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 19 наурыз №165 Қаулысы бар. Өкінішке орай бұл қаулы да кей нормативтік құқықтық актілер тәртізді қағаз күйінде ғана бар, өмірде іс аспай жатыр. Мысалы: аталған нормативтік қаулының II-бөлімі 3-пунктінде «Қазақстан Республикасының барлық соттарының судьялары міндетті мемлекеттік сақтандыру субъектілері болып табылатындығы көрсетілген[8]» Алайда келесі пункттерден бұл сақтандыру тек судья белгілі жағдайларда еңбек қабілеттілігінен толық немесе ішінара айырлған кезде ғана іске асатынын білуге болады. Судья қызмет барысында ауырып, денсаулығы нашарласа, алайда ол еңбек қабілеттілігінен айырылмаса не болғаны. Мемлекетіміздегі жеке компаниялар, коммерциялық заңды тұлғалар өз қызметкерлеріне қызмет барысына толықтай сақтандыруды қамтамасыз етеді. Сонда дербес билік иелеріне сондай жағдай жасау қиындықтар туындатуы мүмкін бе.

Жекеленген адам тағдырларына төрелік етіп іс шешетін судьялардың жүректеріне түсетін ауыртпалық өте үлкен. Жоғарғы Соттың отставкадағы судьясы Джалмуханбетов К.Ж.-ның судьяларға қатысты көтерген, әлі шешімін таппаған тағы бір мәселе судьялардың зейнетке шығуы. 1998 жылғы 10 шілдедегі судьялардың мәртебесі туралы заң туралы Еуропалық хартияға сәйкес отставкаға шығу жасына жетіп, белгілі-бір мерзімге дейін судьялық қызметтерін атқарған судьялар көлемі соңғы алған жалақысына мейлінше жақын сомада зейнетақы алуын белгілейді[9]. Алайда елімізде, судьялар зейнетке шығуы үшін зейнет жасына жетуі тиіс, отставкаға шығуыларға ерекше жағдайлар көзделмеген. Зейнеткерлігін толыққанды

мемлекет қамтамасыз еткенімен, әлеуметтік қамсыздануы жағынан зейнетақы көлемі төмен.

Қазақстан Республикасының сот жүйесін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты және Қазақстан Республикасының Конституциясына және осы Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті соттар құрайды. Бұл соттар бір қатарда аталғанымен, Прокуратура органдары тәрізді иерархиялық құрылымда тұр: Жоғарғы сот, облыстық және оған теңестірілген соттар, аудандық және оған теңестірілген соттар. Заңнамаға сәйкес бұл соттар ұйымдастырушылық қызметі жағынан ғана өзара тығыз байланысты. Әрбір сот инстанциясының ұйымдастырушылық қызметімен төрағалары айналысады. «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңда төрағалардың өкілеттіктері белгіленген, алайда шегі анық айқындалмаған. Аталған заңның 14,15 – баптарының өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады деген тармағы сот төрағаларының өкілеттіктерін айтарлықтай кеңітеді. Осы реттерде алдағы уақытта Қазақстан Республикасы сот жүйесінде болатын реформаларда сот төрағаларының қызмет уақытын бес жыл емес, жыл сайын ауысып отыратындай етіп қойса, бұл қызмет тиімділігі артар еді деген ойдамын.

Сот жүйесін де айналып өтпеген тағы бір мәселе Президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Нұр Отан» партиясының кезекті XVI съезінде атап өткен «мемлекеттік органдардағы команда» ұғымы. Лауазымды тұлғалар арасында команда ұғымы сыбайлас жемқорлықтың орын алуына себепкер болатындығын Президентіміз атап көрсетті[5]. Сот төрағалары ауысқанда жаңа сот төрағасымен бірге бірқатар өзгерістер келетіні баршамызға мәлім. Көп жағдайда жаңа келген сот төрағасының жаңа тәртібі ротация арқылы іске асады.

Қорытындылай келгенде, қазақ билері төрелік еткенде, оның әділдігі мен халқына, заңға адалдығына ешкімнің күмәні болмады. Тәуелсіздік алып, мемлекетімізде дербес сот жүйесін құрып, оның қызметін қамтамасыз етіп отырғандығымыз үлкен жетістік. Оны жетілдіру үшін кемшіліктерді анықтап оларды жою шарт.

Сот билігінің ерекше белгісі – оның дербестігі, жеке даралылығы мен тәуелсіздігі. Мемлекеттік биліктің жеке тармағы бола тұра, оның басқа тармақтарымен тежемелік әрі тепе-теңдік принципі арқылы іс-қимыл жасау барысында өзінің қызметіне, әсіресе сот әділдігін іске асыру кезіндегі қызметіне араласуға жол бермеуінде[10,13 б.].

Сол себепті сот билігі өзге билік тармақтарынан ерекше, заң шығару билік түгелдей бір орган келбетінде қызмет етеді, атқару билігі де дәл солай, ал сот билігін әрбір судья жеке дара мемлекет атынан жүргізеді. Сондай ауыр қызметті адал арқалап жүрген судьяларымызға деген алғысым шексіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасы Конституциясы /1995жыл 30 тамыз/ Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі <http://zan.gov.kz/>
- 2 Қазақстан Республикасы Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Конституциялық Заң /2000 жыл 25 желтоқсан/ Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі <http://zan.gov.kz/>

-
- 3 Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодекс/2014 жыл 4 шілде/ Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі <http://zan.gov.kz/>
 - 4 Қылмыстық-процестік Кодекс/2014 жыл 5 шілде/ Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі <http://zan.gov.kz/>
 - 5 Ғаламтор желісінен сілтеме: http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/sleduet-ujestochit-kvalifikatsionnyie-trebovaniya-sudyam-271416/
 - 6 Ғаламтор желісінен сілтеме: <http://topurist.ru/article/53468-zarplata-sudey-skolko-poluchayut-sudi-raznyh-sudov.html>
 - 7 Ғаламтор желісінен сілтеме: <http://www.zakon.kz/109978-davajjte-nachistotu-k.-dzhalmukhanbetov.html>
 - 8 «Судьяларды және олардың мүлкін міндетті сақтандырудың, оларға медициналық қызмет көрсету мен санаторий-курорттық емдеудің Ережелері» Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы: Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі <http://zan.gov.kz/>
 - 9 Европейская хартия о законе о статусе судей /10 июля 1998 г./Электронды база:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1044544&corr=1044544&status=0&excludeArcBuh=0§ion=com#pos=0;0&doclist_pos=0
 - 10 Судьяның тәуелсіздігі:оқу құралы/Ш.М.Шарипов;Алматы:Дәнекер,2003. - 168 б.

УДК 343.102

АЛГОРИТМИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

А. Б. Буқар

Магистрант Казахской Академии труда и социальных отношений, Республика Казахстан, г.Алматы

Аннотация. В современных условиях при растущем количестве совершаемых преступлений как никогда актуально применение современных технологий при раскрытии и расследовании преступлений, в частности алгоритмизации. Дело в том, что множество преступлений совершается по типичным схемам, при этом используются типичные орудия. Зачем «изобретать велосипед», если уже имеются испытанные на практике алгоритмы расследования? До тех пор, пока обстоятельства совершения преступления укладываются в предусмотренную алгоритмом схему, можно смело его применять.

В связи с изложенным особую остроту приобретает неуклонное соблюдение требования закона о всестороннем, полном и объективном расследовании преступлений. В сложных и не всегда благоприятных условиях работы особое значение приобретает умение следователя на высоком уровне провести следственные действия с целью получения устойчивой системы фактических данных, использовать при производстве этих действий новейшие разработки криминалистики.

Понятие криминалистического алгоритма, представляющего собой систему последовательно выполняемых определенных законом обязательных положений и разработанных криминалистикой рекомендательных предписаний, направленных на эффективное решение задач по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений. Определен эвристический характер криминалистического алгоритма, допускающий свободный поиск следователем оптимальных путей решений и предусматривающий функционирование в интерактивном режиме.

Ключевые слова: криминалистика, алгоритм, алгоритмизация, программа, программирование, типизация, информационно-поисковые системы;

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУ КЕЗІНДЕ МАМАННЫҢ ҚЫЗМЕТІН АЛГОРИТМДЕУ

Түйіндеме. Қазіргі жағдайда жасалатын қылмыстардың өсіп келе жатқан Саны кезінде қылмыстарды ашу және тергеу кезінде қазіргі заманғы технологияларды, атап айтқанда алгоритмдеуді қолдану ешқашан өзекті болып табылады. Себебі, көптеген қылмыстар типтік схемалар бойынша жасалады, бұл ретте типтік құралдар қолданылады. Егер практикада сынақтан өткен тергеу алгоритмдері бар болса, неге "велосипед ойлап табу"? Қылмыс жасау мән-жайлары алгоритмде көзделген схемаға сәйкес келгенше оны батыл қолдануға болады.

Баяндалғандарға байланысты қылмыстарды жан-жақты, толық және объективті тергеу туралы заң талаптарының мүлтіксіз сақталуы ерекше өткір болып отыр. Жұмыстың қиын және әрдайым қолайлы жағдайларында тергеушінің іс жүзіндегі деректердің тұрақты жүйесін алу мақсатында тергеу әрекеттерін жоғары деңгейде жүргізу, осы іс-әрекеттерді жүргізу кезінде криминалистиканың жаңа әзірлемелерін пайдалану білігі ерекше маңызға ие болады.

Заңмен белгіленген міндетті ережелер мен криминалистика әзірлеген, қылмыстарды ашу, тергеу және алдын алу бойынша міндеттерді тиімді шешуге бағытталған ұсынымдық ұйғарымдар жүйесі болып табылатын криминалистикалық Алгоритм түсінігі. Тергеушінің оңтайлы шешім жолдарын еркін іздестіруіне жол беретін және интерактивті режимде жұмыс істеуін қарастыратын криминалистикалық алгоритмнің эвристикалық сипаты анықталды.

Түйін сөздер: криминалистика, алгоритм, алгоритмдеу, бағдарлама, бағдарламалау, типизация, ақпараттық-іздеу жүйелері.

ALGORITHMIZATION OF THE SPECIALIST'S ACTIVITY IN THE PRODUCTION OF INVESTIGATIVE ACTIONS

Abstract. In modern conditions, with the growing number of crimes committed, it is more important than ever to use modern technologies, in particular algorithmization, in the detection and investigation of crimes. The fact is that many crimes are committed according to typical schemes, while using typical tools. Why "reinvent the wheel" if there are already field-tested algorithms of the investigation? As long as the circumstances of the crime fit into the scheme provided by the algorithm, you can safely apply it.

In connection with the above, the strict compliance with the requirements of the law on a comprehensive, complete and objective investigation of crimes becomes particularly acute. In difficult and not always favorable working conditions, the ability of the

investigator to conduct investigative actions at a high level in order to obtain a stable system of evidence, to use the latest developments of criminology in the production of these actions, becomes of particular importance.

The concept of a forensic algorithm, which is a system of consistently implemented mandatory provisions defined by law and developed by criminology recommendations aimed at effectively solving problems of detection, investigation and prevention of crimes. The author defines the heuristic nature of the forensic algorithm, which allows the investigator to freely search for optimal solutions and provides for functioning in an interactive mode.

Keywords: criminalistics, algorithm, algorithmization, program, programming, typing, information search systems.

Идея криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений отнюдь не нова. Возникнув на почве осознания криминалистами низкой научной и информационной вооруженности дознавателей и следователей, она послужила мощным импульсом для выявления недостатков в их деятельности и поиска путей их устранения.

Первые попытки разработать и применить программы расследования преступлений были предприняты И.Н. Якимовым. Но данные попытки не имели успеха в силу того, что в то время не было средств реализации данных программ, и, не имея возможности машинной обработки большого объема информации, вытекающей из многовариантности следственных ситуаций, было невозможно создать достаточно полных алгоритмов [1, с.45].

Различные аспекты криминалистической алгоритмизации, программирования следственной деятельности, применения ЭВМ плодотворно разрабатывались во многих научных работах. Широко известны исследования в этой области Белкина Р.С., Быховского И.Е., Вандера М.Б., Возгина И.А., Густова Г.А., Ищенко Е.П., Карнеевой Л. М., Кертеса И., Ланцмана Р.М., Полевого Н.С., Соя-Серко Л.А., Шаталова А.С., Эджубова Л.Г., Эйсмана А.А., и других авторов. Белкин в своих трудах предсказывал неизбежность существенных изменений частных криминалистических методик. Он предположил, что они «упростятся и станут более похожи на алгоритмы расследования и собственном смысле этого понятия, т. е, на такие программы действий следователя, которые выглядят более жесткими и однозначными по сравнению с обычными частными методиками, где такие алгоритмы неизбежно многовариантны и менее категоричны».

На сегодняшний день вопрос алгоритмизации расследования подвергнут самому пристальному изучению, итогом которого явилась разработка типовых программ (алгоритмов) расследования отдельных видов преступлений, разработка типовых программ проведения отдельных следственных действий, разработка научных и практических основ применения таких программ, как в ручном, так и в машинном варианте (с применением ЭВМ) [2, с.23].

Общими предпосылками для применения алгоритмических методик в стадии предварительного расследования являются:

- наличие жестко детерминированной процессуальной регламентации предварительного следствия;
- наличие технических, тактических и методических рекомендаций, разработанных криминалистикой с учетом особенностей конкретных преступлений и складывающихся следственных ситуаций;

– опыт использования в следственной практике криминалистических методов (криминалистического моделирования, идентификации, программно-целевого метода и др.).

Термины «алгоритм», «программа» имеют генетическую природу. В информатике, в частности, под алгоритмом понимают точное предписание, определяющее вычислительный процесс, ведущий от варьируемых начальных данных к искомому результату. Программа же представляет собой описание алгоритма на языке программирования.

Деятельность по раскрытию и расследованию преступлений, несмотря на индивидуальность каждого преступления, всё же подлежит определённой типизации. Это объясняется применением при совершении преступлений типичных орудий, совокупностью типичных следов, что определяет также типичность действий следователя, сведущего лица при выяснении обстановки преступления, собирании следов и вещественных доказательств. В такой работе алгоритм представляет собой систему четко разработанных описаний последовательности действий следователя, направленных на решение конкретных задач расследования, в результате которых с учетом исходных данных сложно получить требуемый результат. Однако, чтобы не превратить следователя и помогающих ему сведущих лиц в «машины по собиранию доказательств», необходимо творчески подходить к разработке алгоритмов. Так, алгоритмами можно охватить ту часть работы по собиранию доказательств, которая требует производства «чётких последовательных действий, которые определены методикой и не зависят от» изменения внешних условий. Здесь в первую очередь необходимо определить требования, предъявляемые к алгоритмам [3, с.51].

Дискретность - расчлененность алгоритмического процесса на последовательно выполняемые человеком или машиной простые, заранее определенные шаги. Для использования каждого шага алгоритма требуется определенный отрезок времени, т. е. получение результата на основании исходных данных происходит дискретно.

Определенность или детерминированность - конкретность, однозначность операций в алгоритме, не допускающие произвольного толкования; поэтому их выполнение осуществляется автоматически, не требуя каких-либо дополнительных указаний.

Результативность – количество операций в алгоритме должно быть конечным, так как цель любого алгоритма - всегда достигать результат через конечное, возможно очень большое, число шагов.

Массовость-алгоритм должен обеспечить решение любой из однотипных задач, различающихся только исходными данными.

Сходимость-гарантирует достижение результата с заданной точностью за конечное число шагов.

Из всех действий, обусловленных конкретным преступлением и ситуацией расследования, оптимален только определенный перечень, который варьирует в узких пределах.

На приобретение собственного опыта методом проб и ошибок требуется гораздо больше времени, чем на освоение чужого опыта, сконцентрированного к тому же в чётких рекомендациях. Прогрессивность такого подхода до сих пор слабо воздействовала на совершенствование практики, поскольку чужой сконцентрированный опыт не имел приемлемой формы выражения.

С появлением такой формы - криминалистического алгоритма - всё должно

измениться: он сосредоточит данные многочисленных научных разработок и практических рекомендаций. Воспринять все это вне алгоритмизации, как свидетельствует практика, следователь не в состоянии.

Алгоритмизация и программирование более всего актуальны в деятельности эксперта и специалиста. Разработаны и успешно используются типовые алгоритмы и программы экспертных исследований. Например, существенно упростилась работа эксперта. В основном за счет внедрения широкого круга автоматизированных информационно-поисковых систем, таких как: «Образ ++», «Папилон», «Арсенал», АСПИ, трасологические следы и др.

При разработке алгоритмов и программ для следователя возникает много препятствий. Чтобы получить более или менее логически завершённый алгоритм действий следователя в определённой следственной ситуации, необходимо учесть всё разнообразие сопутствующих ей типичных обстоятельств, требования законов и других нормативных актов, а также сложившиеся в данных условиях субъективные отношения участников процесса. Что касается деятельности эксперта или специалиста, то здесь можно уйти от всеобъемлющего алгоритма и ограничиться алгоритмами решения отдельных задач, стоящих перед субъектом - носителем специальных познаний. В деятельности эксперта это выражается в том, что перед экспертом ставятся определённые вопросы, на которые он должен ответить, проведя необходимые и заранее предусмотренные исследования, методика производства которых и представляет собой соответствующий алгоритм действий. Деятельность специалиста на первоначальном этапе расследования представляет собой познавательный процесс, состоящий в изучении обстановки и обстоятельств происшествия, поиске следов и вещественных доказательств, выдвижении и проверке версий, что больше напоминает деятельность следователя, однако эту деятельность можно разбить на отдельные операции для решения вопросов, требующих специальных познаний. И здесь как раз раскрываются возможности для применения криминалистических алгоритмов [4, с.115].

В условиях увеличения количества совершаемых преступлений, а соответственно увеличения количества назначаемых экспертиз и исследований, расширения круга решаемых вопросов, профессиональная деятельность эксперта и специалиста постепенно становится все более трудной. Решаемые ими задачи существенно усложнились и требуют применения большого объема знаний для анализа многочисленных сведений за минимальный промежуток времени. В последние годы существенно увеличился штат сотрудников правоохранительных органов, и соответственно штат экспертов и специалистов. На работу приняты молодые сотрудники, не имеющие практического опыта работы, а зачастую не имеющие специального образования (речь идёт о техниках - криминалистах органов внутренних дел). С целью повышения эффективности работы специалистов в экспертно-криминалистических подразделениях нами разработаны «памятки», в которых предлагаются алгоритмы действий в типичных ситуациях. Так, например, алгоритм работы со следами обуви, алгоритм осмотра огнестрельного оружия, обнаруженного на месте происшествия, алгоритм поиска следов крови с помощью люминала. Применение данных алгоритмов позволяет избежать распространенных ошибок, вызванных тем, что специалист просто забывает выполнить какую-либо операцию, или нарушает последовательность выполнения операций. Алгоритмы могут быть реализованы в виде простейших компьютерных программ, которые можно применять для обучения в стационарных условиях, либо в текстовом

исполнении в виде «памяток», которые можно использовать в полевых условиях при производстве следственных действий [5, с.40].

Данные алгоритмы позволяют, на наш взгляд, более полно и эффективно использовать специальные знания при поиске следов, выдвижении и проверке версий, а в конечном установлении истины по уголовному делу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Макарын А.А. Оптимизация участия специалиста при производстве расследования по уголовному делу /диссертация кандидата юридических наук/ - Санкт-Петербург, 2006г.- 45с.
- 2 Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике /Москва, 1964г.- 23с.
- 3 Соловьева О.М. Криминалистическая алгоритмизация следственных действий /диссертация кандидата юридических наук/ - Санкт-Петербург, 2001г.-51с.
- 4 Шаталов А.С. Алгоритмизация и программирование расследования преступлений в системе криминалистической методики /научная статья/ 2017г.-115с.
- 5 Марочкин Н.А., Асташкина Е.Н. Алгоритмизация – эффективный метод оптимизации расследования преступлений /научная статья/ 2018г.-40с.

УДК 338.439.02

ҚАЗАҚСТАНДА ЖҮГЕРІ ӨНДІРІСІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗДАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

К.Б.Дауылбаев¹, Д.К. Ахметканов¹

¹ Алматы Технологиялық Университеті, экономика ғылымдарының докторы профессор, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

¹Алматы Технологиялық Университеті, магистрант, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, dalil-zaisan@mail.ru

Түйіндеме. Мақалада жүгері өнімдерін дамытудың негізгі бағыттары, нарықтық жай-күйі, оны игеру жолындағы қайта өңдеу кезінде кездесетін мәселелері және ҚР экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыздандыруы талданған. Экономиканың қазіргі даму жағдайында барлық меншік және шаруашылық нысанындағы кәсіпорындар бәсекелі нарықтық ортада жұмыс істеу проблемаларының көптігімен бетпе-бет келеді. Осыдан, олардың қаржы-экономикалық жағдайы шешілуіне байланысты басты проблема бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру болып табылады. Бұл нарықтағы АӨК отандық өнімдерінің табысты бәсекелестігінің және тиісінше елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі шарты. Қазақстан Республикасында әр өңірлердегі егін өндірісін қайта жаңғырту мемлекеттік маңызы бар және қазіргі уақытта ең басым бағыттардың бірі болып табылады. Адамның өмір сүру деңгейінің маңызды өлшемдерінің бірі оның

тамақтану сапасы, атап айтқанда, халықтың жан басына шаққандағы ет өнімдерінің саны болып табылады. Халықты ет өнімдерімен қамтамасыз ету үшін мал басының, бірінші кезекте сиырлардың барынша өсуіне қол жеткізу қажет болды, өйткені сиыр еті әлемдегі ең арзан ет өнімі болып табылады. Мал азығы дақылы ретінде жүгері мол өнім және жоғары сапалы азық береді, соның арқасында мал шаруашылығын дамыту үшін шешуші мәнге ие.

Түйін сөздер: экономикалық қауіпсіздік, ауыл шаруашылығы жүгері өнімі, ауыл шаруашылығы, астық шығарушы, азық-түлік бағдарламасы, ауыл шаруашылығындағы өнеркәсіп қауіпсіздігі.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА КУКУРУЗЫ В КАЗАХСТАНЕ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления развития кукурузной продукции, рыночное состояние, проблемы, с которыми сталкиваются при переработке на пути ее освоения и пути обеспечения продовольственной безопасности страны в целом. В современных условиях развития экономики предприятия всех форм собственности и хозяйствования сталкиваются с большим количеством проблем работы в конкурентной рыночной среде. Таким образом, в связи с решением их финансово-экономического положения главной проблемой является повышение уровня конкурентоспособности. Это основное условие успешной конкуренции отечественной продукции АПК на рынке и, соответственно, обеспечения продовольственной безопасности страны. В Республике Казахстан реконструкция земледелия в разных регионах имеет государственное значение и в настоящее время является одним из приоритетных направлений. Одним из важных критериев уровня жизни человека является качество его питания, в частности, количество мясопродуктов на душу населения. Для обеспечения населения мясными продуктами необходимо было добиваться максимального роста поголовья скота, в первую очередь коров, так как мясо говядины является самым дешевым мясным продуктом в мире. В качестве кормовой культуры кукуруза дает богатый продукт и высококачественные корма, благодаря чему имеет решающее значение для развития животноводства.

Ключевые слова: экономическая безопасность, сельское хозяйство кукурузная продукция, сельское хозяйство, зерноперерабатывающая, продовольственная программа, промышленная безопасность в сельском хозяйстве, промышленность.

THE MAIN PROBLEMS OF ENSURING THE SAFETY OF CORN PRODUCTION IN KAZAKHSTAN TO INCREASE COMPETITIVENESS

Abstract. The article considers the main directions of development of corn products, market conditions, problems encountered during processing on the way to its development and ways to ensure food security of the country as a whole. In modern conditions of economic development, enterprises of all forms of ownership and management face a large number of problems working in a competitive market environment. Thus, in connection with the solution of their financial and economic situation, the main problem is to increase the level of competitiveness. This is the main condition for successful competition of domestic agricultural products in the market and, accordingly, ensuring food security of the

country. In the Republic of Kazakhstan, the reconstruction of agriculture in different regions is of national importance and is currently one of the priority areas. One of the important criteria for a person's standard of living is the quality of their food, in particular, the number of meat products per capita. To provide the population with meat products, it was necessary to maximize the growth of livestock, primarily cows, since beef is the cheapest meat product in the world. As a feed crop, maize provides a rich product and high-quality feed, which is crucial for the development of livestock.

Keywords: economic security, agriculture corn products, agriculture, grain processing, food program, industrial safety in agriculture.

ҚР АӨК маңызды міндеттерінің бірі астық нарығының тұрақты дамуын, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және астықтың экспорттық әлеуетін арттыру, оның сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

2012 жылдың басындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында дәнді дақылдарға 16,1 млн га немесе барлық егіс алқаптарының 76,5% – ы; оның ішінде бидайға-13,8 млн га, немесе 65,6% - ы. 2012 жылдың басына жан басына шаққанда астық өндірісі жан басына шаққанда 766 кг құрады, бұл Ресейден 1,5 есе көп. Нан өнімдерін тұтыну (ұнға, ұнға, жармаға, бұршаққа қайта есептегенде нан және макарон өнімдері) Ресей көрсеткіштерінен 3-4% асып түсті [1].

ҚР өңірлерін астықты өндіру мен тұтынуға байланысты үш топқа бөлуге болады:

- 1 әкелетін астық;
- 2 өзіндік қамтамасыздандыру;
- 3 астық шығарушы.

Ауыл шаруашылығында көп нәрсе климаттық факторға байланысты. Қазақстан Республикасында астық дақылдары егілген алқаптардың 90% қауіпті егіншілік аймағында орналасқан. 2008 жылы құрғақшылықта ылғал және ресурс үнемдеуші технологияларды қолданудың жоғары деңгейінің жеткіліксіз болуына байланысты, кейбір ауыл шаруашылығы өндірушілері өздерін қажетті астық санымен қамтамасыз ете алмады. Жалпы алғанда ауыл шаруашылығы өндірушілері 2008 жылы жинаса да 17,2 млн. тоннадан астам астық бункерлік салмақта, өйткені бидайдың 80% Ақмола, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында өңделеді, онда ауа райы қолайлы болды. Сонымен қатар, ҚР көптеген облыстарында заманауи агротехнологияларды қолдану көмектесті.

Тұрақсыз нарықтық экономикада халықтың жекелеген топтарын және жекелеген өңірлерді тамақтану өнімдерімен қанағаттанғысыз жабдықтау проблемалары туындауы мүмкін. Азық-түліктің жеке өндірісі және азық-түлік өнімдері импортының өсуі халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету тәуекелін, тиісінше елдің азық-түлік қауіпсіздігі проблемаларын тудыратын бірқатар факторларға байланысты. Осыдан, пікір бойынша азық-түлік қауіпсіздігінің күкірт мәселесі тек аграрлық ғана емес, елдің макроэкономикалық дамуымен, оның әлеуметтік құрылымымен, медициналық тамақтану нормаларымен және т. б. байланысты күрделі және кешенді емес.

Дамыған елдерде азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі былайша шешіледі. Бір жағынан, шаруашылық жүргізуші субъектілер қолда бар бәсекелестік артықшылықтарды барынша жылдам іске асыру және өнімнің жаңа түрлерін жасау үшін сонша өнім шығаруға ұмтылады; екінші жағынан-тұтынушылар үшін бәсекелестік күрес және нарықтың басқа да ұлттық та, әлемдік та тауашалары мен

сегменттерін іздеу жолымен олардың неғұрлым кеңейтілген мүдделері мен артықшылықтарын қанағаттандыру ушығады.

2008 жылы республикада астық сынағының 50% - ға жуығы ылғал сақтау технологиялары бойынша егілді. Бұл ретте бидайдың жалпы көлеміндегі жоғары сапалы астықтың үлесі 91% - ды құрады, ол азық-түлік мақсатына жетті [2,146].

Азық-түлік қауіпсіздігі Ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі маңызды басымдықтардың бірі болуы тиіс, өйткені азық-түлікпен сенімді жабдықтаусыз ел басқа мемлекеттерден тәуелсіз бола алмайды. Егер азық-түлік қауіпсіздігінің маңызды әлеуметтік аспектісін қарайтын болсақ, яғни елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша барлық жұмыс жүргізіліп жатқан болса, онда барлық дерлік авторлар ел халқының азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін жалпылама түрде бағалау деп анықталады:

- тұтынушылардың тамақтану өнімдерінің физикалық қол жетімділігі, яғни төлем қабілеттілігіне сәйкес келетін мөлшерде және түр-түрлерінде елдің барлық аумағында тамақ өнімдерінің тұрақты болуы;
- тамақ өнімдерінің экономикалық қол жетімділігі, яғни олардың әлеуметтік мәртебесі мен тұратын жеріне қарамастан баға бойынша барлық тұтынушылар үшін ең төменгі деңгейде қол жетімділігі;
- тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі, яғни осы өнімді адам үшін жарамсыз немесе қауіпті ететін заттардың болмауы;
- тамақтану сапасымен, яғни адамның өзіне қажетті калория мен қоректік компоненттердің мөлшерін күн сайын тұтынуы. Бұл ретте тамақтану сапасы тағамда құзыретті органдар ұсынған рационалды нормаларға сәйкес келетін ақуыздар, майлар, көмірсулар, витаминдер, макро және микроэлементтер үйлесімімен қамтамасыз етіледі.

Халықтың жоғарыда көрсетілген қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін елдің азық-түлік қауіпсіздігінің жалпылама өлшемі ретінде оның халқын азық-түлікпен қамтамасыз етуге бағалау жүргізілетін белгілі бір белгінің сандық және сапалық шекті мәні ретінде бүкіл әлемде елді азық-түліктің негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі және жылдық тұтынудың 15-20% - ын құрайтын олардың ауыспалы қорларының деңгейі болып саналады. В. В. айтуынша Отандық тауар өндірушілер есебінен азық-түліктің негізгі түрлерінің жалпы көлемінің кемінде 75-80% –ын өндіру; халықтың ұсынылатын калориялылық деңгейі тәулігіне 3000 Ккалдан төмен емес биологиялық толыққанды өнімді тұтынуы; азық-түлік қорларын тұтынудың жалпы көлемінің 20% - ы деңгейінде кұру.

Ет өнімдерін экспорттау және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің алдына қойылған АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес жүгерінің егіс алқабын кеңейту қажет. Қазақстан Республикасында жүгері өндірісін қайта жаңғырту мемлекеттік маңызы бар және қазіргі уақытта ең басым бағыттардың бірі болып табылады. Сондықтан мемлекеттік қолдаудың шұғыл шараларын қабылдау жолымен жүгері өндірісін ұлғайтудың аса қажеттілігі туындайды, өйткені онсыз ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге жүгеріні қалпына келтіріп, қайта өндейді. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізу үшін қажетті минералдық тыңайтқыштарды, гербицидтерді, дизель отынын және басқа да тауарлық-материалдық құндылықтарды белгіленген баға бойынша басым дақылдар тізіміне жүгері дақылдарын қайтару және субсидиялау арқылы алуы себу алаңының, өнімнің өнімділігі мен сапасының (жүгері

дәнінің) ұлғаюына ықпал ететін болады. Жүгері өсіру шығындарының есебі келтірілген және жүгері өндірісін ынталандыру жолымен нормативтер негізделген[3,126].

1 га егістікке және өнім бірлігіне (жүгері дәніне) арналған шығындардың баптары бойынша нормативтік базаны есептеу негіздемесі.

Табиғи көрсеткіштерді (тұқым себу, тыңайтқыш енгізу нормалары, жанар-жағар май материалдарының шығыны, суару суының шығыны және т. б.) әзірлеу кезінде негіз қалаушы нормативтер ретінде ғылыми-зерттеу мекемелерінің ұсыныстары мен ауыл шаруашылығын жүргізу жүйесі бойынша ұсынымдар жүргізілді.

1 га жүгері дәніне себу нормалары облыс бойынша әзірленген ауыл шаруашылығын жүргізудің ғылыми - негізделген жүйесі негізінде алынды.

Жоғары егіс сапасындағы тұқымдарды өсіруге арналған қосымша шығындарға және оларды баға арқылы өтеу қажеттілігіне байланысты республикалық бюджеттен олардың құнының 70% - ы (тұқымдық жүгері) және 30% - ы (тауарлық жүгері) мөлшерінде субсидиялар есебінен тұқым өнімдерінің бағасын төмендету көзделеді.

Минералды тыңайтқыштарды қолданбау жүгері дәнін өндірудің өсуі, ағымдағы және ұзақ мерзімді инвестициялардың тез өтелуі мүмкін емес.

Перспективаға есептелген нормативтерде топырақты есепке ала отырып, облыс бойынша тыңайтқыштарды енгізудің оңтайлы мөлшері ескерілді, мысалы, ашық қоңыр топырақтағы жүгеріге минералдық тыңайтқыштардың жұмыс істеп тұрған затқа қайта есептегенде): азот-60–65 кг, фосфор-55-60 кг, калий – 40-45 кг құрайды.

Демек, топырақтық айырмашылыққа, жүгеріні дәнге өсіруге және жоспарлауға сүйене отырып, минералдық тыңайтқыштарды енгізу мөлшері белгіленді.

Олардың бағасы дайындаушы-зауытқа, өнім берушіге, көлік шығындарына, сондай-ақ мемлекеттік қаржылық қолдауға байланысты.

Жүгері егудің 1 гектарына минералдық тыңайтқыштардың құны мынадай ретпен айқындалады: тыңайтқыштардың барлық түрлері бойынша әрекет етуші заттың құрамының коэффициенті анықталды, минералдық тыңайтқыштардың нақты құнының көтерме бағасы пайдаланылды, осы көрсеткіштерді ескере отырып, әрекет етуші затқа қайта есептегенде 1 кг тыңайтқыштардың бағасы анықталды.

1 га егістіктің нормативтерін анықтау үшін әрекет етуші заттың орташа бағасы алынды: азот тыңайтқыштары -106 теңге, фосфор -128 теңге, калий -195 теңге[4,566.].

Тыңайтқыштарды түрлері бойынша енгізу нормасы және әрекет етуші затқа қайта есептегенде бағасы бола отырып, 1 га егістің құны анықталады.

Органикалық тыңайтқыштарды енгізудің мөлшері олардың ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында болуына, сондай-ақ жүгері өсімдіктерінің қажеттілігіне байланысты. Тікелей шығындар нормативін есептеу үшін органикалық тыңайтқыштарды енгізудің мынадай орташа дозасы қабылданды (1 га тоннада): сүрлемдік жүгері – 15, дәндік жүгері-18.

Органикалық тыңайтқыштардың орташа құны 1 га егіске – сүрлемдік жүгері – 1500 теңге, дәндік жүгері – 1900 теңге есебінде қабылданды.

Осы бағаларды есептеу үшін пайдалана отырып, дәнді жүгері бойынша 1 га егіске арналған минералды тыңайтқыштарға арналған шығындар анықталды.

Жүгеріге деген сұранысты бірінші және екінші бөліктегі жүгеріні қайта өңдеу өнімдерін өндірушілер қалыптастырады.

Бірінші және екінші қайта өңделген жүгеріні қайта өңдеу өнімдері түпкілікті пайдалану үшін емес, одан әрі қайта өңдеу үшін неғұрлым жоғары қосылған құны бар түпкілікті өнімдерді алу мақсатында пайдаланылатын аралық өнімдер болып табылады. Осы аралық өнімдерге жатады:

- жүгері ұны;
- жүгері майы;
- крахмал және крахмал өнімдері: жүгері сірнесі және глюкозалы-фруктозалы шәрбаттар.

Өз кезегінде бірінші және екінші бөліктегі жүгеріні қайта өңдеу өнімдеріне сұраныс, атап айтқанда: жүгері ұнына, майға, крахмалға және крахмал өнімдеріне сұраныс өңдеу өнеркәсібінің келесі салаларын қалыптастырады:

- тамақ өнімдерін өндіру;
- тоқыма өнеркәсібі;
- целлюлоза-қағаз өнеркәсібі;
- химиялық өнеркәсіп;
- өнеркәсіптің басқа салалары.
- крахмал өнімдері, өңдеу өнеркәсібінің мынадай салаларын қалыптастырады:
- тамақ өнімдерін өндіру;
- тоқыма өнеркәсібі;
- целлюлоза-қағаз өнеркәсібі;
- химиялық өнеркәсіп;
- өнеркәсіптің басқа салалары.

Қазақстан бойынша қарастырылатын салалардың ішінен неғұрлым серпінді дамып келе жатқан өндірістер тамақ өнімдерін өндіру болып табылады, оның ішінде мынадай өндірістер ерекше бөлінеді: алкогольсіз сусындар, шарап өнімдері, жеміс және көкөніс шырындары, кондитерлік өнімдер, сондай-ақ ауыл шаруашылығы жануарларына арналған жемдер. Осы өнімнің шығарылатын көлемі өсуге тұрақты үрдіске ие.

Қазақстан Республикасында әр өңірлердегі егін өндірісін қайта жаңғырту мемлекеттік маңызы бар және қазіргі уақытта ең басым бағыттардың бірі болып табылады. Адамның өмір сүру деңгейінің маңызды өлшемдерінің бірі оның тамақтану сапасы, атап айтқанда, халықтың жан басына шаққандағы ет өнімдерінің саны болып табылады. Халықты ет өнімдерімен қамтамасыз ету үшін мал басының, бірінші кезекте сиырлардың барынша өсуіне қол жеткізу қажет болды, өйткені сиыр еті әлемдегі ең арзан ет өнімі болып табылады. Мал азығы дақылы ретінде жүгері мол өнім және жоғары сапалы азық береді, соның арқасында мал шаруашылығын дамыту үшін шешуші мәнге ие. Әр өңірлер бойынша мал шаруашылығын жеделдетіп дамытуға ерекше көңіл бөлінуде, мал шаруашылығы кешендері салынып, қайта жаңартылуда, отандық және импорттық жоғары өнімді малдың жаңа тұқымдары әкелінуде. Мұның бәрі өте жақсы және жеке алынған шаруашылықты дамыту үшін де, әр өңірде және жалпы елде азық-түлік қауіпсіздігін құру үшін де маңызды. Мал шаруашылығында жоспарланған нәтиже алу үшін жаңа кешен салу және жоғары өнімді мал сатып алу сияқты факторлар ғана емес, сонымен қатар малдардың теңгерімді және сапалы тамақтануы да маңызды екенін ұмытуға болмайды. Осы құрамдастарсыз өнімділік бойынша әлеуетті ашу мүмкін емес. Тиісінше, жем-шөп

базасын құру еліміздегі мал шаруашылығының тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады.

Алайда, еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан және жаңа факторларды ескере отырып, агроөнеркәсіпкешенін бәсекелестік нарығын дамыту жеткіліксіз зерттелмеген және ғылыми еңбектерде ашылған. Бұл ретте аграрлық-өнеркәсіптік өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыру әдіснамасын әзірлеуде бірыңғай тәсіл жоқ.

Нарық жағдайында агроөнеркәсіпкешенін бәсекеге қабілеттілігі шаруашылық жүргізуші субъектілердің кәсіпкерлік қызметінің экономикалық тиімділігінің аса маңызды өлшемдерінің біріне айналады және бәсекелестіктің әртүрлі түрлері жүйесінде, ең алдымен, салаішілік және салааралық, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігін неғұрлым толық қамтамасыз ету үшін экономиканы дамытудың инновациялық жолына көшу аясында жаңа қасиеттерге ие болады.

Әлемдік қауымдастықтың экономикалық даму тәжірибесі ел экономикасы үшін бәсекелестіктің рөлінің артқанын айқын дәлелдейді. Аграрлық сала үшін бәсекелестіктің мәнін елемеу өндіріс тиімділігінің деңгейін әлсіретіп, азық-түлік импортының өсуіне алып келеді. Осыған байланысты өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің өсуі елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қажетті шарты болып табылады. Бәсекелестік күрес әдістері шығындар мен бағаларды төмендетуден, өнім сапасын арттырудан, сервисті кеңейтуден, маркетингі дамытудан тұрады. Бұл ретте өндірістің салалық ерекшеліктерін және рыноктардағы және олардың әр түрлі деңгейдегі сегменттеріндегі тұтынушылық сұранысты ескеру қажет.

Экономиканы дамытудың қазіргі заманғы жағдайларынан туындайтын осы және басқа да проблемалар жинақталған әлеуетті теорияда, әдіснамада, өндірістік практикада қайта қарастыруға және осы базада елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ғылыми негіздерін әзірлеуге түрткі болады, онда негізгі факторлардың бірі экономиканы дамытудың қазіргі заманғы жағдайларын ескере отырып, агроөнеркәсіпкешенінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Аталған мәселелердің халық шаруашылығы маңыздылығы, олардың теориялық және әдістемелік тұрғыдан жеткіліксіз зерттелуі осы диссертациялық жұмыс тақырыбының өзектілігін анықтап, оның АӨК дамуының қазіргі кезеңінде және экономикалық үдерістерді жаһандандырудың практикалық маңыздылығын көрсетті. Проблеманың зерттелу жағдайы. Азық-түлік қауіпсіздігінің әртүрлі теориялық және әдіснамалық аспектілері көптеген ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді басқару жүйесін жетілдіру дамыған елдердің тәжірибесін пайдалануға, мемлекеттік реттеу әдістерін қолдануға, елдің ауыл шаруашылығы шикізатымен және тамақ өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етілуін бағалай отырып сыртқы сауда шектеулеріне; нақты тұтынудың ұсынылатын медициналық нормалармен арақатынасына жиі негізделеді; азық-түлікке қол жеткізу проблемалары, азық-түлік нарығының жай-күйі және т. б. қарастырылады.

Қазақстанның тоқыма өнеркәсібінде жүгері крахмалының тұтынушылары болып табылатын мақта талшықтары, жүн және мақта-мата иірімжібі өндірісі дамыды. Статистика мәліметтері көрсеткендей, қарастырылып отырған өнімді өндіру шамалы, оның өсу қарқыны бәсеңдеген. Мақта талшығының өндірісі қысқару үрдісіне ие.

Целлюлоза-қағаз өнеркәсібіндегі жүгері крахмалының белсенді тұтынушылары: гофрленген қағаз бен картон, сондай-ақ қағаз бен гофрленген картон қораптары мен жәшіктері өндірісі бола алады, олардың өсу қарқынын қарқынды ретінде сипаттауға болады.

Химия өнеркәсібінде бояулар мен лактар өндірісі тартымды сала болып табылады, оларды шығару көлемі төменде келтірілген кестеден жыл сайын қарқын алып келеді[5, 346.].

Дәндік жүгері өндірісінің негізгі проблемалары

Жүгерінің жоғары өндірісіне қол жеткізуге болады, егер:

- егін егу үшін өнімділіктің жоғары генетикалық әлеуетінің будандарын пайдалана отырып. Қазіргі заманғы жүгері өндірісінде гибрид сыртқы ортаның жағдайына байланысты және өзінің генетикалық әлеуетінің шегінде қажетті өнім мен сапаны жүзеге асыруға тиіс негізгі фактор болып табылады.

- нақты аймаққа арналған жүгері будандарын өсірудің оңтайлы технологиясын қолдану. Барлық қажетті агротехникалық іс-шараларды мерзімінде өткізу, бұл қазіргі уақытта проблема болып табылады[3, 26б.].

Бұл үшін қажет:

а) суару жүйесін қалпына келтіру;

б) шаруашылықтарға техниканы жеңілдікті бағамен лизингке алуға мүмкіндік беру, өйткені қазіргі техника ескірген;

в) республиканың оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы элиттұқымшарлар желісін әрбір облыс өз қажеттіліктерін қамтамасыз ету және себу үшін, шығыс облыстардың қажетті тұқымдарын өндіру үшін кеңейту. Белгілі бір шығындарды талап ететін қайта тозандататын мәдениет ретінде субсидиялау жолымен жүгері өндірісін ынталандыру.

г) перспективада қазіргі заманғы деңгейде нысандар зауытын салуды көздеу, себебі 2 зауыттың (Көктал және Қаскелең нысандар зауыттары) тек бірінші ғана жұмыс істейді. Қалған зауыттар-1 будан тұқымдарын өңдеуге арналған зауыттар;

д) күрішпен, қант қызылшасымен, мақтамен қатар асым дақылдар тізбесіне енгізе отырып, республика экономикасы үшін маңызды дақылдарды өндіруді ынталандыру үшін жүгері өсіру процесінде тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдауды жақсарту;

е) тұқым алу және ерте пісетін будандардың тұқымдарын алуды ынталандырғаны үшін сортты аралауды қарастыру, өйткені оларға дотациялар кеш егуден әлдеқайда аз, ал оларды өсіру элиттұқымшарларды тең емес жағдайға қояды, өйткені ерте пісетін нысандардың түсімділігі, әсіресе тұқым шаруашылығында генетикалық негізделенуі анағұрлым төмен;

ж) Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді курстарда оқыту мүмкіндігін кеңейту. Осы бағытта кадрларды оқыту бойынша оқу орталықтары жұмыс басталып, ашылды;

з) маркетингтік қызметті дамыту.

ҚР Үкіметі қойған міндеттерді шешу аясында мемлекеттік аграрлық азық-түлік бағдарламасында жүгеріге себу алаңын ұлғайту, отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру көзделеді. Сондықтан Агротехнологиялық саясат мәселесі әсіресе өткір тұр. Жүгеріні салыстырмалы шығынды дақылдар ретінде өсіруді ынталандыру оның барынша мүмкін болатын өнімін алудың және алаңды кеңейтудің маңызды құралы болып табылады. Ал бұл өз кезегінде талаптарды орындауға және барлық кезеңдерде зерттеулер жүргізуге байланысты.

Жүгері өсіру технологиясы топырақ жағдайына, шаруашылықтардың техникамен жабдықталуына, қаржының болуына және басқа себептерге байланысты әр түрлі жолмен жүзеге асырылады. Бірақ барлық технологияның негізінде басты қағидаттар жатыр: ылғал жинау және сақтау, құнарлылықты арттыру.

Алматы облысында астық өнімділігі бойынша және дәндік жүгері себу алаңын кеңейту бойынша үлкен резервтер бар, яғни суармалы жерлердің аумағы, топырақ және климаттық жағдайлар жүгерінің жоғары өнімділігін алуға мүмкіндік береді.

Осылайша, жүгерінің 1 т дәнінің нарықтық бағасы 70 000 теңге болғанда, жүгеріні өндіру шығындарын ескере отырып, субсидиялау сомасы осы соманың 30% - ын құрауы тиіс, яғни қайта өңдеуге тапсырылған жүгерінің 1 тоннасы үшін 21000 теңге.

Қазыргі таңда нарықтағы 1 тонна жүгері шығысының жиыны, өнімділігі 58,0 ц / га болғанда 50 327,21 теңгені құрайды[6,126].

Осы жоғарғы аталғандарды талдай келе азық-түлік және ауыл шаруашылығы дамыған мемлекеттерде мемлекеттік датация көмегімен экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыздандырған. Мысалы Ресей мемлекетін алып қарайтын болсақ Қазақстанмен салыстырғанда жүгерінің әр тоннасының бағалары біздің рынокта 10мың теңгеден айырмашылық бар. Себебі, олар мемлекеттік субсидиямен датацияланған. Бізде де жүгері өнімдерінің экономикалық қамтамасыз ету үшін мемлекеттен датациямен қамтамасыз етуді дұрыс деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 <https://stat.gov.kz/> интернет ресурсынан алынды 1бет. Статистические показатели социально-экономического развития Республики Казахстан и ее регионов / Агентство Республики Казахстан по статистике. – Алматы, 2012г.
- 2 Статистический ежегодник Казахстана. – Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике. – Алматы, 2012г. с.213.
- 3 "Егу гектарына, бір жануарға, ішкі шаруашылық және перспективалық жоспарлау, бизнес-жоспарлар мен инновациялық жобаларды әзірлеу үшін өнім бірлігіне тікелей өндірістік шығындардың нормативтері". Алматы, ауыл шаруашылығы министрлігі. "Қазақ экономика және АӨК ұйымдастыру ғылыми-зерттеу институты" ЖШС. – Алматы, 2001ж. – 58б.
- 4 "Ауыл шаруашылығы дақылдарының түрлері және елдің аймақтары, шаруашылық жүргізу нысандары бойынша Өсімдік шаруашылығы өніміне тікелей өндірістік шығындардың ғылыми негізделген нормативтері".– Алматы, 2018ж. 212б.
- 5 "Өсімдік шаруашылығындағы сақтандыруды жүзеге асыру үшін ауыл шаруашылығы дақылдарының түрлері және оны өндіру аймақтары, шаруашылық жүргізу нысандары бойынша Өсімдік шаруашылығы өніміне тікелей өндірістік шығындардың ғылыми негізделген нормативтері" ҚР АШМ, АӨК экономикасы ҒЗИ және ауылдық аумақтарды дамыту өзгерістерін ескере отырып". – Алматы, 2003ж. 251б.
- 6 Алматы облысында жүгеріні астыққа өсіру жөніндегі технологиялық карталар (орташаланған техкарт жобалары). – Алматы, 2010ж. 150б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

К.Б.Дауылбаев¹, М.К.Бекбаева², Ш.И.Емберген¹

¹ Алматы Технологиялық Университетінің экономика ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

² Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының аға оқытушысы, Қазақстан
Республикасы, Алматы қаласы

¹ Алматы Технологиялық Университетінің магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы
қаласы

Түйіндеме. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеу аспектілерін теориялық және тәжірибелік талдау қарастырылған.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеудің теориялық мазмұны анықталды және аймақтық саясатты жүзеге асыру алғышарттары айқындалды; «аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеуді қалыптастыру» анықтамасы нақтыланып, негізделді.

Қазіргі индустриалды-инновациялық қызметтің жағдайына сыни баға берілді, Алматы облысы экономикасының салалы құрылымы негізделініп қаржылай негіздің қайнар көздері және Алматы облысының әлеуметтік дамуы анықталды.

Қазақстан аймақтарының кейінгі жылдардағы әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау жасау қалыптасқан үрдістің жағымды және жағымсыз тұстарын анықтауға мүмкіндік берді.

Мақаланы негізгі өзектілігі: біріншіден, қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасының экономикасын өсуін қамтамасыз ету үшін аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйелердің даму тұжырымдамасын қайта ойластыруды және аймақ экономикасының атқарымдық құрылымдау мүмкіндігіне талдау жүргізу және аймақтағы шаруашылық байланыстардың жаңа сапалы құрылымын қалыптастыруды қажет; екіншіден, Қазақстан Республикасының аймақтары дербестілікке иеленуде және нақты территорияда, өзгеше жағдайда жүзеге асатын жаңа аймақтық қызығушылықтар мен жауапкершіліктер ортасын қалыптастыру; үшіншіден, аймақтардың үйлеспеушіліктеріе байланысты мемлекеттің жүргізіліп отырған аймақтық саясатына үлгілі дамуын қамтамасыз ету мақсатында кешенді баға берудің қажеттігі.

Түйін сөздер: аймақтық саясат, нарық, экономика, әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері, аймақтың экономикалық даму үдерісі.

ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Цель исследования - теоретический и практический анализ аспектов регулирования социально-экономического развития регионов Республики Казахстан.

Определен теоретический смысл регулирования социально-экономического развития регионов и определены предпосылки реализации региональной политики; уточнено и обосновано определение «формирование регулирования социально-экономического развития регионов».

Была дана критическая оценка состояния современной индустриально-инновационной деятельности, обоснована отраслевая структура экономики Алматинской области, определены источники финансовой основы и социальное развитие Алматинской области.

Анализ социально-экономического развития регионов Казахстана в последующие годы позволил выявить положительные и отрицательные стороны сложившейся тенденции.

Актуальность статьи заключается: во-первых, для обеспечения роста экономики Республики Казахстан в современных условиях необходимо, разработать концепцию развития региональных социально - экономических систем и провести анализ возможности функциональной структуры экономики и сформировать качественно новую структуру хозяйственных связей в регионе; во-вторых, формирование новой региональной среды интересов и ответственности, в которой регионы Республики Казахстан обладают самостоятельностью и осуществляются на конкретной территории, в других условиях; в-третьих, в связи с диспропорциями регионов необходима комплексная оценка проводимой региональной политики государства с целью обеспечения образцового развития.

Ключевые слова: региональная политика, рынок, экономика, показатели социально-экономического развития, процессы экономического развития региона.

PROBLEMS OF ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The purpose of the research is a theoretical and practical analysis of aspects of regulation of socio-economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan.

The theoretical meaning of regulating the socio-economic development of regions is defined and the prerequisites for the implementation of regional policy are defined; the definition "formation of regulation of socio-economic development of regions" is clarified and justified.

Was given a critical assessment of modern industrial innovation, justified by the sectoral structure of the economy of Almaty region, identifies sources of financial fundamentals and social development of Almaty region.

An analysis of the socio-economic development of Kazakhstan's regions in the following years revealed the positive and negative sides of the current trend.

Main relevance of the article: first, to ensure the growth of economy of the Republic of Kazakhstan in modern conditions it is necessary to develop the concept of development of regional socio-economic systems and to analyze possible functional structure of the regional economy and form a qualitatively new structure of economic relations in the region; second, the formation of a new regional environment of interest and responsibility, in which the regions have autonomy and are in a particular area, in excellent conditions; third, due to regional disparities, there is a need for a comprehensive assessment of the state's regional policy in order to ensure exemplary development.

Keywords: regional policy, market, economy, indicators of socio-economic development, processes of economic development of the region.

Қазіргі жағдайларда экономиканы қайта құру үдерісі аймақтық деңгейде анағұрлым белсенділік танытып отыр. Бұл аймақтың экономикалық қызметінің субъектілеріндегі нарықтық экономиканың заңнамалық актілері мен тетіктерін іске асыру қажеттілігіне байланысты. Сондықтан аймақтың ерекшеліктері аса маңызды өндірістік және өмір сүруді қамтамасыз етуші салалар және жеке сектордың басымдылығын ескеретін аймақтық экономикалық саясатты қалыптастыру өте маңызды. Әр аймақ, жалпы экономикалық үрдістер мен құбылыстардың күшті ықпалына ұшырай отырып, өзінің қауіпсіздік мәселелерін және аймақтың ерекшеліктері, аймақтың экономика құрылымы, тұрғындардың ұлттық құрамы және оның мінез-құлқының мәдени-тарихи дәстүрлеріне байланысты болады. Қазіргі уақытта мемлекеттің, оның аймақтарының және ұйымдарының, мемлекеттік және кәсіпкерлік қызмет салаларының экономикалық мүдделерін қорғау әдістері мен тетіктерін қалыптастырудың жаңа тұжырымдамалық әдістерін, тетіктерін талдау, ол Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясынан көрінеді [1].

Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде, негізгі назарға өндірістің территориялық ұйымдастырылуын жетілдіру мәселесі, аймақтардағы өндірістік үйлесімі қалыптасуының тиімді жолдарын іздеу өте маңызды. Қазіргі уақытта елімізде өндірістік күшті орналастыруды жоспарлауды жетілдіру бойынша үлкен жұмыс атқарылды.

Территориялық әлеуетті максималды тиімді қолдануға мүмкіндік беретін бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданғанмен, экономикалық өсудің жағымды үрдісі ел аймақтары экономикасы құрылымында түбегейлі өзгеріске әкелмеді, жеке аймақтар өз әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі бойынша артта қалуда.

Мұның барлығы аймақтық басқарудың жаңа саясатын қалыптастыру үдерісінің ғылыми негізделуін жетілдіретін Қазақстан Республикасы аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын қазақстандық экономиканың жаңа кезеңіне сәйкес реттеудің жаңа әдістемелік тәсілдері мен құралдары негізінде кешенді бағалауды қажет етеді.

Аймақтық дамуы және аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму мәселесіне арналған жұмыстардың көптеген мөлшеріне қарамастан, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау және кешенді бағалау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Сондықтан, аймақтық басқару және облыстардың әртүрлі дамуымен байланысты мәселелердің өзектілігі терең және тыңғылықты зерттеуді қажет етеді.

Мемлекеттің аймақтарды дамыту саясатында ең кең тараған құрал «теңестіру саясаты» болып табылады. Бұл құрал жекелеген аймақтарда бюджеттік-салықтық ағымдарды қарастыру үшін қажет. Теңестірусаясатын жүргізгенде, біріншіден, қолдауды қажет ететін аймақтар шекарасы анықталады. Өндірістің даму деңгейі, халықтың табыс көлемі, халық саны, жұмыссыздық көлемі сияқты көрсеткіштер ескеріледі. Сонымен қатар, қолдау көрсету себептеріне дамудың түрлілігі, экономикалық дағдарыстар, апаттар, қолайсыз климаттық, географиялық орналасу жағдайлары қарастыру өте маңызды. Кез келген жағдайда бұл негіздер объективті

түрде негізделіп, соған орай қолдау мақсатты түрде жүзеге асу қажет. Екіншіден, ҚР-да аймақтың мамандандыру тұжырымдамасы жасалады. Бұл барлық елдерге қолданылады, алайда теңестіру саясатының әр елде өз ерекшеліктері бар. Теңестіру саясаты жекелеген аймақтарға, мемлекеттік құралы ретінде түрлі территориялық топтарға түрлі масштабта қолданылады. Мысалы, Германияда кең көлемді теңестіру саясаты бұрынғы ГДР жерлеріне, Жапонияда технополистер құруға, ал, Италияда оңтүстік және солтүстік территорияларға байланысты қолданылады [2, 456.].

Дамыған елдерде мемлекеттік қаржы жүйесінің 4 түрі бар: мемлекеттік бюджет; жергілікті қаржы; арнайы бюджеттік емес қорлар мен мемлекеттік мекемелер қаржысы. К.Р. Манконнелл мен С.Л Брю қаржы - бюджеттік және фискалды саясатанықтамасын біріктіріп, үкіметтің енгізген толық жұмыспен қамтуға бағытталған мемлекеттің шығыс пен салық салу өзгерістерін анықтады [3, 266.].

Облыста жұмыс күшінің саны (экономикалық белсенді халық) 2017 жылы 1037,5 мың адамды құрады (халықтың жалпы санынан - 51,4%, ҚР көрсеткіш мәні - 50,0%).

2015 жылмен салыстырғанда жұмыс күшінің саны (ЭБХ) 4,5%-ке артты немесе 45,0 мың адамға (2015 жылы – 992,5 мың адам). Облыстың экономикалық белсенді халықтың деңгейі 2017 жылы 74,7%-ті құрайды, жалпы ҚР бойынша жоғары (69,7%).

Облыста ресми жұмыспен қамтылған халықтың қатарында айтарлықтай үлес өз ісімен шұғылданушыларға тиесілі – 27,0% (ҚР – 24,5%) және олар негізінен қызмет және сауда саласында жұмыспен қамтылған. 2015-2017 жылдары өз ісімен шұғылданатындар саны 247,6 мың адамнан 266,8 мың адамға дейін азайды немесе 7,8%. Жалпы өз ісімен айналысатын халық санынан пайдасыз өз ісімен шұғылданушылар үлесі 14,5%-ті құрайды (2015ж. - 22,7%).

2017 жылы жұмыссыздар саны 2015 жылғы 49,5 мың адамға қарағанда 49,1 мың адамды құрады, жұмыссыздық деңгейі 4,8%-тен 4,7%-ке дейін қысқарды (ҚР – 4,9%), жастар жұмыссыздығы – 3,0% (ҚР-3,9%), әйелдер жұмыссыздығы 6,0%-ке (ҚР-5,4%) төмендеді [4].

Жұмыссыздардың жыныстық-жастық құрылымына жүргізілген талау айтарлықтай үлесті орта жастағы адамдар (68,0%), атап айтқанда 30-дан 55 жас аралығындағылар құрайтынын көрсетті, жұмыссыздар арасында 59%-і – бұл әйелдер.

Жұмыссыздардың кәсіби-біліктілік құрылымы бойынша 78%-і орташа-кәсіби және орта жалпы білім барлар болып табылады.

Аумақтық бөліністе жұмыссыздық деңгейі Ақсу, Балқаш, Ескелді, Жамбыл, Қаратал, Көксу, Райымбек, Сарқан, Ұйғыр аудандарында және Қапшағай қаласында орташа облыстық деңгейден жоғары.

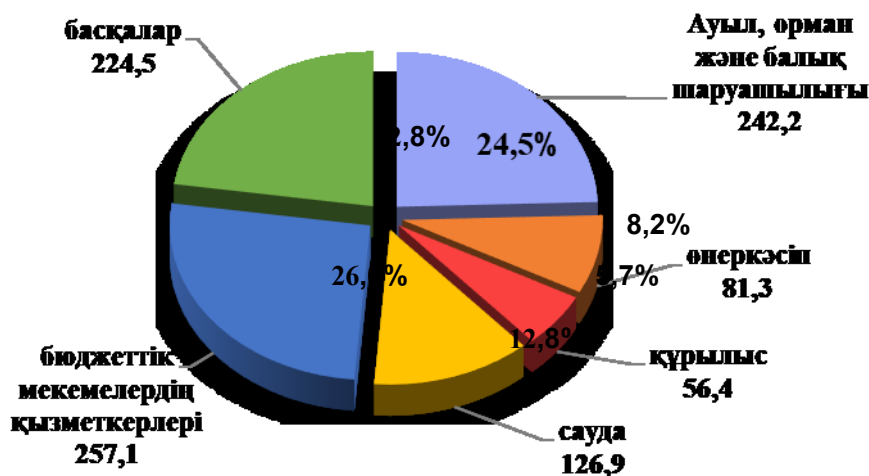
1-кесте. Алматы облысының еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері

мың адам

		2015 ж.	2017 ж.	ауытқу (+,-)	2015 жылға 2017ж. , %
1	Экономикалық белсенді халық	992,5	1037,5	45,0	104,5
2	Жұмыспен қамтылған халық	943,0	988,5	45,5	104,8
	<i>оның ішінде:</i> Жалдамалы	695,4	721,7	26,3	103,8

	өз ісімен шұғылданушылар	247,6	266,8	19,2	107,8
	жұмыспен қамтылған халық құрамында өз ісімен шұғылданушылар үлесі,%	26,3	27,0	0,7	x
	пайдасыз жұмыспен қамтылу	56,2	38,7	-17,5	68,9
	Пайдасыз жұмыспен қамтылғандар үлесі, %	22,7	14,5	-8,2	x
3	Жұмыссыз халық	49,5	49,1	-0,4	99,2
	Жалпы жұмыссыздық деңгейі, %	5,0	4,7	-0,3	x
4	Жастар жұмыссыздығының деңгейі (15-28 жас),%	2,6	3,0	0,4	x
5	Әйелдер жұмыссыз. деңгейі,%	5,8	6,0	0,2	x
Ескерту - [4] әдебиет негізінде құрастырылған					

Жұмыспен қамтылған халық құрылымында экономика салалары бойынша айтарлықтай үлес ауыл, орман және балық шаруашылығына – 24,5% және бюджеттік салаға (мемлекеттік басқару, білім, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, өнер, көңіл-көтеру және демалыс) – 26,3% тиесілі, яғни 50,5%-і табысы жоғары емес салаларды жұмыспен қамтылған. Өнеркәсіпте жұмыспен қамтылу – 8,2%-ті, құрылыста – 5,7%, саудада – 12,8%, басқа салаларда 22,8%-ті құрады.

1-сурет. Қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халық, мың адам

Облыстағы әлеуметтік-экономикалық жағдай соңғы жылдары жеткілікті тұрғыда тұрақты болып сақталуда: шағын бизнес саласында кәсіпорындар саны өсуіде; жұмыс орындары мен бос орындар саны өсуде; білікті еңбекке сұраныс пен ұсыныс артуда.

Жұмыспен қамту жүйесінде жағымды өзгерістер байқалады, алайда, шешілмеген мәселелерде сақталуда. Ауылдық жерлерде бос жұмыс орындарының жеткіліксіз болуы сақталуда, бұл ауыл шаруашылығы жұмыстарының маусымдылығына, негізінен өзінің аула шаруашылығында жұмыс жасайтын жұмыс

күшінің көп болуына, ауыл халқының төмен білікті деңгейіне, мамандық бойынша жұмыстың болмауына байланысты.

Нәтижесінде, еңбек нарығында жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысы арасында теңсіздік орын алады, әсіресе жастар, мүгедектер, сондай-ақ ұзақ уақыт бойы жұмыс жасамайтын және зейнеткерлік алдындағы жастағы адамдар арасында. Аталған санаттағы халықты жұмыспен қамту мақсатында облыста халықтың әлсіз жігімен нысаналы жұмыс жүргізуді көздейтін, Халықтың жұмыспен қамтылуына жәрдемдесудің кешенді жоспары әзірленді.

2017 жылы жұмыспен қамтуға жәрдемдесу мәселесі бойынша жүгінгендердің саны 48,4 мың адамды құрады (2015ж. - 32,1 мың). Олардың ішінде 42,5 мың адам жұмысқа орналастырылды, жұмыспен қамту мәселелері бойынша жүгінген адамдардың ішінде жұмысқа орналастырылғандар үлесі 83,0%-ті құрайды (2015ж. – 79,1%). Жүгінген нысаналы топтың ішінен тұрақты жұмыс орнына орналастырылғандар үлесі 73,5%-ті құрайды (2015ж. - 61,1%).

Облыста 67,3 мың мүгедектер тұрады немесе жалпы халық санынан - 3,3%.

Олардың ішінен 01.01.2018 жылғы жағдай бойынша жұмысқа қабілетті мүгедектер саны 18,6 мың адамды құрайды, оның ішінде 13,8 – жұмыс жасайтындар және 4,8 мың - жұмыс жасамайтындар.

Тұрақты жұмыс орындарына 490 мүгедек жұмысқа орналастырылды немесе жұмыс жасамайтындар санынан – 10,2%.

2017 жылы экономиканың түрлі салаларында 26240 жұмыс орны құрылды, 2015 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 17,3%-ке артты (2015 ж. - 22370).

2015-2016 жылдары жұмыспен қамтудың 2020 жол картасы аясында облыста 2,7 мыңнан астам адам сұранысқа ие мамандықтар бойынша оқумен қамтылды. Оқуды аяқтағандар қатарынан 93,4%-і тұрақты жұмыс орындарына жұмысқа орналасты.

2017 жылдан бері пайдалы жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы жүзеге асырылуда, 24 мыңға жуық адам қамтылды. 840 ауыл тұрғыны шағын несиелер алып, өз бизнестерін ашты.

Үстіміздегі жылы оны жүзеге асыру бойынша 24 мың жұмыссыздарды және пайдасыз өз ісімен шұғылданушыларды қамту үшін 10,7 млрд. теңге бөлінді.

2017 жылдың 1 қаңтарынан шетелдің жұмыс күшін тартудың жаңа тәртібі енгізілді, ол Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау және әлеуметтік дамыту министрінің м.а. 2016 жылғы 27 маусымдағы №559 бұйрығымен бекітілген «Шетелдік жұмысшыға жұмысқа орналасуға және жұмыс берушілерге шетелдің жұмыс күшін тартуға, сондай-ақ корпоратившілік ауысуды жүргізуге рұқсат беру ережелері және талаптарымен» реттеледі.

Жұмыс берушіге шетелдің жұмыс күшін тартуға рұқсат беру ақылы негізде жүргізіледі. Білікті мамандарға алымдар мөлшерлемесі шетелдік жұмыс күшінің және саланың санатына қарай, 137-ден 250 АЕК арасында белгіленеді. Маусымдық шетел жұмысшылары үшін 24 АЕК құрайды.

2017 жылы 918 рұқсат берілді, оның ішінде білікті мамандар тартуға – 473.

Жергілікті ақарушы органдармен берілген рұқсаттар бойынша (шетелдің жұмыс күшін тарту квотасы бойынша) тартылатын шетелдік жұмыс күшінің құрамында білікті мамандардың үлестік салмағы 51,6 %-ті құрады.

2012 жылдың 1 қаңтарынан облыста «Еңбекті қорғау және қауіпсіздік» ААЖ қолданысқа енгізілді, ол еңбек талаптарын есепке алу және мониторингі, өндірістік

жарақаттану серпіні, еңбек қатынастары мен еңбекті қорғау саласындағы бұзушылықтарды және оларды жоюды тіркеуге мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары облыста өндірістік жарақаттану деңгейі тұрақты түрде төмендеу үрдісіне ие. Атап айтсақ, 2017 жылдың қорытындылары бойынша өндірісте 44 адам жарақат алды, оның ішінде 8 адам қайтыс болды, 2015 жылы – 63 адам, оның ішінде 16 адам қайтыс болды. Өндірістік жарақаттану деңгейі (1000 адамға шаққанда қайғылы жағдайлар жиілігінің коэффициенті) 2015 жылғы 0,17%-тен 2017 жылы 0,063%-ке төмендеді.

Жұмыс берушілердің еңбек заңнамасын және азаматтардың еңбек қауіпсіздігі мен қорғау талаптарын жақсарту бойынша еңбек құқықтарын қорғау талаптарын сақтауды қамтамасыз ету мақсатында жүйелі мемлекеттік бақылауды жүргізу жалғасуда.

2017 жылы өткізілген тексерулер қорытындылары бойынша еңбек заңнамасын бұзудың 398 жағдайы анықталды, оның ішінде еңбек қауіпсіздігі және қорғау бойынша – 82. 2015 жылмен салыстырғанда 14,0%-ке кеміді.

Облыста БАҚ-та еңбек заңнамасы бойынша 46 сөз сөйлеулер және 370 түсіндіру семинарлары мен оқытулар ұйымдастырылды. Нәтижесінде, анықталған еңбек заңнамасын бұзудың жалпы санына қарағанда жойылған бұзушылықтардың үлесік салмағы 98,7%-ті құрады (2015ж. - 96,5%).

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2017 жылы табысы күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 2,4%-ті құрады (ҚР – 2,6%), оның ішінде қалада – 1,3%, ауылда – 2,7%. Яғни бұл көрсеткіш қалалық жерлерге қарағанда ауылдық жерлерде жоғары.

Орташа айлық атаулы еңбек ақы күнкөріс минимумынан 4,5 есеге жуық асады және 110,0 мың теңгені құрайды.

2017 жылы МӘК табысы кедейлік деңгейінен төмен 2649 азаматтарға тағайындалды, бұл 2015 жылмен салыстырғанда 28,2%-ке аз. Талдау көрсеткендей, әлеуметтік жәрдемақыны алушылар негізінен балалы отбасылары – 68,5% және балаларға күтім жасайтындар 9,5% болып табылады.

Тұрмысы күнкөріс деңгейінен төмен халықтың жалпы санынан МӘК алушылар үлесі 2015 жылғы 7,1%-тен 2017 жылы 6,6%-ті құрайды, ал мекен-жай әлеуметтік көмегін алушылар санынан жұмысқа қабілеттілерінің үлесі 29,8%-тен 28,5%-е төмендеді.

2017 жылы 18 жасқа дейінгі 37,7 мың бала балалар жәрдемақысын алды, 2015 жылы - 41,6 мың бала алды, яғни 3,9 мың балаға азайды. 18 жасқа дейінгі балаларға жәрдемақы алушылардың (МБЖ) үлестік салмағы өткен жылға қарағанда, 2015 жылғы 90,6%-ке 2017 жылы 100,0%-ті құрады.

Қарастырылатын кезеңде мекен-жай көмегін алушылар саны 2015 жылғы 9823 адамнан 2017 жылы 8872 адамға дейін азайды немесе 9,7%.

Облыста 67,3 мыңнан астам қолдауға мұқтаж мүгедектер бар немесе халықтың жалпы санынан - 3,3% (2017,3 мың адам).

Облыста мүгедектер баратын 2117 әлеуметтік инфрақұрылым объектілері паспорттаудан өтті.

Бірінші кезектегі барлық 400 бейімделу объектілері сәйкестікке келтірілді (пандустар, сан.тораптар, кіреберіс тобын, авто тұрақтарды құрылысы және т.б.).

Нәтижесінде, паспортталған әлеуметтік, көлік инфрақұрылымы объектілерінің жалпы санынан мүгедектерге қол жетімді әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің үлесі 2015 жылғы 91,5%-ке қарағанда 99,4%-ті құрады.

Облыс бойынша арнайы әлеуметтік көмек көрсететін 12 мекеме жұмыс жасайды (облыс әкімінің 08.07.2016 жылғы №363 қаулысымен медициналық-әлеуметтік мекемелер атауы Арнайы әлеуметтік көмек көрсету орталықтары деп ауыстырылды).

Облыста 2001 орынды стационарлық үлгідегі 9 мекеме жұмыс жасайды, оның ішінде қарттар мен жалпы түрдегі мүгедектерге арнайы әлеуметтік қызмет көрсететін 2 орталық, 18 жастан жоғары жүйке-неврологиялық ауруларымен науқастанушыларға арналған 5 орталық, 3-тен 18 жас аралығындағы жүйке-неврологиялық аурулармен науқастанатын мүгедек балаларға арналған 2 орталық бар.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды қалпына келтіру күндізгі уақытта Талдықорған қаласында, Қаратал және Көксу аудандарында 3 күндізгі бөлімшелер негізінде жүргізіледі, 213 мүгедек бала қалпына келтіру курстарынан өтті.

Сонымен қатар, үйде көмек көрсететін 51 әлеуметтік көмек бөлімшелері жұмыс жасайды, 4798 азаматтарға арнайы әлеуметтік қызметтер көрсетілді.

Барлығы арнайы әлеуметтік қызметтердің 8 түрі көрсетіледі, арнайы әлеуметтік қызметтерді көрсетумен қамтылғандардың үлестік салмағы (оларды алуға мұқтаж жандардың жалпы санынан) 2015 жылғы 98,4%-ке қарағанда 2017 жылы 99,0%-ке дейін артты. 2015 жылмен салыстырғанда арнайы әлеуметтік қызметтерді көрсетумен қамтылғандар саны 0,6%-ке артты.

Жекеменшік секторы (оның ішінде үкіметтік емес ұйымдар) көрсететін арнайы әлеуметтік қызметтермен қамтылған тұлғалардың үлесі 2015 жылғы 2,1%-тен 2017 жылы 3,6%-ке артты. 2015 жылмен салыстырғанда жекеменшік сектор субъектілерімен көрсетілетін арнайы әлеуметтік қызметтермен қамтылған тұлғалар үлесі 1,5%-ке көбейді.

Қаржыландыру көлемі бойынша ілгерілеу байқалғанымен әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша алдыңғы көрсеткіштерге шығу үшін жасалғандардың барлығы жеткіліксіз және облыста болашақта ірі жұмыс пен дамуға орасан зор салымдар қажет.

Сәйкес мемлекеттік органдарға бюджеттік қаражаттың жұмсалуды және орындалған жұмыстардың сапасын бақылауды күшейту қажет.

Алматы облысы Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуына маңызды үлесін тигізеді. Екі миллион халқымен республиканың ең ірі аймақтарына кіре отырып, мемлекет Президентінің Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму Стратегиясының қалыптасқан тапсырмаларын облыс орындауға дайын. Әлеуметтік саланың дамуы ел дамуының мемлекеттік саясатының негізгісі болып табылады. Төменде Алматы облысының әлеуметтік дамуының жетістіктері, кемшіліктері және жоспарлары жайлы аналитикалық материалдар көрсетілген.

Облыста халықты жұмыспен қамтудың өсіміне шетелдік жұмысшы күшін қолдану әсер етеді, ақырғы жылдары ҚР Үкіметінің енгізген квотасының арқасында көлемі төмендеді. Облыстың еңбек нарығын талдауда жұмыспен қамтылудың өсу беталысын және сәйкесінше жұмыссыздықтың төмендеуін, өзін-өзі қамту мен шетелдік жұмысшы күшін қолдануын азайғандығын көрсетеді.

Сол кезде өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың саны едәуір болып қалуда, олар өз қожалықтарында қамтылғандар, жасырын жұмыссыздық болып табылады. Сонымен қатар, шетелдік жұмысшы күшін қолдану тәжірибесі қысқармай отыр.

Балаларды мектепке дейінгі білім берумен қамтудың 95,0%-тен 97,0%-ке дейінгі айтарлықтай үлесі Алакөл, Ақсу, Балқаш, Сарқан, Панфилов, Іле, Жамбыл, Қаратал, Ұйғыр және Текелі, Қапшағай қалаларында байқалады. Қамтудың төмен

деңгейі Қарасай (90,3%), Ескелді (90,1%), Еңбекшіқазақ (93,4%), Райымбек (94,8%), Панфилов (93,0%) аудандарында және Талдықорған қаласында (93,6%) байқалады. Мектепке дейінгі мекемелерге кезекте тұрған балалардың саны – 39884 адам, оның ішінде 14063 адам немесе 35,2% - 1-ден 3 жасқа дейінгі балалар (1-кесте). Орынға деген азғантай Еңбекшіқазақ (13,0%), Қарасай (16,8%), Талғар (12,9%), Іле (12,6%) аудандарында және Қапшағай (4,7%), Талдықорған (24,3%) қалаларында байқалады.

2-кесте. Мектепке дейінгі ұйымдар жүйесін дамыту серпіні

Балабақшалар саны/қамтылған балалар			Шағын орталықтардың саны/қатылған балалар			3-тен 6 жас аралығындағы балаларды жалпы қамту %			01.01.2018 жылға кезекте тұрған адамдардың болуы
2015ж	2016ж	2017ж	2015ж	2016ж	2017ж	2015ж	2016ж	2017ж	
382/42371	500/48862	610/55542	434/16434	431/16545	412/15684	77,3	87,0	95,3	39884
Ескерту - [4] әдебиет негізінде құрастырылған									

Орта білімде білім берудің жаңартылған мазмұнына ауысу, білім берудің қол жетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету жұмыстары жүргізілуде, әрбір жанды қаржыландыруға ауысу пилоттық тәртіпте пысықталуда.

2015 жылдан 2017 жылдар аралығында 29860 оқушы орнына 62 жаңа мектеп іске қосылды, 116 білім объектілері күрделі жөндеуден өткізілді.

Сонымен қатар 158 мектеп немесе жалпы мектептер санынан 20,8% бейімделген ғимаратта орналасқан, 2015 жылы 5 апаттық мектептің орнынан 5 мектеп іске қосылды, 2016 жылы 9 мектеп қолданысқа берілді, оның ішінде 8 мектеп – үш ауысымды мектептердің орнына қосымша, 2017 жылы 33 мектеп іске қосылды: оның ішінде 3 ауысымдылық мәселесін шешу үшін 28 мектеп, 1 мектеп - апаттылық мәселесін, 1 мектеп - орын тапшылығын, 3 - бейімділік мәселесі шешілді. 27 мектепте үш ауысымда білім беріледі, оқушылар орынының тапшылығы мәселесі әлі алынған жоқ. Мектептердің үштен бір бөлігі күрделі жөндеуді қажет етеді, 432 мектеп (58,3%) 1930-1980 жылдары аралығында салынған.

Бейімделген ғимараттарда орналасқан мектептердің айтарлықтай үлесі Кербұлақ, Алакөл, Ақсу, Райымбек аудандарына тиесілі.

15814 бала контингенті бар қосымша білім беретін мектептен тыс 38 мекеме бар, олардың қатарында 8 – оқушылар сарайлары, 1 – жас натуралистер станциялары, 2 - жас техниктер станциялары, 2 – жас туристер станциялары, 12 – балалар өнер мектептері, 12 - музыка мектептері, 1 – көркемөнер мектебі. Қосымша білім берумен қамту балалардың жалпы санынан 2015 жылғы 4,1%-ке қарағанда 4,5 %-ті құрайды.

2017-2018 оқу жылы облыстың 277 мектебінде 194 педагог-дефектологтар және 142 логопедтер жұмыс жасайды, 1982 бала қамтылды.

Жаратылыстану-математикалық пәндер бойынша білім беру бағдарламаларын сәтті игерген оқушылардың үлесі 2017 жылы 54,5%-ті құрайды (2015 жылы – 52,5%) құрайды. Түрлі зияткерлік жарыстардың жеңімпаздары болып табылатын оқушылар саны 2017 жылы 95 марапат игерлерін құрады (2015-188).

Ыстық тамақпен қамту 2015 жылғы 531 мектепке қарағанда 568 мектепте ұйымдастырылды. Онда 343792 бала немесе мектепте оқитындардың жалпы санынан 92% оқушылар қамтылған. Әлеуметтік қорғалмаған және аз қамтылған отбасыларынан 36160

бала ыстық тамақпен 100% қамтылған. Облыс бойынша 88 мектепте буфеттік тамақтандыру ұйымдастырылған.

Сәйкес мектептер жоқ шалғайдағы елді мекендерде жеткізуге мұқтаж 16469 баланың 16445-і үшін мектепке жеткізу ұйымдастырылды, бұл - 99 % (2017 жылы – 99%), 24 оқушы мектеп-интернаттарға орналастырылды (0,6%).

Оқулықтар алуға бөлінетін қаражат жыл сайын артуда, бұл облыс мектептерінде оқулықтармен қамтылуының соңғы 3 жылда жақсаруына оң әсерін тиігізіп, 100%-ке жетті.

Облыста мектептердің 89,2%-і кең жолақты Интернет желісіне қосылған (2015-2016 оқу жылы – 81%), 613 мектепте немесе 83%-де 2483 интербелсенді тақталар орнатылған (2015-2016 оқу жылы 604 (82%) мектепте 2459 интербелсенді тақталар), 388 мектеп немесе 52% лингафон кабинеттерімен (350 мектеп), мектептердің 47,1%-і жаңа үлгідегі кабинеттермен жабдықталған. Компьютермен қамтылу 1 компьютерге 11 оқушыны құрайды.

Облыста 74 техникалық және кәсіби білім беру мекемелері әрекет етеді, олардың 29-ы (39,2%) ауылдық жерлерде орналасқан, 3 колледж ПМ жабық мекемелерінде орналасқан. Мемлекеттік – 41 және жекеменшік 33 колледж бар.

Барлығы 68 мамандық және 137 біліктілік бойынша 33 мың шәкірт білім алуға, оның ішінде 18,6 мың немесе 56,4 % - мемлекеттік тапсырыс бойынша жергілікті бюджет қаражаты есебінен білім алады. Оқытушылар құрамының саны – 3285 адам.

2017 жылы оқуға 12201 адам қабылданды, оның ішінде жергілікті бюджет қаражаты есебінен – 7474 адам. 9666 маман шығарылды.

Үлгілі жастағы (14-24 жас) жастарды техникалық және кәсіби білім берумен қамту үлесі 2017 жылы 10,4%-ті құрады (2015 ж. – 9,4%).

Аталған көрсеткішті арттыру үшін, жұмыс кәсіптері бойынша мамандар дайындайтын колледждер жоқ Іле, Кербұлақ және Ескелді аудандарында 3 колледж, Талғар агробизнес және менеджмент, Талғар политехникалық, Талдықорған музыкалық және Бастөбе сервистік-техникалық 4 колледжге жатақхана салу қажет.

3 колледжде - Қапал және Көлсей кәсіби-техникалық, Бастөбе сервистік-техникалық колледждерінде өндірістік сабақтар өткізу және алғашқы тәжірибелер алу үшін шеберханалар салу қажет.

Жаңа техникалық кәсіптерді ашу үшін білім мекемелер шеберханаларының материалдық-техникалық базасын жаңарту қажет. Бүгінгі таңда Т және КБ мекемелерінің 39%-і заманауи құралдармен жабдықталған.

Т және КБ мекемелерін материалдық-техникалық нығайту және ғимараттарын күрделі жөндеу талап етіледі.

2016-2017 оқу жылында дуальді білім алу жүйесі бойынша 24 оқу орындарында 37 мамандық бойынша 132 кәсіпорында студенттердің жалпы санынан 3,2% қамтылды. 2017-2018 оқу жылы дуальді оқуға 28 оқу орындары 22 мамандық бойынша (32,9%) 207 кәсіпорын тартылады, студенттерді қамту 4,8%-ті құрайды.

Жоғары және бірінші санаттағы мамандар үлесі 2015 жылы - 43,3%; 2016 жылы - 45,2%, 2017 жылы 44,0%-ті құрайды. Жоғары және бірінші санаттағы мамандар үлесі 2017 жылы 46,5%-ке артады.

Білім сапасын арттыру үшін материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз ету мәселелерімен қатар, мемлекеттік колледждерді тәуелсіз аттестациядан өткізу мәселесі де басымдыққа ие. Аттестациядан өту үшін

мемлекеттік колледждео қаржыландыруды талап етеді, ол әрекет етуші бюджетте көзделмеген.

2016 жылы облыста мүмкіндігі шектеулі 11085 бала болатын (2015 ж. – 10061), оның ішінде 29,8%-і мектепке дейінгі жастағы балалар. Олардың ішінде арнайы білім берумен 2017 жылы – 18,0%, 2015 жылы 16,4% қамтылды. 7 арнайы ұйымдармен қатар 328 жалпы білім беретін мектептерде (43,3%) мүмкіндігі инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалған. Бұл мектептерде дені сау қатарластарымен бірге 2203 (19,8%) оқушы білім алуда, 2015 жылы - 1555 (15,4%), республикалық көрсеткіш 53% болғанда (2015 ж. – 29,7%) үйде 2108 бала білім алады (2015 ж. – 1699).

2017-2018 оқу жылы облыс мектептерінде 2015-2016 оқу жылындағы 35570 адамға қарағанда 34735 педагог мамандар жұмыс жасайды. Барлығы жоғары білімді – 31550, орта арнайы педагогикалық білім бар 3185 педагог бар. Жоғары санатқа - 7091, бірінші санатқа - 10760, екінші санатқа – 9986 педагог ие, санаты жоқ оқытушылары саны - 6898.

Жоғары педагогикалық білімі бар педагогтар үлесі 2017 жылы 2015 жылғы 89,9%-ке қарағанда 90,8%-ті құрады.

Деңгейлік курстар бойынша сертификатталған барлық педагогтар үшін базалық лауазымдық жалақыларына 1 деңгейге – 100%, 2 деңгейде – 70%, 3 деңгейге – 30% үстемақы көзделген.

2017-2018 оқу жылында облыс мектептеріне 1400 жас мамандар келді, оның ішінде 1128 маман ауылдық жерлерге келді.

Жаздық демалысты ұйымдастыру:

2017 жылғы жазғы мезгілде облыста 33 қала сыртындағы балаларға арналған сауықтыру лагерлері жұмыс жасады (2015 ж. – 34), олардың ішінде 10 – мемлекеттік және 23 – жекеменшік. Балқаш, Іле, Қаратал, Кербұлақ аудандарында қала сыртындағы лагерлер жоқ.

2017 жылы сауықтырумен қамту 2015 жылғы 60,9%-ке қарағанда 88,7%-ті құрады.

Сонымен қорытындылай келе, тараудағы пайдаланылған мәліметтерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеуде мәселелер:

- экономиканың әр саласы бойынша мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеуде және оны жүзеге асыруды жүйелі жолға қою керек. Ол үшін мемлекеттік бағдарламаларды дайындауда әр аймақтың даму ерекшелігін есепке нақты түрде алу және бағдарламалардың іс жүзінде жүзеге асырылуын бақылау.

- аймақтарға республикалық бюджеттен қаражат бөлу аясында үйлеспеушілік салдарынан аймақтардың дамуына кері әсерлерін тигізуде. Бұл жағдайда да әр аймақтардың экономикалық даму жағдайларына көңіл бөлу керек.

Ал, Алматы облысы Қытай Халық Республикасымен және Қырғызстан Республикасымен шектесетіндіктен, аталған облыстың экономикасын дамытудың басым бөлігі өңір арқылы өтетін көлік маршруттарын, сонымен қатар шекара маңындағы сауда орталықтарының инфрақұрылымын дамыту арқылы өңірдің транзиттік әлеуетін дамыту және аса маңызды халықаралық экономикалық ынтымақтастық аймақтары ретінде шектес аумақтардың рөлін күшейту болып табылады.

Барлық салалардағы негізгі мәселелерді ескере келе, Алматы облыстың әлеуметтік – экономикасының әрбір саласына кәсіби маман тапшылығына әкеліп тіреледі. Ал, түлектердің басым көпшілігі ауылдық жерлерге барып жұмыс істеуге

қаржылай ресурстардың себептерінен бас тартуда. Сондықтан, жоғары оқу орнын бітіруші түлектерге ауылдық жерлерде жұмыс жасауға үгіт насихатты күшейту керек және жас мамандарға мемлекет тарапынан берілетін қолдауларды түрлерін көбейту керек. Осы тұста ұсыныс ретінде айта кететін жағдай ЖОО бітірген түлектерді жұмыспен қамтуды күшейту. Өйткені көптеген мекемелер жұмысқа қабылдау кезінде кез келген маманның еңбек стажына көп көңіл аударады. Ал, жаңадан бітірген түлектердің еңбек стажының жоқтығына сәйкес, жұмысқа орналасуына көп кедергі келтіреді. Бұл жағдай жұмыссыздықтың көбеюіне әкеліп соқтырады. Біздің ойымызша, жас түлектерді жұмысқа орналастыруда әрбір мекемеге заңды түрде жүктесе, аз да болса жұмыспен қамту мәселесі шешілетін еді. Сонымен қатар, Алматы облысы Алматы қаласына жақын орналасқандықтан негізгі жұмыс күші де қалаға қарай ығысуда. Бұл экономиканың кез келген саласына аз да болса кері әсерін тигізеді. Сондай-ақ, мемлекет экономиканың әр саласының қолдау бағдарламаларын халыққа түсінікті түрде насихаттау керек және олардың жүзеге асырылуын қадағалау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекітілген
- 2 Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Учебник, - М.: ИНФРА, - 2013 г. – 345 с.
- 3 Бримбетова Н.Ж. Социально-экономическая дифференциация регионов Казахстана и стратегические приоритеты их развития. - Алматы: Институт экономики МОН РК, 2016 г. – 226 с.
- 4 Алматы облысының 2016-2020 жылдарға арналған даму бағдарламасы. – Алматы, 2018 ж.

УДК: 375

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ЖАЙ-КҮЙІН БАҒАЛАУ ҮШІН КӨРСЕТКІШТЕР ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

К.Б.Дауылбаев¹, Г.Шорманова¹

*¹ Алматы Технологиялық Университетінің экономика ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

*¹ Алматы Технологиялық Университетінің экономика ғылымдарының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

Түйіндемe: Мақаланың мақсаты – Қазіргі жағдайларда экономиканы қайта құру процесі аймақтық деңгейде анағұрлым белсенділік танытып отыр, бұл аймақтың экономикалық қызметінің субъектілеріндегі нарықтық экономиканың заңнамалық актілері мен тетіктерін іске асыру қажеттілігімен түсіндіріледі. Әдіснама – мақаланы дайындау кезінде нарық жағдайда кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздігінің мәнін айқындаға тоқтала отырып оның теориялық

аспектілері баяндалды. Құндылығы – нарық жағдайда экономикалық қауіпсіздігінің мәнін айқындағау және оның теориялық аспектілеріне қысқаша мәліметтер берілді. Қорытынды –Қазіргі кездегі әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай халықаралық экономикалық қатынастардың жаһандануына байланысты ол елдің болашағы, нарық жағдайда аймақтың экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуының арасындағы байланыстылық пен өзара тәуелділік негізделген.

Экономиканың тұрақтылығын, оның дамуының тұрақтылығын және үдемелілігін, ел экономикасымен ықпалдасуы мен еркіндігі деңгейін, сонымен қатар мемлекеттік биліктің аймақтық органдарының шаруашылық субъектілерінің мүдделерін іске асыру және қорғаудың және аумақ қауымдастығының әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қолдау тетіктерінкүру қабілеттілігін сипаттайтын шарттар мен факторлар жиынтығы ретінде аймақтардың экономикалық қауіпсіздігінің анықтамасы берілген. Осымен байланысты Қазақстан Республикасының аймақтарының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі құрылымдар қызметін толығымен үйлестіру болады.

Экономикалық қауіпсіздікті бағалау кезінде зерттелетін мемлекеттің халықаралық тәжірибесі мен тәжірибесі негізінде есептелген көрсеткіштердің шекті мәндерін олардың нақты мәндерімен салыстыруға негізделген тәсіл жиі пайдаланылады. Алайда, көрсеткіштердің құрамы мен олардың мәндері әр түрлі авторлардың арасында айтарлықтай ажыратылады.

Түйін сөздер: экономикалық қауіпсіздік, әлеуметтік-экономикалық даму, аймақтық экономиканың экономикалық қауіпсіздігі, макроэкономика, нарықтық экономика.

СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЛЯ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Цель исследования - в современных условиях процесс преобразования экономики наиболее активно проявляется на региональном уровне, что объясняется необходимостью реализации законодательных актов и механизмов рыночной экономики у субъектов экономической деятельности региона. Методология - в ходе подготовки статьи были изложены теоретические аспекты, определяющие сущность экономической безопасности предприятий в условиях рынка. Ценность - определить сущность экономической безопасности в условиях рынка и дать краткие сведения о его теоретических аспектах. Заключение - как показывает современная мировая практика, в связи с глобализацией международных экономических отношений перспектива страны обусловлена, связанностью и взаимозависимостью экономической безопасности и устойчивым развитием региона в рыночных условиях.

Дано определение экономической безопасности регионов как совокупности условий и факторов, характеризующих устойчивость экономики, устойчивость и интенсивность ее развития, уровень интеграции и свободы с экономикой страны, а также способность региональных органов государственной власти создавать механизмы реализации и защиты интересов хозяйствующих субъектов и поддержки социально-экономической стабильности территориального сообщества. В связи с этим будет полностью координироваться деятельность структур в обеспечении экономической безопасности регионов Республики Казахстан.

При оценке экономической безопасности часто используется подход, основанный на сопоставлении предельных значений показателей, рассчитанных на основе международного опыта и опыта исследуемого государства с их конкретными значениями.

Однако состав показателей и их значения существенно различаются у разных авторов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, социально-экономическое развитие, региональная экономическая безопасность, макроэкономика, рыночная экономика.

METHODS OF FORMING OF THE SYSTEM OF INDEXES FOR THE ESTIMATION OF THE STATE OF ECONOMIC SECURITY

Abstract. The purpose of the research is that in modern conditions, the process of economic transformation is most actively manifested at the regional level, which is explained by the need to implement legislative acts and mechanisms of the market economy in the economic entities of the region. Methodology-during the preparation of the article, the theoretical aspects that determine the essence of economic security of enterprises in the market conditions were outlined. Value-to determine the essence of economic security in the market and give brief information about its theoretical aspects. Conclusion-as modern world practice shows, due to the globalization of international economic relations, this is due to the country's perspective, connectivity and interdependence between economic security and sustainable development of the region in market conditions.

Set out the definition of economic security of regions as a set of conditions and factors characterizing the stability of the economy, the stability and intensity of development, level of integration and freedom with the country's economy and the ability of the regional public authorities to create mechanisms of implementation and protection of interests of economic entities and supporting social and economic stability of the territorial community. In this regard, the activities of the structures in ensuring the economic security of the regions of the Republic of Kazakhstan will be fully coordinated.

When assessing economic security, an approach is often used based on comparing the limit values of indicators calculated on the basis of international experience and the experience of the studied state with their specific values. However, the composition of indicators and their values differ significantly between different authors.

Keywords: economic security, social-economic development, economical security of the regional economy, macroeconomic, market economy.

Қазіргі уақытта қолданбалы сипаттағы зерттеулер жүргізу үшін әдістемелік база қалыптастырылған, ол аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету облысындағы басқару функцияларын анықтау бойынша тұжырымдамалық ережелер мен әдістемелік рекомендациялар деңгейіне шығуға мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына жүйелі ықпалдасу бағытына ілесе отырып және өз экономикасының ашықтық деңгейін жоғарылата отырып, көптеген елдер әлемдік экономикалық дағдарыстардың ықпалына көбірек ұшырап, жаңа мәселелер мен қатерлерге төтеп беруде. Осы мәселелерге тікелей қатысы бар қазіргі заманғы дүниежүзілік дамудың негізгі үрдістерінің бірі экономиканың жаһандануы болып табылады.

Экономиканың жаһандануы шарттарында экономикалық қауіпсіздік құбылыс және жеке санат бола отырып, дүниежүзілік ықпалдастықтың, жекелеген елдердің болуы мен дамуының маңызды шарты ретінде кең халықаралық деңгейде мойындалуда және ғылыми ізденістер заты ретінде танылуда. Сондықтан экономикалық қауіпсіздік мәселелері бойынша зерттеулер дамуының қазіргі кезеңін экономикалық теорияның жаңа бағыты – экономикалық жүйелердің қауіпсіз қызмет етуі теориясының қалыптасу кезеңі ретінде сипаттаған дұрыс. Сол себепті экономикалық қауіпсіздік теориясының қалыптасуы уақыттың объективті қажеттілігі болып табылады [1,б.3].

Экономикалық қауіпсіздік елдің сенімді қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету, қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты ұстану, экологиялық апаттардан қорғау сияқты құрамдастармен бірге ұлттық қауіпсіздік жүйесіне органикалық кіріктірілген. Бұл жерде барлығы өзара байланысты және бір бағыты басқасын толықтырады: әлсіз және тиімсіз экономика кезінде әскери қауіпсіздік бола алмайды, сол сияқты әлеуметтік жанжалдарға толы қоғамда әскери қауіпсіздік те, тиімді экономика да бола алмайды. Осындай өзара байланысты ерекшелік отырып, ондағы шешуші, негізгі рольдің экономикалық қауіпсіздікке жататынын ескеру қажет.

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері шешімін табуды, аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуының жаңа мәселелері мен қатерлері олардың алдын алуды және жоюды қажет етеді. Қазіргі уақытта мемлекеттің, оның аймақтарының және ұйымдарының, мемлекеттік және кәсіпкерлік қызмет салаларының экономикалық мүдделерін қорғау әдістері мен тетіктерін қалыптастырудың жаңа тұжырымдамалық әдістерін іздестіру жүргізілуде, ол Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясынан көрінеді.

Бүгінгі таңда экономикалық әдебиеттерде экономикалық қауіпсіздіктің тұжырымдамалық аспектілері кеңінен көрсетілген. Осыған қарамастан, аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі жеткіліксіз зерттелген. Мұндай жағдай бірнеше себептердің ықпалымен қалыптасып отыр. Біріншіден, Қазақстан Республикасы аймақтарының экономикалық дамуының өзіндік ерекшеліктері бар, ол аймақтық экономикалық қауіпсіздікті

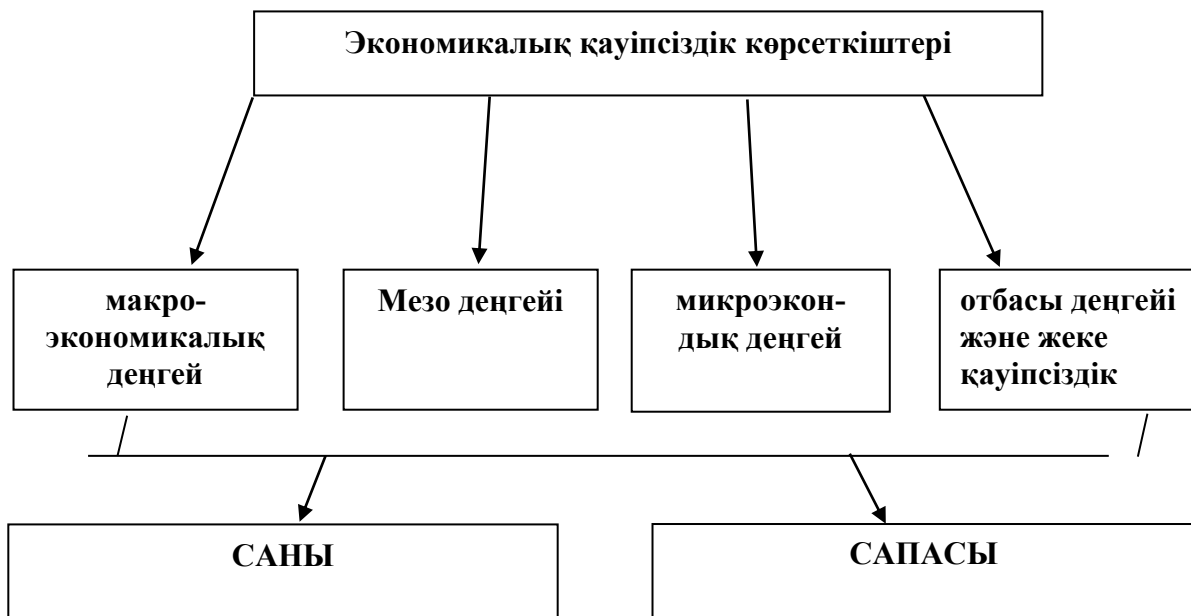
қамтамасыз ету міндеттерін шешуге жобаланады және қазіргі жағдайларда нақты аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін сипаттайтын қолданыстағы көрсеткіштердің нақты модификациясын талап етеді. Екіншіден, Қазақстан аймақтарының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бір біріне қайшы келетін түрлі әдістемелік көзқарастардан қарастырылады.

Экономикалық қауіпсіздік жай-күйін бағалау өлшемдері мен көрсеткіштерін зерттеу кезінде келесі терминдер жиі пайдаланылады:

Индикатор-құрылғының, процестің, заттың қандай да бір қасиетін сипаттайтын шама.

Шекті-ең аз ықтимал шама, бірдеңе көріну шекарасы. Мысалы: кедейлік шегі - отбасының әрбір мүшесі үшін қабылданған күнкөріс минимумының шамасына, оның мөлшері мен жынысы мен жынысы бойынша құрамына қарай жалпы отбасы үшін есептелетін көрсеткіш.

Индекс-осы құбылыстың деңгейінің өткен уақыттағы деңгейіне немесе база ретінде қабылданған ұқсас құбылыстың деңгейіне қатынасын білдіретін салыстырмалы сандық көрсеткіш [2,б.53].

Сурет 1. Экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерін деңгейлер бойынша жіктеу
Ескертпе - Автормен құрастырылған

Экономикалық қауіпсіздіктің барлық көрсеткіштері сандық және сапалық көрсеткіштерге бөлінеді және оның деңгейіне байланысты былайша жіктеледі:

Макроэкономикалық деңгей-Халықаралық экономикалық қауіпсіздік пен жалпы мемлекет экономикасының көрсеткіштері.

Мезо деңгейі (өңірлік немесе салалық) – Республика (өңірлер) және салалар субъектілерінің экономика көрсеткіштері.

Микроэкономикалық деңгей-нарық агенттерінің, фирмалардың, кәсіпорындардың, мекемелердің, акционерлік қоғамдардың және т.б. экономикалық көрсеткіштері.

Экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерін макроэкономикалық деңгейде қарастырайық. Халықаралық экономикалық қауіпсіздік деңгейін жаһандық экономикалық қауіпсіздік индикаторларының көмегімен бағалауға болады.

Жоғарыда келтірілген деректерден әртүрлі елдердің көптеген индикаторларының мәндері бір-бірінен айтарлықтай айырмашылығы бар. Бұдан басқа, ұсынылған индикаторлар қауіпсіздік деңгейіне байланысты айтарлықтай кеңейтілуі және толықтырылуы мүмкін.

Бұл тек әлеуметтік-экономикалық индикаторлар негізінде ғана экономикалық Қауіпсіздікті бағалауды жүргізуді қиындатады. Экономикалық қауіпсіздікті егжей-тегжейлі және егжей-тегжейлі бағалау үшін көптеген авторлар шекті мәндер мен индекстерді пайдаланады [3,б.33].

Экономикалық қауіпсіздікті бағалау кезінде зерттелетін мемлекеттің халықаралық тәжірибесі мен тәжірибесі негізінде есептелген көрсеткіштердің шекті мәндерін олардың нақты мәндерімен салыстыруға негізделген тәсіл жиі пайдаланылады. Алайда, көрсеткіштердің құрамы мен олардың мәндері әр түрлі авторлардың арасында айтарлықтай ажыратылады.

Кесте 1. Өңірдің экономикалық қауіпсіздігін бағалау индикаторлары

I. өндірістік-қаржылық блок
Өндірістік сала
1.1. Тауар өндіретін салалар бойынша жалпы еңбек өнімділігі (құрылыстағы өнеркәсіптік, ауыл шаруашылығы өнімдері мен мердігерлік жұмыстар көлемі сомасының жалпы санға қатынасы-өнеркәсіп жұмыспен қамтылғандар);
1.2. Жан басына шаққанда сатып алу қабілетінің деңгейін ескере отырып, бөлшек сауданың, Қоғамдық тамақтанудың және ақылы қызметтер көлемінің жиынтық айналымы;
1.3. Шағын кәсіпорындардағы жұмыспен қамтылғандар үлесі (экономикада жұмыспен қамтылғандардан, %);
1.4. Өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және құрылыс жалпы өнімінің нақты көлем индексі.
Қаржы саласы
1.5. Жан басына шаққандағы негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі;
1.6. Бір жұмыс істейтін адамға шаққандағы пайда (сальдоланған қаржылық нәтиже) ;
1.7. Жездер бюджет;
1.8. 1 тұрғынға меншікті бюджет қаражатының көлемі;
II. Әлеуметтік блок
Демографиялық жағдай
2.1 туу кезіндегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы;
2.2. Халықтың табиғи өсімінің коэффициенті (тоқсан үшін- мерзімділігі);
2.3. Нәрестелер өлімінің коэффициенті.
Өмір құны
2.4. Орташа жалақы мен күнкөріс деңгейінің арақатынасы;
2.5. 25 негізгі азық-түлік өнімдерінің жиынтық құнының өзгеру қарқыны.

Ескертпе - Автормен құрастырылған

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, әзірге ғылыми әлемде экономикалық қауіпсіздіктің мүйіздік мәндерінің құрамы мен деңгейлері туралы бірыңғай пікір жоқ, ал оларды анықтау экономикалық қауіпсіздікті зерделеу кезінде күрделі және маңызды міндет болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Мезо экономикалық қауіпсіздік деңгейін өңірдің (Республика субъектісінің) қауіпсіздік көрсеткіштерімен сипаттаймыз. Сонымен қатар, макроэкономикалық деңгейде де мезо деңгейінде де экономикалық қауіпсіздікті бағалау үшін индикаторлар мен шекті мәндер пайдаланылады. Аймақтың тіршілік ету саласына байланысты зерттеушілер кестеде келтірілген әлеуметтік-экономикалық индикаторларды жиі пайдаланады.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін бағалау мысалында экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерін микроэкономикалық деңгейде қарастырамыз.

Кәсіпорындар үшін экономикалық қауіпсіздікті бағалау және мониторинг жүргізу бірінші кезекте қажет, өйткені олардың белсенді іске қосылған әлеуеті дағдарысқа қарсы дамудың айқындаушы, тұрақтандырушы факторы, экономикалық өсудің және елдің, өңірдің экономикалық тәуелсіздігі мен қауіпсіздігін қолдаудың кепілі болып табылады. Оның жоғалуы мемлекеттің деиндустриализациясының қиын

болжанатын салдарларымен байланысты, онда көп салалы жоғары инграцияланған индустрия (ресурстық - шикізат салаларының өңірлік оқшаулануына және бытыраңқы үрдістеріне қарсы, осылайша Біртұтас экономикалық кеңістіктің) оның бірлігін нығайтудың ең күшті құралдарының бірі болып табылады [4].

Қауіптерді дәл сәйкестендіруге, олардың көрінуін өлшеуіштерді дұрыс таңдауына, яғни индикаторлар жүйесіне өндірісте бар кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін бағалаудың барабар дәрежесі және қауіптердің ауқымы мен сипатына сәйкес келетін қауіптіліктің алдын алу және бәсеңдету жөніндегі қажетті шаралар кешені тәуелді болады.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі мониторингінің мақсаттарының бірі ретінде осы кәсіпорынға тән ерекше салалық ерекшеліктерді ескеретін және соңғысына маңызды стратегиялық мәні бар көрсеткіштер жүйесі бойынша оның жай-күйін диагностикалау болып табылады.

Егер осындай әдістемені кәсіпорын деңгейінде экономикалық қауіпсіздіктің сандық және сапалық көрсеткіштерінің жүйесін құру үшін пайдаланса, онда оған мынадай басты индикаторларды қосу қажет (әрине, бұл тізбе өндірістің әрбір түрі үшін оны айқындауды талап етеді):

а) өндіріс индикаторлары:

- өндіріс динамикасы (өсу, құлдырау, тұрақты жағдай, өзгеру қарқыны);
- өндірістік қуаттар жүктемесінің нақты деңгейі;
- жұмыстардың жалпы көлеміндегі ҒЗТКЖ үлесі;
- ҒЗТКЖ жалпы көлеміндегі ҒЗЖ үлесі;
- негізгі өндірістік қорларды жаңарту қарқыны (қайта жаңарту));
- өндірістік үдерістің тұрақтылығы (ырғақтық, белгілі бір уақыт ішінде жүктелу деңгейі);
- ЖІӨ-дегі өндірістің үлес салмағы (аса ірі монополияшы кәсіпорындар үшін));
- өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалау;
- Машиналар, жабдықтар паркінің жас құрылымы мен техникалық ресурсы;

б) қаржылық индикаторлар:

- тапсырыстардың "портфелінің" көлемі (болжамды сатудың жалпы көлемі);
- инвестициялардың нақты және қажетті көлемі (қолда бар әлеуетті қолдау және дамыту үшін);
- инновациялық белсенділік деңгейі (жаңа енгізудегі инвестиция көлемі);
- өндіріс рентабельділігінің деңгейі;
- қайтарым қоры (және өзінің капитал сыйымдылығына) өндіріс;
- мерзімі өткен берешек (дебиторлық және кредиторлық);
- өндіріс үшін айналым қаражатын, материалдарды, энергия көздерін қаржыландырудың меншікті көздерімен қамтамасыз ету үлесі;

в) әлеуметтік индикаторлар:

- өнеркәсіп немесе тұтастай экономика бойынша орташа көрсеткішке қатысты еңбекақы төлеу деңгейі;
- жалақы бойынша берешек деңгейі;
- жұмыс уақытының шығындары;
- кадрлық әлеуеттің құрылымы (жас, біліктілік) [5,б.63].

Көрсеткіштердің осындай жүйесі ірі және орта өнеркәсіп кәсіпорындарын бағалау үшін жарамды болады, шағын бизнес кәсіпорындары және басқа салалар үшін көрсеткіштердің басқа жүйесі қажет.

Әр кәсіпорында өндіріс процесіне әсер ететін қызмет түрлерінің алуан түрлілігі мен нақты факторларының салдарынан көрсеткіштердің әмбебап жүйесін және кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін бағалау үшін олардың шекті мәндерін әзірлеу қиын орындалатын міндет болып табылады.

Бүгінгі таңда экономикалық ғылымда экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерінің құрамына көптеген көзқарастар бар.

Экономикадағы дағдарыстық үрдістерді қандай көрсеткіштермен пайдалану қажеттігі, осы көрсеткіштердің қандай шекті мәндерін сипаттауға қатысты бірыңғай пікір жоқ.

Пікірлердегі мұндай алшақтық экономикалық қауіпсіздік мәселелерін оның кез келген деңгейінде зерделеуді қиындатады.

Осы мәселелерді шешпей, адами капиталды пайдаланудың тиімділігі, еңбек өнімділігін арттыру, инновациялық нарықты дамыту және әлеуметтік инфрақұрылым құру жөніндегі әлемдік стандарттарға қол жеткізу мақсатына қол жеткізілмейді.

Бұл ретте инновациялар кең мағынада қарастырылады: Жаңа жабдықты енгізу және өндірістің жоғары технологиялық түрлерін дамыту; басқарудың, ұйымдастырудың жаңа әдістерін дамыту; қажетті институционалдық қайта құруды жүзеге асыру және адам ойлауының жаңа инновациялық проекциясын қалыптастыру [6,б.23].

Экономикалық қауіпсіздікті зерделеу кезінде бірінші кезектегі міндеттердің бірі экономикадағы дағдарыстық құбылыстарды объективті және уақтылы көрсететін көрсеткіштер жүйесін әзірлеу болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Экономическая и национальная безопасность / под ред. Л.П. Гончаренко. – М.: Экономика, 2008. – 542 с.
- 2 Анищенко А.А., Долматов И.В. Экономическая безопасность регионов России. – М.: Маркетинг, 2006. – 72 с.
- 3 Сенчагов В. Как обеспечить экономическую безопасность России // Российская Федерация сегодня. – 2007. – № 6. – С.36-37.
- 4 Luciani J. The Economic Content of Security // Journal of Public Policy. –1988. – Vol. 5 №. 2. –Р. 151-173. 8 Kirshner J. Political Economy in Security Studies after the Cold War. // Review of International Political Economy. –1998. –Vol. 5, № 1. –Р. 64 – 91.
- 6 Jiang Yong. Economic Security: Redressing Imbalance // China Security. – 2007. – Vol. 3, № 2. –Р. 66–85.

УДК 347.662

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОТКАЗОМ ОТ НАСЛЕДСТВА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.Б. Жанабилова

*Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан,
г.Алматы, notakata@mail.ru*

Аннотация. В данной научной статье анализируются вопросы, связанные с отказом от наследства по законодательству Республики Казахстан. В частности,

рассматривается механизм реализации права наследника на отказ от наследства. Показано, что отказ от наследства представляет собой формальный акт, совершающийся путем подачи заявления нотариусу. Отказ от наследства носит безусловный и безоговорочный характер, не может быть совершен в отношении части наследства и обладает свойством необратимости. Особое внимание в статье обращено на особенности направленного отказа от наследства, охарактеризованы лица, в пользу которых возможен отказ от наследства. В статье раскрывается соотношение понятий «отказ от наследства» и «непринятие наследства». Отмечено, что не принятие наследства законодательно не регламентировано и вызывает затруднение правоприменительной практики. Сделан вывод об отдельных недостатках гражданского законодательства и предложены соответствующие изменения, которые могут улучшить состояние правового регулирования указанных правоотношений.

Ключевые слова: наследование, осуществление наследственных прав, отказ от наследства, односторонняя сделка, направленный отказ, абсолютный отказ, непринятие наследства.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША МҰРАДАН БАС ТАРТУҒА БАЙЛАНЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Түйіндеме. Осы ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мұраны алудан бас тартуды жүзеге асырумен байланысты механизмдер талданады. Атап айтқанда, мұрагердің мұрадан бас тарту құқығын жүзеге асыру механизмдері қарастырылған. Мұрадан бас тарту нотариусқа арыз беру арқылы жүзеге асатын формалды акті болып табылатыны көрсетілген. Мұрадан бас тарту шартсыз және сөзсіз сипатта, кейінге қайтарылмайтын болып табылады және мұраның бір бөлігіне қатысты жасала алмайды. Мақалада бағытталған мұрадан бас тартуға аса көңіл бөлінген, кімнің пайдасына мұрадан бас тартуға болатыны ашып көрсетілген. Сондай-ақ, «мұрадан бас тарту» және «мұраны қабылдамау» түсініктерінің арасындағы қарым-қатынас ашылған. Мұраны қабылдамау заңнамамен реттелмегені және құқық қолдану тәжірибесінде қиыншылықтар туғызатыны көрсетілген. Азаматтық заңнаманың кейбір кемшіліктері туралы тұжырымдар жасалып, аталған құқықтық қарым-қатынастарды құқықтық реттеудің жағдайын жақсарту алатын сәйкес өзгерістер ұсынылған.

Түйін сөздер: мұрагерлік, мұрагерлік құқықтарды жүзеге асыру, мұрадан бас тарту, бір тараптық мәміле, бағытталған бас тарту, абсолют бас тарту, мұраны қабылдамау.

SOME ISSUES RELATED TO THE DISCLAIMER OF THE INHERITANCE UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This scientific article analyzes issues related to the renunciation of inheritance under the legislation of the Republic of Kazakhstan. In particular, the mechanism for implementing the right of renunciation of inheritance by the heir is considered. It is shown that the renunciation of inheritance is a formal act performed by submitting an application to a notary. The renunciation of inheritance is uncompromising and unconditional, cannot be made in relation to a part of the inheritance and has the

property of irreversibility. Particular attention in the article is drawn to the features of directed renunciation of inheritance, the article describes the persons in favor of whom it is possible to renounce the inheritance. The article reveals the relationship between the concepts of "renunciation of inheritance" and non-acceptance of inheritance". It is noted that non-acceptance of inheritance is not regulated by law and causes difficulties in law enforcement practice. The conclusion is made about certain shortcomings of civil legislation and the corresponding changes that can improve the state of legal regulation of these legal relations are proposed.

Keywords: inheritance, execution of inheritance law, renunciation of inheritance, unilateral transaction, directed renunciation, absolute renunciation, non-acceptance of inheritance.

После смерти гражданина становится возможным приобретение права собственности на принадлежащие умершему (наследодателю) имущество, а также права и обязанности, существование которых не прекращается с его смертью. Происходит это через процедуру наследования (статьи 1038, 1040 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК)), которая обеспечивает законный переход имущества и достаточно подробно регламентирована гражданским законодательством.

Согласно пункту 2 статьи 1038 ГК РК наследство умершего гражданина переходит к другим лицам на условиях универсального правопреемства как единое целое и в один и тот же момент.

Одним из принципов наследственного права является «свобода наследования», поэтому на практике возникает проблема выбора между двумя юридически значимыми действиями: принятием наследства и отказом от него.

При этом следует заметить, что право на отказ от наследства не может существовать обособленно от права на принятие наследства. Лицо, которое не имеет права принять наследство, не может иметь права и отказаться от него. Поэтому считаем, что право на отказ от наследства является всегда корреспондирующим праву на принятие наследства.

Отказ от наследства сразу и одновременно прекращает все права и все обязанности, которые могли бы вытекать для наследника из факта его призыва к наследованию и его принятия.

В Казахстане не существует понятия так называемого «очищенного наследства», как в странах англо-американской системы права, предусматривающей принципиально иной механизм перехода наследственного имущества, в частности там имеет место не преемство в правах и обязанностях, а ликвидация имущества наследодателя. Этот процесс осуществляется специально назначенным лицом, так называемым «личным представителем» под контролем суда.

««Личный представитель» осуществляет ликвидацию имущества наследодателя, погашая его долги в соответствии с установленной законом очередностью и предъявляя требования к должникам наследодателя...

Очищенное от долгов имущество наследодателя «личный представитель» передает наследникам по завещанию или наследникам по закону с учетом причитающейся каждому из них доли. Поскольку наследники приобретают таким образом не обремененное долгами имущество, вопрос об их ответственности перед кредиторами наследодателя в англо-американском праве не возникает» [1, с. 546].

В Казахстане, в отличие от англо-американской системы права наследования, согласно статье 1081 ГК РК, кредиторы наследодателя вправе предъявить свои требования, вытекающие из обязательств наследодателя, к исполнителю завещания (доверительному управляющему наследством) или к наследникам, отвечающим как солидарные должники в пределах стоимости имущества, перешедшего к каждому наследнику.

В связи с чем, возможна ситуация, когда на удовлетворение требований кредиторов наследодателя может пойти весь объем наследственной массы, а иногда и перевесить ее, поскольку расходы, которые понес наследник на удовлетворение требований кредиторов, охрану наследственного имущества могут быть не покрыты остатком наследственного имущества. Таким образом, возникает вопрос целесообразности принятия наследства.

Отказ от наследства - юридически значимое действие наследника, свидетельствующее о его нежелании получить имущество наследодателя.

«Отказ от наследства представляет собой строго формальную одностороннюю сделку, посредством которой наследник, призванный к правопреемству после умершего лица, отрекается от причитающегося ему имущества (доли в нем)» [2].

Согласно пункту 2 статьи 2 ГК РК граждане и юридические лица приобретают и осуществляют свои гражданские права, а также отказываются, если иное не установлено законодательными актами, от прав своей волей и в своем интересе. В связи с этим решение о принятии или об отказе от наследства, каждый принимает свободно, независимо и без принуждения со стороны кого бы то ни было.

Принимая во внимание важность последствий отказа от наследства, закон устанавливает ряд требований к данной сделке.

Во-первых, отказ от наследства – безусловно, только формальный акт: согласно пункту 2 статьи 1074 ГК РК отказ от наследства совершается подачей наследником заявления нотариусу по месту открытия наследства.

Порядок подачи такого заявления совпадает с порядком, установленным для подачи заявления о принятии наследства.

Так, для отказа от наследства возможны следующие варианты осуществления этого действия:

1) заявление об отказе от наследства подается нотариусу самим наследником. Подлинность подписи наследника на заявлении свидетельствуется нотариусом;

2) заявление об отказе от наследства передается нотариусу другим лицом либо пересылается по почте, при этом подлинность подписи наследника на заявлении должна быть засвидетельствована нотариусом, а на экземпляре заявителя делается отметка о том, что последнему разъяснен порядок и сроки подачи заявления нотариусу по месту открытия наследства;

3) отказ от наследства осуществляется через законного представителя (родителя, усыновителей, опекунов) или представителя наследника, действующего по доверенности, в которой специально предусмотрено полномочие на отказ.

Законные представители малолетних (их родители, усыновители, опекуны), а также опекуны лиц, признанных недееспособными, действуют без доверенности, однако, для того, чтобы совершить отказ от наследства, им необходимо получить на это разрешение органов опеки и попечительства (пункт 2 статья 128 Кодекса о браке (супружестве) и семье Республики Казахстана (далее- КоБ(С)С РК). Отказ от наследства от имени еще не рожденного наследника может быть совершен его законными представителями лишь после рождения такого наследника живым.

Несовершеннолетние от 14 до 18 лет, а также лица, ограниченные в дееспособности по решению суда, вправе отказаться от наследства лишь с согласия своих попечителей. Последние также могут дать согласие на отказ от наследства только с разрешения органов опеки и попечительства (пункт 2 статья 128 КоБ(С)С РК).

Если от наследства отказывается наследник, которому не исполнилось 18 лет, но являющийся полностью дееспособным в порядке эмансипации, то разрешения органа опеки и попечительства не требуется.

Орган опеки и попечительства может разрешить отказ при предоставлении доказательства, что пассив в наследстве превосходит актив.

Содержание заявления об отказе от наследства должно быть выражено *expresis verbis*.

Во - вторых, отказ носит безусловный и безоговорочный характер, что закрепляется в пункте 8 статьи 1074 ГК РК и выражается в недопустимости отказа от наследства с оговорками или под условием.

Введение указанной нормы необходимо в целях устранения состояния правовой неопределенности с третьими лицами, в частности, относительно неопределенности наступления/ненаступления условия и, соответственно, неопределенности наступления правовых последствий в виде определения собственника наследственного имущества.

Подобные правила содержатся и в законодательных актах зарубежных стран. В частности, в пункте 5 статьи 1275 ГК Украины [3] закрепляется, что «отказ от принятия наследства является безусловным и безоговорочным». В соответствии со статьей 2397 ГК Молдовы «Принятие или отказ не могут ограничиваться частью наследственной доли. Принятие или отказ от части наследственной доли недействительны.» [4].

В настоящее время в юридической среде появилось мнение, согласно которому является ошибочным признание условным отказ от наследства при наличии соглашения сторон о встречном предоставлении, если наследник откажется от наследства.

По мнению А.А. Сулова, «наличие «условия», дающее основание квалифицировать отказ как недействительный, содержится не в самом отказе, а в другом обязательстве, существование которого обосновывают истцы. <...>

Такое соглашение, содержащее договоренность по формуле «я сделаю для тебя что-то, если ты откажешься», должно рассматриваться в отрыве от самой односторонней сделки отказа. Сам отказ никакими условиями не ограничен. У лица наличествует прямое волеизъявление на то, чтобы не становиться наследником, после выражения этой воли отсутствует какое-либо «состояние подвешенности и неопределенности», правовые последствия отказа от наследства наступают немедленно. Другое правоотношение, мотивирующее наследника отказаться от наследства, никоим образом не влияет на совершенный отказ и не является для него условием» [5]. Подобного подхода придерживаются Е.Ю. Петров [6], П.Шефас [7].

Полагаем, что изложенная аргументация вряд ли может быть признана обоснованной.

При анализе встречного предоставления и отказа от наследства исследователи рассматривали их как две самостоятельные не связанные между собой сделки: абстрактное обязательство и односторонняя сделка соответственно.

Однако, на наш взгляд при квалификации сложившихся между сторонами отношений необходимо исходить из анализа содержания и направленности воли сторон и в случае, если стороны фактически хотели разделить наследство, то воли на безусловный отказ от наследства, полагаем, не было.

В – третьих, не допускается отказ от части наследства, что выражается в том, что наследник не вправе по своей воле выбрать, какую часть наследства он принимает, а от какой части отказывается

ГК РК прямо устанавливает, что отказ от части наследства не допускается (пункт 8 статьи 1074 ГК РК).

В то же время если наследник призывается к наследованию и по завещанию, и по закону, он вправе отказаться от наследства, причитающегося ему по одному из этих оснований или по обоим основаниям (пункт 6 статьи 1074 ГК РК). Так же предусматривается, что наследник вправе отказаться от наследства, причитающегося ему по праву приращения в соответствии со статьей 1079 ГК РК, независимо от наследования остальной части наследства (пункт 7 статьи 1074 ГК РК).

В - четвертых, отказ от наследства обладает свойством необратимости. Согласно пункту 3 статьи 1074 ГК РК отказ от наследства не может быть впоследствии отменен или взят обратно. Исходя из смысла указанной статьи наследник в случае подачи заявления об отказе от наследства в дальнейшем утрачивает возможность передумать и изменить его (например, абсолютный отказ на направленный) или взять обратно и осуществить действия по принятию наследства. «Так как с отречением одного наследника соединяется одновременное возникновение наследственного права в лице другого наследника, то отречение имеет всегда бесповоротное значение» [8, С. 684.].

Между тем, в случаях, когда отказ от наследства не был добровольным (совершен под принуждением со стороны других лиц, ввиду обмана или заблуждения и т.п.) наследник вправе оспорить его в судебном порядке по основаниям, предусмотренным ГК для признания сделки недействительной. [9].

Наиболее распространенными являются иски о признании отказа недействительным. Существуют следующие категории таких заявлений:

- связанные с тем, что гражданином, хотя и дееспособным, но находившимся в момент ее совершения в таком состоянии, когда он не мог понимать значения своих действий или руководить ими;

- вследствие заблуждения, имеющего существенное значение; существенное значение имеет заблуждение относительно природы сделки, тождества или таких качеств ее предмета, которые значительно снижают возможности его использования по назначению;

- под влиянием обмана, насилия, угрозы, а также сделка, которую лицо было вынуждено совершить вследствие стечения тяжелых обстоятельств на крайне невыгодных для себя условиях, чем другая сторона воспользовалась (кабальная сделка);

- в связи с тем, что отказ носил притворный характер (отказом прикрывалась сделка по купле-продаже) [10].

Законодатель устанавливает, что наследник вправе отказаться от наследства в течение шести месяцев со дня открытия наследства. При наличии уважительных причин этот срок может быть продлен судом, однако не более чем на два месяца (пункт 1 статья 1074 ГК РК).

Срок реализации права наследования служит для того, чтобы потенциальные наследники были найдены, сформировали и выразили свое намерение участвовать или не участвовать в имуществе умершего. Кроме этого, он позволяет наследникам оставаться именно наследниками, т.е. лицами, имеющими право на наследство, а не обладателями того, что им причитается по завещанию или по закону.

На основе анализа положений статьи 1074 ГК РК можно выделить два вида отказа от наследства: отказ от принятия наследства в пользу другого лица или же отказ без каких-либо указаний относительно перехода права на наследство другого лица.

«При отказе от наследства наследник вправе указать, что он отказывается от него в пользу других лиц из числа наследников по завещанию или по закону любой очереди, в том числе в пользу тех, которые призваны к наследованию по праву представления.

В правовой науке это именуется направленным отказом. В том случае, если наследник отказывается без указания конкретных лиц, следует говорить об общем (абстрактном) отказе». [11, С. 88].

При направленном отказе наследник указывает в заявлении об отказе лицо (или лиц), в пользу которого он совершает отказ. При совершении такого отказа право на наследство бесповоротно прекращается у отказавшегося наследника, но возникает по воле последнего у других наследников. При этом, наследники, в пользу которых совершен отказ от наследства, вправе осуществить любое из правомочий, составляющих содержание права на наследование.

Для наследника, осуществляющего отказ от наследства важным, представляется определение субъектного состава лиц, потенциально имеющих право принять отказную наследственную долю.

«Адресность такого перехода в большей степени определяется волей не наследника, а законодателя, что значительно образом ограничивает отпадающего наследника в выборе лиц, в чью пользу он мог бы отказаться. Хотя буквальное толкование закона приводит к выводу: при выборе из числа наследников по закону лиц, в пользу которых наследник отказывается от наследства, он не связан очередностью призвания их к наследству» [12].

Исходя из буквального толкования пункта 5 статьи 1074 ГК РК, лицо, в пользу которого можно отказаться от наследства, должно: 1) входить в круг наследников по закону или завещанию; 2) быть не лишенным наследства; 3) быть призвано к наследованию в случае, если является наследником по праву представления.

Между тем, К.М. Ильясова [13, С.754], А.Жиренчин [10] указывают на нелогичность и несправедливость закрепленного в вышеуказанном пункте ГК РК положения, согласно которому наследник вправе отказаться от наследства в пользу наследников по праву представления только в том случае, если они призваны к наследованию.

Действительно, такая формулировка приводит к ущемлению прав внуков наследодателя и их потомков, а также иных наследников по праву представления, указанных в пункте 2 статьи 1062, пункте 2 статьи 1063 ГК РК. Получается, что сын или дочь наследодателя вправе отказаться от своей доли в наследстве в пользу родственников далекой степени родства (например, в пользу двоюродных дядь и тетя наследодателя – абзац третий пункта 2 статьи 1064 ГК РК) или иждивенцев

наследодателя (пункт 2 статьи 1068 ГК РК), но не вправе отказаться от наследства в пользу своих детей или племянников (внуков наследодателя) при жизни их родителя.

Учитывая, что законодатель в пункте 5 статьи 1074 ГК РК не только не ограничивает, по общему правилу, круг лиц, в отношении которых возможен отказ, призванными к наследованию, но прямо говорит о наследниках «любой очереди», предлагается внести изменения в пункт 5 статьи 1074 ГК РК, предоставив право наследнику отказаться от наследства в пользу наследников по праву представления, независимо от того, призваны они к наследованию или нет.

Интересным представляется вопрос относительно возможности отказа в отношении лиц, которые призваны к наследованию в порядке наследственной трансмиссии.

Анализ наследственного законодательства ряда стран (Беларуси, Грузии, России, Украины) показал, что указанный вопрос законодательно разрешен только в ГК РФ в пункте 1 статьи 1158 [14], где в частности закреплено, что наследник вправе отказаться от наследства в пользу других лиц из числа наследников по завещанию или наследников по закону любой очереди независимо от призвания к наследованию, не лишенных наследства, а также в пользу тех, которые призваны к наследованию по праву представления или в порядке наследственной трансмиссии (курсив – Ж.А.).

Соглашаясь мнением М.С. Абраменкова, О.Е. Блинкова [2], Л.И. Поповой [15] полагаем, что факт призвания к наследству лиц, наследующих в порядке наследственной трансмиссии является необходимым условием совершения отказа в их пользу, так как трансмиссары являются лицами другого круга наследников, predetermined открытием наследства после трансмиттента, а не после наследодателя. Самим своим появлением в составе наследников к имуществу наследодателя они обязаны призванием к наследству, открывшемуся в связи со смертью наследника (трансмиттента).

Исходя из изложенного предлагается абзац первый пункта 5 статьи 1074 ГК РК изложить в следующей редакции: «При отказе от наследства наследник вправе указать, что он отказывается от него в пользу других лиц из числа наследников по завещанию или по закону любой очереди, в том числе в пользу наследников по праву представления и наследников призванных в порядке наследственной трансмиссии».

Как отмечалось выше наследник может отказаться от наследства в пользу нескольких лиц. В этом случае возникает вопрос о возможности определения долей при распределении наследственного имущества между наследниками. В ГК РК указанное право не закрепляется. Между тем, полагаем, что нет необходимости ограничивать наследника в этом праве, поскольку закон и так наделил его достаточно широкими полномочиями по уступке права на принятие наследства, предоставив возможность самостоятельно определить тех лиц, кому он это право передаст. Недаром В.И. Серебровский отмечает, что правомочия наследника, отказывающегося от наследства в пользу другого лица «в известной мере сходны с правомочиями завещателя» [16]. Представляется, что было бы целесообразным во избежание неоднозначного понимания этого вопроса закрепить в пункте 5 статьи 1074 ГК РК положение о праве наследника, отказавшегося от наследства в пользу нескольких лиц, указать долю каждого из них, как это уже сделано, например, в ГК Грузии (статья 1442) [17].

Соответственно предлагается пункт 5 статьи 1074 ГК РК дополнить абзацем вторым следующего содержания: «Если наследник отказался от наследства в пользу нескольких лиц, он может указать долю каждого из них. При отсутствии такого

указания его доля делится поровну между наследниками, в пользу которых был заявлен отказ от наследства».

Анализ положений ГК РК позволяет определить, что не допускается отказ от наследства в пользу другого лица в следующих случаях: 1) если имеет место подназначение наследника. В этом случае вопрос о наследовании при отказе наследника уже решен завещателем; 2) от обязательной доли поскольку право на нее носит личный характер.

Вполне логичным также представляется невозможность отказа от наследства в пользу лиц, лишенных завещателем наследства и лиц, которые отстранены от права на наследование как недостойные.

Необходимо отметить, что система отречения, закрепленная в ГК РК от 01.07.1999 года, провозглашала принцип презумпции принятия наследства, который устанавливался статьями 1072, 1074, 1077 ГК РК. В частности, закреплялось, что: 1) наследник приобретает право на причитающееся ему наследство, если он в установленный законом срок не откажется от него; 2) наследник вправе отказаться от наследства в течение шести месяцев, со дня смерти наследодателя. После истечения этого срока он не может отказаться от наследства. И только при наличии уважительных причин срок для отказа от наследства может быть продлен судом, не более чем на два месяца; 3) права отсутствующих наследников защищаются, т.е. если наследник не отказался от наследства, другие наследники вправе произвести раздел имущества между собой, выделив долю отсутствующему наследнику.

Исходя из изложенного видно, «ГК РК уделил особое внимание институту отказа от наследства закрепив, что, если наследник не желает стать собственником наследственного имущества, то возможен только один единственный путь - официальный отказ от наследства, в противном случае наследник автоматически его приобретает». [18, С.14]

В 2007 году были внесены изменения в раздел Наследственное право ГК РК [19] и система отречения была заменена системой принятия наследства. Между тем, ряд положений от прежней системы был сохранен, в частности пункт 4 статьи 1074, статья 1077 ГК РК.

Указанное привело к возникновению в нотариальной практике случаев, когда наследники сознательно не принимают наследство и не отказываются от него в установленный законом срок, что говорит о фактическом неприятии наследства.

Существует мнение (А.Жиренчин [10], М.С. Абраменков, О.Е. Блинков [2]) что призванный к наследованию наследник, не принявший наследство в установленные для этого сроки ни одним из указанных в законе способов, утрачивает право наследования, так как неприятие наследства свидетельствует о его нежелании становиться правопреемником умершего.

Однако, полагаем, что неприятие наследства - это все же не безусловный отказ, а только презумпция отказа, причем презумпция оспоримая, поскольку наследник, не принявший наследство, при определенных условиях может его принять по истечении срока или отказаться, обратившись в суд за восстановлением срока как для принятия, так и для продления срока для отказа от наследства, доказав, что пропуск произошел по уважительной причине.

Проблема заключается в том, что законодательно указанная ситуация никак не разрешается, что дает возможность со стороны не принявшего наследника злоупотреблять своим положением в ущерб лицам, принявшим наследство, так как

они не могут распорядиться в полной мере наследственным имуществом и несут бремя содержания открытой доли отсутствующего наследника.

На наличие данных противоречий, указывал еще в 2007 году А.Г. Диденко, отмечая, что данное несоответствие нельзя решить путем толкования, требуется законодательное решение [20, С.729].

Кроме того, статья 1079 ГК содержит такое понятие, как «отпавший» наследник. Между тем, обстоятельства отпадения наследника не раскрываются.

Таким образом, фактическое непринятие наследства в течение срока, установленного для принятия и отказа от наследства никак не регламентировано, что приводит к затруднению правоприменительной практики у нотариусов. Кроме того, результатом подобного законодательного пробела стали также наследственные споры, в связи с необходимостью признать наследника отпавшим для приращения наследственных долей. Так, в частности, «во вкладку базы «Төрелік» «Судебная практика» вложено 100 актов судов первой инстанции по таким искам (заявлениям), вынесенным в период 2016-2019 годов. Из них с удовлетворением исков рассмотрено 82 дела, с отказом -17, по одному производство прекращено. Наибольшее количество таких исков рассмотрено судами Восточно-Казахстанской области – 64, Алматинской области и г. Алматы – 10, Костанайской области- девять, Карагандинской области – семь.» [21].

Вместе с тем, полагаем, что законодательное закрепление обстоятельств отпадения наследника, по примеру ГК РФ (пункт 1 статьи 1161) [14] и ГК Беларуси (пункт 1 статьи 1077) [22] позволили бы нотариусам, по заявлению наследников, принявших наследство признавать наследника, своевременно не подавшего заявление ни о принятии, ни об отказе от наследства - отпавшим, а сам отпавший наследник подтверждал бы данный факт в заявлении. В этом случае можно было бы обойтись и без судебных разбирательств.

В связи с вышеизложенным, предлагается абзац первый пункта 1 статьи 1079 ГК РК изложить в следующей редакции: «В случае непринятия наследником наследства, отказа от наследства либо устранения от наследования как недостойного наследника, часть наследства, которая причиталась бы такому наследнику, поступает к наследникам по закону, призванным к наследованию, и распределяется между ними пропорционально их наследственным долям».

Таким образом, отказ от наследства в силу диспозитивных начал гражданского права Республики Казахстан должен давать наследнику более широкие возможности влиять на дальнейшее развитие наследственного правоотношения, нежели непринятие наследства. В свою очередь внесение предложенных изменений, поможет обеспечить единообразное понимание и, соответственно, единую практику применения норм права.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред.: Васильев Е.А. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Междунар. отношения, 1993. - 560с.
- 2 Абраменков М. С., Блинков О. Е. Отказ от наследства в Российском наследственном праве// Наследственное право – 2012 - № 4.- С.23-29 <https://centerbereg.ru/b2578.html> (дата обращения 26.04.2020)
- 3 3.Гражданский кодекс Украины от 16 января 2003 года https://kodeksy.com.ua/ka/grajdanskij_kodeks_ukraini/

-
- 4 Гражданский кодекс Республики Молдова (Книга четвертая. Наследственное право) от 6 июня 2002 года № 1107-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.11.2018 г. http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397921#pos=1435;-54)
- 5 Сулов А.А. Отказ от наследства под условием// Нотариус -2017 - С.32-34/ <http://xn----7sbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/25596> (дата обращения 28.04.2020)
- 6 Петров Е. Отказ от открывшегося наследства за плату. Комментарий к определению Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РФ от 31 января 2017 г. № 41-КГ16-42 / https://zakon.ru/discussion/2017/3/1/otkaz_ot_otkryvshegosya_nasledstva_za_platu_kommentarij_k_opredeleniyu_sudebnoj_kollegii_po_grazhdan (дата обращения 28.04.2020)
- 7 Шефас П. Комментарий к Определению Верховного суда № 41-КГ16-42 от 31.01.2017г./ https://zakon.ru/blog/2017/2/15/kommentarij_k_opredeleniyu_verhovnogo_suda_41-kg_16-42_ot_3101_2017_g (дата обращения 28.04.2020)
- 8 Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права: – Тула: Автограф, 2001-720 с.
- 9 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5. «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 10 Жиренчин А. Отказ от наследства: устранить противоречия <https://www.zakon.kz/4708706-otkaz-ot-nasledstva-ustranit.html> (дата обращения 27.04.2020)
- 11 Кусаинова Л.А., Жакупов Р.Е. Наследственное право Республики Казахстан. Астана, 2013- 208 с.
- 12 Кирилловых А.А. Прием наследства и отказ от него: правовые позиции и некоторые проблемы правоприменительной практики. Дата размещения статьи: 17.05.2015 // <http://xn----7sbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/4304> (дата обращения 26.04.2020)
- 13 Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть). Комментарий. Из. 2-е, испр. и доп., с использованием судебной практики. Ответственные редакторы: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті жарғы, 2003-832 с. (Ильясова К.М. автор глав 57-60)
- 14 Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья) от 26.11.2001 N 146-ФЗ (ред. от 18.03.2019) // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/
- 15 Попова Л.И. Отказ от наследства в российском гражданском законодательстве // Власть закона. – 2015 - № 2 (22). (Дата размещения статьи: 15.07.2016)// <http://xn----7sbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/19362> (дата обращения 27.04.2020)
- 16 Серебровский В.И. Фактическое принятие наследником наследства и отказ его от наследства /В кн.: Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву // http://civil.consultant.ru/elib/books/9/page_34.html (дата обращения 26.04.2020)
- 17 Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 года <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> (дата обращения 27.04.2020)
-

-
- 18 Бабыкова, Э. Б. Правовое регулирование наследования в Республике Казахстан: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Алматы, 2003. - 26 с.
 - 19 Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года N 225 «О внесении изменений и дополнений в Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части)»// http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000225_#z0
 - 20 Диденко А.Г. Об изменениях наследственного законодательства Республики Казахстан. В кн. Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. - Избранное. Том 3. / Под ред. А.Г. Диденко. Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2008. - 808 с.
 - 21 Сапарова Ф. Признание наследника отпавшим (дата размещения 27.03.2020) // <https://zanmedia.kz/33429/priznanie-naslednika-otpravshim/> (дата обращения 28.04.2020)
 - 22 Гражданский Кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 г. № 218-3// <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800218>

УДК 343.161.1(574)

АЛҚАБИЛЕРДІҢ ҚАТЫСАТЫН СОТ ТЕРГЕУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Т.А.Жұмағали

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң Академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Түйіндеме. Бұл зерттеудің пәні алқабилер қатынастын сот тергеуі болып табылады. Елімізде алқабилер соты 2007 жылдан бері қолданылып келеді. Мұндағы негізгі мақсат – сот төрелігін жүзеге асыруға азаматтарды көбірек қатыстыру, сөйтіп, заң үстемдігінің салтанат құруына қол жеткізу. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы алқабилердің сот тергеуінің ерекшеліктері сонымен қатар алқабилердің сот тергеуіне қатысу ерекшеліктері жан-жақты зерттеліп қарастырылған. Елбасының бес институционалдық реформаны жүзеге асыру тұрғысындағы 100 нақты қадам ұлт жоспарында алқабилер міндетті түрде қатысатын қылмыстық істер санаттарын заң жүзінде айқындау керектігі туралы тұжырым айтылған. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабына сәйкес сотты алқабилердің қатысуымен жүргізу кейінгі кезде тәжірибеде кеңінен қолданылып келеді. Алқабилер өкілеттігімен әділетті сотқа қол жеткізуге болады. Әрі бұл сот билігінің тәуелсіздігіне, сот төрелігінің әділдігіне әкеледі. Халық өкілдері бар, яғни алқабилердің қатысуымен өткен сот мәжілістері арқылы халықтың сотқа деген сенімі де нығая түсері анық. Зерттеуіміздің негізгі мақсаты – алқабилер қатысатын істерде алқабилердің жауапкершілігін арттыру, іске қатысу барысында туындайтын олқылықтардың орнын толықтыру болып табылады. Зерттеу нәтижелері қазіргі таңда туындап жатқан сот ісін жүргізу процесін дамытудағы өзіндік елеулі проблемаларды шешуде әсерін тигізеді.

Түйін сөздер: алқаби, судья, азаматтық ұстаным, сотталушы.

ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНОГО СЛЕДСТВИЯ С УЧАСТИЕМ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

Аннотация Предметом данного исследования является судебное расследование присяжных заседателей. Суд присяжных проводится в стране с 2007 года. Основная цель состоит в том, чтобы привлечь больше граждан к отправлению правосудия и тем самым добиться триумфа верховенства закона. В данной статье подробно рассматриваются особенности судебного процесса с участием присяжных заседателей в Республике Казахстан, а также особенности участия присяжных в судебном расследовании. Исходя из плана нации- 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ главы государства делается вывод о том, что необходимо законодательное определение категории уголовных дел, в которых суд присяжных должен являться обязательным. В этом контексте в соответствии со статьей 75 Конституции Республики Казахстан судебный процесс с участием присяжных заседателей в последнее время широко применяется на практике. С участием присяжных заседателей возможно справедливое судебное разбирательство. И это приведет к независимости судебной власти, отправлению правосудия. Очевидно, что доверие людей к судебной системе будет укрепляться за счет присутствия представителей народа, то есть за счет участия присяжных заседателей. Основная цель нашего исследования - повысить ответственность присяжных в делах с участием присяжных заседателей, заполнить пробелы в процессе участия. Результаты исследования окажут влияние на решение значительных проблем в развитии современного судебного процесса.

Ключевые слова: присяжный заседатель, судья, гражданская позиция, правосудие, подсудимый.

FEATURES OF JUDICIAL INVESTIGATION WITH THE PARTICIPATION OF JURORS

Abstract. The subject of this study is the judicial investigation of jurors. The country has had a jury trial since 2007. Where the main goal is to involve citizens in the implementation of justice, thus achieving the rule of law, creating luxury. This article discusses the features of the judicial investigation of jurors in the Republic of Kazakhstan, as well as the features of participation of jurors in the trial. The nation plans 100 concrete steps of the head of state to implement Five institutional reforms, the conclusion says that it is necessary to legally define the categories of criminal cases with mandatory participation of jurors. In this regard, in accordance with article 75 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, court proceedings with the participation of jurors are subsequently widely used in practice. The powers of jurors can be achieved by a fair trial. And this leads to the independence of the judiciary and the fairness of justice. People's representatives, that is, through the strengthening of public confidence in the court with the participation of jurors of the court session is complete. The main goal of our research is to increase the responsibility of jurors in cases involving jurors, filling in gaps that arise during participation in the case. The results of the study have an impact on the solution of currently existing significant problems in the development of the judicial process.

Keywords: juror, judge, civil position, justice, defendant.

Елімізде алқабилер соты 2007 жылдан бері қолданылып келеді. Мұндағы негізгі мақсат – сот төрелігін жүзеге асыруға азаматтарды көбірек қатыстыру, сөйтіп, заң үстемдігінің салтанат құруына қол жеткізу. Елбасының бес институционалдық реформаны жүзеге асыру тұрғысындағы 100 нақты қадам ұлт жоспарында алқабилер міндетті түрде қатысатын қылмыстық істер санаттарын заң жүзінде айқындау керектігі туралы тұжырым айтылған болатын. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабына сәйкес сотты алқабилердің қатысуымен жүргізу кейінгі кезде тәжірибеде кеңінен қолданылып келеді.

Алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу судьялардың міндеттері мен оларға жүктелген жұмыстың орасан зор қиындықтары туралы халық арасында шынайы пікір қалыптастырып, бұқараның сот жүйесіне деген сенімін нығайта түседі. Сонымен қатар, алқабилер институты-қоғамның даму деңгейін анықтаудың да өзіндік бағыт-бағдары іспетті. Азаматтық қоғамның, құқықтық танымның дамуына және еліміздегі сот жүйесінің демократиялануына, сот талқылауының жарыспалылығын қамтамасыз етуге байланысты алқабилер институтының рөлін нығайту мәселесі бүгінде бұрынғыдан да өзекті бола түсті. Сондықтан алқабилер соты институтын жетілдіре түсудің әлеуметтік-құқықтық жағына айырықша мән беріліп отыр.

Алқабилер алқасын қалыптастыру-ұйымдастырушылық та, процессуалдық та шараларды тұтас қамтитын күрделі үдеріс. 2010 жылдан бері республикада аса ауыр қылмыстарды алқабилердің қатысуымен қарайтын мамандандырылған соттар құрылды.

2016 жылғы заңға енгізілген жаңартуларға сәйкес алқабилер қатысатын соттардың қарауындағы істердің аясы ұлғайып, қосымша төрт құраммен толықтырылды. Бұрын олардың алдына ату жазасына кесу мен өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасына тартылғандардың тағдырын шешу талабы қойылса, енді адам ұрлап, ауыр халге ұшырату және жасөспірімдерді зорлау қылмысы бойынша да олар кінәлілерге үкім шығаруға белгілі бір дәрежеде атсалыса алады.

Қазіргі қолданыстағы заңға сәйкес, алқабилер мәжілісін өткізу үшін үміткерлердің тізімін жергілікті атқарушы органдар береді. Сол үміткердің жасы жиырма беске толған, бұрын сотталмаған және жүйкесі сау, мемлекеттік қызметте істемеген адам болуы керек. Сонымен қатар, алқабилер сотына үміткерлер тізіміне азаматтарды енгізуде шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, наным-сеніміне, тұрғылықты жеріне немесе басқа да кез келген мән-жайларға байланыстықандайда бір шек қоюға жол берілмейді.

Алқабилерді жасақтаудағы негізгі қиындықтардың бірі-істі қарау үшін сотқа шақырылған азаматтардың көбіне келмей қалуы.

Алқабилер алқасының қатысуымен қаралатын қылмыстық іс сотқа келіп түскен кезде жалпы тізімнің ішінен 200-300 үміткер шақырылса, кейде соның небәрі 25-35-і, яғни 10%-ы ғана қатысады [1].

Мұндағы басты себеп – салғырттық болып отыр. Көбінесе жергілікті атқарушы органдар жасаған тізімдерде алқабиге үміткердің мекенжайы дұрыс көрсетілмейді немесе олар сол мекенжайда тұрмайтын болып шығады.

Ол ол ма, кейбір жергілікті атқарушы органдар алқабиге үміткерлер тізіміне құқық қорғау органдарының бұрынғы қызметкерлерін, бұрынғы әскери қызметшілерді немесе мемлекеттік қызметкерлерді енгізіп, заңға қайшы әрекеттерге барады. Тіпті, жасы жиырма беске толмағандар да еніп кететін жайлар болды. Айта

берсе, мұндай жұмысқа немқұрайлы қарау, жауапсыздықтар сияқты олқылықтар жетіп артылады.

Кей жағдайда жергілікті атқарушы органдар үміткерлерді өздерімен келіспей, тізімге сырттай енгізіп, тіпті ол адамға ескертуді де ұмытып кетіп жатады. Азаматтар өзінің осындай тізімге енгізілгенін іріктеу үшін сотқа шақырылған кезде бір-ақ біледі.

Кей үміткердің алқабилер сотына қатысқысы келмейтінін ашық айтып, себепсіз бас тартатын жағдайлары да кездеседі. Ал енді бірі тіпті алқабидің кім екенін білмейді. Оларды үміткер ретінде тізімге енгізгенімен, істің байыбына бармайды, сот төрелігіне қатысуы олардың азаматтық борышы екенін түсінбейді.

Осы айтылған жағдайлар алқабиге үміткерлердің құрамын жасақтауда айтарлықтай қиындықтар туындатады.

– Алқабилер сотына түбегейлі өзгерістер қажет дейсіз ғой...

– Істі қарау үшін алқабилер сотына азаматтардың себепсіз келмеуі – біздің құқықтық мәдениетіміз бен құқықтық танымымыздың әлі де төмен екендігін де байқатады. Осы түйінді кешенді түрде, жан-жақты шешу жолдарын қарастыру қажет деп ойлаймыз.

Ол үшін әуелі бұқаралық ақпарат құралдарында алқабилер соты институты туралы кеңірек насихат жұмыстары жүргізілуі керек. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының судьясы А.Құрықбаевтың жергілікті атқарушы органдардың жанынан алқабилердің тізімін жасайтын тұрақты комиссия құру туралы ұсынысы көңілге қонады.

Әрі осы тізімнің толық болуы үшін жергілікті атқарушы органдардың лауазымды адамдарына нақты жауапкершілік жүктелуі керек.

Екінші сөзбен айтқанда, жергілікті атқарушы органдар алқабиге үміткерлердің тізімдерін бұрын сайланғандар негізінде емес, мекемелер мен ұйымдар беретін нақты адамдардың тізімі негізінде жасауға міндеттелгені жөн.

Бұл сотқа алқабилерді азаматтық ұстанымы айқын, шын ниетімен осы жұмысты атқарғысы келетін нақты адамдардан іріктеуіне көмектесер еді.

Сотталушыға өз ісін алқабилерге қарату құқығының ұсынылуы Ата заңымыздағы азаматтың өмірі, құқы мен бостандықтары еліміздің басты құндылығы екенін білдіреді. Алқабилер өкілеттігімен әділетті сотқа қол жеткізуге болады. Әрі бұл сот билігінің тәуелсіздігіне, сот төрелігінің әділдігіне әкеледі. Халық өкілдері бар, яғни алқабилердің қатысуымен өткен сот мәжілістері арқылы халықтың сотқа деген сенімі де нығая түсері анық.

1997 жылы 13 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі (әрі қарай ҚР ҚДЖК) сот отырысының жалпы және қысқартылған тәртіпшен жүргізілетін сот талқылауын қарастырған, ал 2007 жылдан бастап алқабилердің қатысуымен басты сот талқылауы күрделенген нысанда жүзеге асырылуда. Басты сот талқылауы – бұл әрбір іс бойынша заңды және негізді шешім қабылдау үшін қылмыстық істің барлық мән-жайын толық, жан-жақты және объективті зерттейтін негізгі саты.

Қылмыстық іс жүргізудің мақсаты – әрбір іс бойынша ақиқатты тану болғандықтан сот үкімі заңды және негізді болуы тиіс. Кез-келген қылмыстық іс бойынша ақиқатты тануда соттың бейтараптылығы, тараптардың бәсекелестігі, тіпті алқабилердің қатысуыда маңызды орынға ие [2]. Себебі, сотқа дейінгі сатыда жиналған дәлелдемелер тараптардың және алқабилердің қатысуымен соттатікелей, ауызша зерттелуге жатады. Яғни, сотталушының, жәбірленушінің, куәлардың

ауызша берген айғақтарына баға беру, оларға іс бойынша нақтылайтын сұрақтар қою, заттай дәлелдемелерді тексеру, хаттамалар мен өзге құжаттарды жария ету. Мұндай жолмен дәлелдемелердің зерттелуі істің дұрыс шешілуіне септігін тигізеді. Ал үкімнің негізіне тек қана сотпен зерттелген дәлелдемелер ғана жататыны белгілі. Басты сот талқылауы сот әділдігін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін мынадай бес кезеңнен тұрады: дайындық бөлімі; сот тергеуі; сот жарыссөзі; сотталушының соңғы сөзі; үкім шығару. Сот тергеуінде дәлелдемелердің зерттелуіне дайындықтың баржоғын анықтау үшін ҚР ҚДЖК 331-344, 551 баптарының мына талаптары орындалуы тиіс. 1) сот отырысының ашылуы және қандай қылмыстық істің қаралатыны сондай-ақ істің ашық немесе жабық сот отырысында талқыланатыны туралы хабарлау (ҚР ҚДЖК-нің 331-бабы); 2) сот отырысына қатысуға тиісті адамдардың келгені туралы және келмегендердің келмеу себептерін хабарлау (ҚР ҚДЖК-нің 332- бабы); 3) куәларға қасақана жалған жауап бергені үшін, сарапшыға өз міндеттерін орындаудан бас тартқаны және қасақана жалған қорытынды бергені үшін, аудармашыға өз міндеттерін орындаудан бас тартқаны және жалтарғаны және қасақана дұрыс аудармағаны үшін жауапкершілікке тартылатындығы туралы ескерту. Сонымен қатар, куәлардан жауап алу басталғанға дейін сот отырысы залынан шығарып, өзге адамдармен сөйлеспеуі үшін шаралар қолдану (ҚР ҚДЖК-нің 333, 334, 335-баптары); 4) сотталушының жеке басын және айыптау қорытындысы көшірмесінің уақтылы тапсырылғанын анықтау (ҚР ҚДЖК-нің 336-бабы). Егер, сотталушылардың біреуі оған айыптау қорытындысының көшірмесі тапсырылмағанын, ал іске тіркелген қолхатқа оның атынан басқа біреу қол қойғанын мәлімдейтін немесе сотталушыға оқылуы мүмкін емес көшірме (сапасыз көшірме) тапсырылғаны, сондай-ақ кейіннен өзгертуге ұшыраған қорытындының көшірмесі тапсырылғаны (мысалы, прокурор істі сотқа жібергенде айыптаудың тұжырымдалуын өзгерткен немесе қосымша тергеу барысында жаңа айыптау қорытындысы жасалған жағдайда) мәлімдесе, оған айыптау қорытындысының көшірмесін тапсыру шарасын дереу қабылдап, істі талқылауды кейінге қалдыру мәселесін шешу керек; 5) сот құрамын, басқа қатысушыларды жариялау (ҚР ҚДЖК-нің 337- бабы); 6) тараптардың сот құрамынан, сондай-ақ прокурордан, сот отырысының хатшысынан, сарапшыдан және аудармашыдан бас тартуды мәлімдеу құқығын түсіндіру (ҚР ҚДЖК-нің 338-бабы); 7) сотталушыға құқықтарын түсіндіру (ҚР ҚДЖК-нің 339-бабы); 8) жәбірленушіге, жеке айыптаушыға, азаматтық талапкерге, азаматтық жауапкерге құқықтарын түсіндіру (ҚР ҚДЖК-нің 340-бабы); 9) сарапшыға құқықтары мен міндеттерін түсіндіру (ҚР ҚДЖК-нің 341-бабы); 10) маманға құқықтары мен міндеттерін түсіндіру (ҚР ҚДЖК-нің 342- бабы); 11) өтініштерді мәлімдеу және шешу (ҚР ҚДЖК-нің 343-бабы).

Аталған талаптар орындалғаннан кейін, төрағалық етуші алқабиге кандидаттардың алдында өзін, тараптарды таныстырады, қандай іс қаралуға жататынын хабарлайды, алқабилердің міндеттері мен олардың осы қылмыстық істі қарауға заңға сәйкес қатысу тәртібі туралы хабарлап, қысқаша сөз сөйлейді. Яғни, аталған дайындық кезеңі сот тергеуін дұрыс және толық жүргізуді қамтамасыз етуге қажетті жағдай жасайды. Сот талқылауына дайындық кезеңінен кейін, сот тергеуіне көшеді. Сот тергеуі айыптаушының сотталушыға таққан айыбының мәнісін баяндаудан, ал жеке айыптау істері бойынша – арыз берген адамның немесе оның өкілінің, ал олар болмағанда – сот отырысы хатшысының шағымды баяндауынан басталады (ҚР ҚДЖК 345- бабының 1-бөлігі), сот тергеуінде сотталушыға тағылған айыптың мәнісін түсінікті етіп баяндау прокурорға қойылған талаптардың бірі, себебі

сотталушыға тағылған айыптың мазмұны сот отырысына қатысушылар, әсіресе алқабилер үшін түсінікті болуы тиіс. Сонымен қатар мемлекеттік айыптаушы айыптау қорытындысының қарар бөлігін жариялаған кезде сотталушының сотталғандығы туралы фактілерді еске алуға құқылы емес. Содан кейін, төрағалық етуші сотталушыдан оған айыптаудың түсінікті түсінікті емес екенін сұрайды, оған айыптаудың мәнісін түсіндіреді және оның тағылған айыпқа өз көзқарасын сотқа хабарлау ниетінің бар-жоғын анықтайды. ҚР ҚДЖК 346-бабының 2-бөлігінде атап өткендей, сотталушыға алдын ала тергеуде немесе анықтауда білдірілген кінәсін мойындау немесе мойындамаумен байланысты емес екенін, өз кінәсін мойындайтыны немесе мойындамайтыны туралы сұраққа жауап беруге міндетті емес екені және сотталушының жауап беруден бас тартуы оған зиян келтірілгендей түсінілмейтіні түсіндіріледі. Айта кететін жағдай «сотталушының жауап беруден бас тартуы оған зиян келтірілгендей түсінілмейтіні түсіндірілуге тиіс» деген сөйлемнің мәнін түсіну қиын, сол себепті ҚР ҚДЖК 346-бабының 2-бөлігін «.....сотталушының жауап беруден бас тартуы өзіне зиян келмейтіні түсіндірілуі тиіс» деген мазмұнда өзгерту орынды деген пікірдеміз.

Сотталушының көзқарасын анықтағаннан кейін, төрағалық етуші сот тергеуінде зерттелуге жататын дәлелдемелердің тәртібін тараптармен келісе отырып, белгілейді. Тараптардың дәлелдемелерді зерттеу тәртібін анықтауы – ол сот тергеуінің дұрыс ұйымдастырылуына, дәлелдемелердің толық, жан-жақты зерттелуіне, қажетті дәлелдемелерді дер кезінде бағалауға және пайдалануға септігін тигізеді [3]. Алқабилер қатысатын сот отырысында дәлелдемелерді зерттеуде тараптардың белсенділігі маңызды, себебі алқабилер тек сот отырысы барысында ғана істің мәнісімен танысады, сондықтан алқабилерге істің мәнісі түсінікті болу үшін дәлелдемелердің зерттелуін ретретімен ұсынуы қажеттілігін де тараптардың ескергені орынды.

Дәлелдемелерді ауызша және тікелей зерттеудің бірден-бір жолы, ол процеске қатысушылардан жауап алу, осыған орай тараптар сотталушыдан, жәбірленушіден, куәлардан жауап алуды жүргізеді, тараптар жауап алғаннан кейін ғана сот сұрақ қоя алады, ал нақтылау сұрақтары жауап алудың кез-келген сәтінде қойылуы мүмкін. Сонымен қатар, ҚР ҚДЖК 562-бабының 3-бөлігіне сәйкес, тараптар сотталушыдан, жәбірленушіден, куәлардан және сарапшылардан жауап алғаннан кейін алқабилер төрағалық етуші арқылы осы адамдарға сұрақтар қоя алады. Алайда алқабилер сұрақтарды жазбаша түрде жасап, төрағалық етушіге береді. О. А. Зайцев алқабилердің сұрақтарды жазбаша түрде төрағалық етушіге беруі орынсыз деп атап өтті [2], біз үшін де алқабилердің сұрақты жазбаша түрде беретіні түсініксіз, себебі қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес сот талқылауында іс бойынша барлық дәлелдер тікелей және ауызша зерттелуі тиіс (ҚР ҚДЖК 311-бап). Осыған орай, сот отырысына қатысушыларға алқабилердің ауызша сұрақ қоюы орынды, ол алқабилердің белсенділігін арттырады және дәлелдемелерді дұрыс бағалауға мүмкіндік береді. Ал, алқабилердің жазбаша сұрағында орын алған іске қатысы жоқ, сондай-ақ мегзеу немесе тіл тигізу сипатында деп есептеген сұрақтарды қабылдамай тастауға төрағалық етушінің құқығы бар. ҚР ҚДЖК 562 бабының 4-бөлігіне сәйкес, іске қатысы жоқ, сондай-ақ мегзеу немесе тіл тигізу сипатында деп есептеген сұрақтарды қабылдамағанын төрағалық етуші сұрақ қойған алқабиге өзінің бас тарту себебін жариялайды, ол біріншіден соттың бейтараптылығы мен объективтілігін сақтауын, екіншіден аталған мазмұндағы сұрақтың іске қатысты емес екендігі немесе қылмыстық іс жүргізу принциптеріне қайшы келетінін ашық түсіндіруімен

байланысты. Сонымен қатар, сотталушының бұрын соттылығына, оның ішімдікке, есірткіге құмарлығына қатысты мән-жайлардың жариялануына шек қойылатын жағы тағы бар. Мұндай норма алқабилердің дәлелдемелерді тексеру мен зерттеудегі дербестігі мен белсенділігін шектеумен тең деген О.А.Зайцевтің пікірі орынды, оның үстіне іс үшін маңызды мұндай мән-жайлардан алқабилердің хабарсыз болуы істің шешіміне кері әсерін тигізуі мүмкін. Профессор М.Ш.Қоғамов аталған мәліметтердің (бұрынғы соттылығы, ішімдікке, есірткіге құмарлығы және т.б.) сот тергеуінде жарияланбауы, ол алқабилердің сотталушыға деген теріс көзқарас қалыптаспауымен байланысты және сот отырысының объективтілігі мақсатында, заң мұндай мән-жайлардың зерттелуіне тиым салады, деп қарастырады. Біздің көзқарасымыз бойынша сотталушының бұрын соттылығына, ішімдікке, есірткіге құмарлығына қатысты мән-жайлардың жариялануына шек қою орынсыз, себебі істің мән-жайының толық, жанжақты және объективті зерттелу принципін шынайы жүзеге асуы шындыққа қол жеткізудің бірден-бір жолы. Сотталушы туралы маңызды мәліметтер істің дұрыс бағалануына септігін тигізеді. Алқабилер қатысатын сот тергеуінде сотталушының жеке басын сипаттайтын деректердің жасырынуы істің бұрмалануына әкеп соқтыруы мүмкін. Мысалы, ҚР ҚК 251 бап 1-бөлігі (қаруды, оқ дәрілерді, жарылғыш заттарды заңсыз сатып алу, сақтау немесе алып жүру); 257 бап 3-бөлігі (бұзақылық); 96 бап 2-бөлігі (кісі өлтіру) бойынша айып тағылған сотталушы Б., оның бұрын сотталушы болған, ол сот отырысында барлық айыпты жоққа шығарып, өзінің кінәлі еместігін, сонымен қатар ол «бес уақыт намаз оқитыны» туралы деректерді алға тартады. Бұл жағдайда сотталушының бұрын соттылығы туралы деректерді алқабилердің меңгермеуі, оның «намаз оқуы» сияқты мәліметтер істің бұрмалануына итермелеп отыр [4]. Тіпті, аталған аса ауыр қылмыстардың жиынтығын бірден жоққа шығарып, сотталушының іске қатысқандығының дәлелденбеуіне орай, ол ақталып, сот отырысы залынан босталған. Алқабилер қатысатын сот тергеуінде дәлелдемелердің зерттелуіне шек қойылмау керектігін осындай жағдай тағы да куәландырып отыр. Оның үстіне, ҚР ҚДЖК 560-бабына сәйкес, алқабилер қатысатын сотта істің талқылануынан алып тасталған дәлелдемелердің бар екені туралы еске салуға, өздерінің ұстанымдарына негіздеме үшін оларға сілтеме жасауға төрағалық етушінің рұқсатынсыз құқылы емес екендігін тараптардың ескеруі керек. Егер, сот тергеуінде тараптар бұрын іс талқылауынан алып тастаған дәлелдемелерді, бұл ретте олардың мәнін баяндамай-ақ, зерттеу туралы өтініш берсе, мұндай жағдайда төрағалық етуші алқабилердің қатысуынсызғи алқабилерді сот отырысы залынан шығарып, дәлелдемелерді зерттеуді жүргізеді. Себебі судья алқабилерді дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейтін іс жүзіндегі деректермен таныстыруға тиіс емес екендігі заңмен нақтыланған. Біздің көзқарасымыз бойынша алқабилерді сот отырысы залынан шығарып, дәлелдемелерді зерттеу жүргізу тағы да орынсыз, себебі тараптар бұрын іс талқылауынан алынып тасталған дәлелдемелерді зерттеу қажеттілігі болса міндетті түрде алқабилердің қатысуымен жүргізілуі тиіс. Алқабилердің қатысатын сот тергеуінің тағы бір ерекшелігі, ол ҚР ҚДЖК 345-359, 362-баптарында белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады деп көрсетілуімен байланысты, демек алқабилердің қатысуымен жүргізілген сот тергеуінде ҚР ҚДЖК 360-бабында көрсетілген, яғни тану, куәландыру, айғақтарды оқиға болған жерді тексеру мен нақтылау, тергеу эксперименті, сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу сияқты әрекеттер жүргізілмейді. Біздің көзқарасымыз бойынша, қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес, алқабилердің қатысуымен жүргізілген сот тергеуінде ҚР ҚДЖК 360-бабында

көрсетілген әрекеттері (тану, куәландыру, айғақтарды оқиға болған жерді тексеру мен нақтылау, тергеу эксперименті, сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу) қажеттілігі бойынша жүргізілу мүмкіншілігін заңмен бекіту маңызды, себебі алқабилер қатысатын қылмыстық істердің санаты аса ауыр, оның үстіне тәжірибеде эксперимент сияқты сот іс-әрекеттерінің жүргізілген жағдайларын көруге болады [3]. Сот тергеуінде аталған сот іс-әрекеттерін жүргізудің маңыздылығы ол іс бойынша дәлелдемелердің жан-жақты зерттелуінің кепілі. Алқабилердің сот тергеуіне қатысу ерекшеліктерін мына мәнжайлармен сипаттауға болады: қылмыс санатының аса ауыр болуы және сотталушының алқабилерге жүгінуі; мемлекеттік айыптаушы айыптау қорытындысының қарар бөлігін жариялаған кезде сотталушының бұрынғы соттылығы туралы деректерді жарияламауы, сондай-ақ сотталушыға тағылған айыптың мәнісін алқабилер үшін түсінікті етіп баяндауы; алдын-ала тыңдау барысында дәлелдеме ретінде алынып тасталған және дәлелдеме ретінде іске жіберілмеген іс материалдарымен алқабилердің таныс болмауы; сот тергеуінде дәлелдемелер ретінде рұқсат етілмейтін іс жүзіндегі деректер (ҚР ҚДЖК 116-бабы) зерттелген болса, бұл зерттелген дәлелдемелердің күшін жою туралы мәселені төрағалық етушінің алқабилердің қатысуынсыз дербес шешуі; судья бұрын істің талқылауынан алып тастаған дәлелдемелерді, оның мәнін баяндамай-ақ, тараптар зерттеу туралы өтініш білдірсе, алқабилердің қатысуынсыз жүргізуі; сотталушының бұрынғы сотталғандығына байланысты, оны құнықпа маскүнем немесе нашакор деп тану туралы мән-жайларды алқабилердің қатысуынсыз зерттелуі; сот тергеуінде алқабилердің жауап берушілерге тікелей сұрақ қоя алмауы, яғни сотталушыларға, жәбірленушілерге, куәларға, сарапшыларға өз сұрақтарын жазбаша түрде жасап, төрағалық етушіге беруі, төрағалық етуші егер сұрақтың іске қатысы жоқ, сондай-ақ мезгеу немесе тіл тигізу сипатында деп есептеген сұрақтарды жарияламай-ақ алып тастау туралы шешім қабылдауы (бірақ, қабылдамай тастағаны туралы сұрақ қойған алқабиге хабарланады). Қылмыстық сот ісін жүргізуге алқабилердің қатысуы айыптау және қорғау тараптарының бәсекелестігін күшейтуге септігін тигізгендей. Осыған орай, алқабилердің қатысатын сот тергеуі тек аса ауыр қылмыстар бойынша жүзеге асырылатынын ескере отырып, сот тергеуінде алқабилерге дәлелдемелердің жан-жақты зерттелуіне жағдай туғызу орынды, сонымен қатар төрағалық етушінің өкілеттігін кеңейту және тараптардың бәсекелестігін шынайы күшейту орынды деген пікірдеміз

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексі. 13 желтоқсан 1997 ж. (2013 жылдың шілдеге дейін қамтылған) // РҚАО «Заң» деректер базасы.
- 2 Зайцев О. А. Суд с участием присяжных заседателей как необходимый элемент судебно-правовой реформы // Законодательные основы введения института присяжных заседателей в Республике Казахстан: Сборник материалов международной научно-практической конференции. Астана. 2007. 170-б.
- 3 Когамов М. Ш. Общее и особенное в процессуальной форме суда с участием присяжных заседателей по УПК РК // Законодательные основы введения института присяжных заседателей в Республике Казахстан: Сборник материалов международной научно-практической конференции. Астана. 2007. – 86 б.
- 4 Астана қаласының қылмыстық істер жөніндегі ауданаралық сотының материалынан//<http://www.ontustik.stat.kz/kz/>.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.А. Жынысбекова

*Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан,
г.Алматы*

Аннотация. В данной статье нами исследованы основы семейного права. Проанализированы различные научные подходы к семейному праву и юридическая практика на примере зарубежных стран. К тому же во многих странах мира вообще не существует такой отрасли как семейное право, в них обычно выступает гражданско-правовой метод правового регулирования семейных отношений. Семейно-правовой метод является императивно-дозволительным, согласно которому, дозволенность проявляется в том, что в семейном праве преобладают управомочивающие нормы и наделяющие определёнными правами участников данных правоотношений. Однако содержание этих прав определяется в императивном или в одном значении. Актуальность исследования данной проблемы заключается в том, что без определения места и значения семейного права, без уяснения потенциальных возможностей семейного права для достижения следующих целей, без дальнейшего развития системного познания семейных отношений в современный период сложно решать проблемы данной отрасли как теоретического, так и практического характера. Соответственно, сложно претендовать на эффективность положений семейного законодательства, отслеживать перспективы его развития.

Выявлены основные проблемы и системы казахстанского семейного права и определены пути совершенствования законодательства в данной области.

Ключевые слова: семья, брак, семейное право, институт семьи, равенства супругов в семье, алименты, брачный договор, охрана прав ребенка.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақалада біз отбасы құқығының негіздерін зерделедік. Шет мемлекеттер мысалында Отбасы құқығы мен заң тәжірибесіне түрлі ғылыми тәсілдер талданды. әлемнің көптеген елдерінде Отбасы құқығы сияқты сала мүлдем жоқ, оларда әдетте азаматтық-құқықтық әдіс отбасылық қатынастарды құқықтық реттеу әдісі болып табылады. Отбасылық-құқықтық әдіс императивті-шолғыншы әдіс болып табылады: оған сәйкес отбасы құқығында отбасы қатынастарын басқаратын және осы құқықтық қатынастарға қатысушылардың белгілі бір құқықтарын беретін нормалар басым болып табылады, алайда бұл құқықтардың мазмұны императивті немесе бір мағынада айқындалады. Бұл проблеманы зерттеудің өзектілігі отбасылық құқықтың орны мен мәнін анықтаусыз, келесі мақсаттарға жету үшін отбасылық құқықтың әлеуетті мүмкіндіктерін түсінбей, қазіргі кезеңде отбасылық қатынастарды жүйелі түрде тануды одан әрі дамытпай, осы саланың теориялық және практикалық

сипаттағы мәселелерін шешу қиын. Тиісінше, отбасы заңнамасы ережелерінің тиімділігіне үміттену, оның даму перспективаларын қадағалау қиын.

Қазақстандық отбасы құқығының негізгі проблемалары мен жүйелері анықталды және осы саладағы заңнаманы жетілдіру жолдары анықталды. Қазақстан отбасы құқығының негізгі проблемалары мен жүйелері анықталды және осы саладағы заңнаманы жетілдірудің жолдары анықталды.

Түйін сөздер: отбасы, неке, отбасы құқығы, отбасы институты, отбасындағы ерлі-зайыптылардың теңдігі, алименттер, неке шарты, неке құқықтарын қорғау.

ACTUAL ISSUES OF REGULATION OF FAMILY RELATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In this article we have studied the basics of family law. Various scientific approaches to family law and legal practice on the example of foreign countries are analyzed. In addition, in many countries of the world, there is no such branch as family law, in which the civil law method usually acts as a method of legal regulation of family relations. The family law method is imperative-permissive: according to which permissiveness is manifested in the fact that the norms authorizing family relations prevail in family law and confer certain rights to participants in these legal relations, but the content of these rights is determined imperatively or unambiguously. The relevance of the study of this problem is that without determining the place and significance of family law, without understanding the potential of family law to achieve the following goals, without further development of systematic knowledge of family relations in the modern period, it is difficult to solve the problems of this industry, both theoretical and practical. Accordingly, it is difficult to claim the effectiveness of the provisions of family law and monitor the prospects for its development.

The main problems and systems of Kazakhstan family law are identified and ways to improve legislation in this area are identified.

Keywords: family, marriage, family law, family institution, equality of spouses within the family, alimony, prenuptial agreement, protection of REB rights.

Семейное право является отраслью права, которая регулирует личные неимущественные и имущественные отношения в брачно-семейных отношениях. В каждой стране имеет свои особенности и устоявшиеся подходы, которые устанавливаются нормами законов, как национальных, так и международных. Исходя из этого наше исследование направлено на определение вопроса наличия и качества семейного права в Республике Казахстан, так как является до настоящего времени данный вопрос дискуссионным, в части самостоятельности семейного права, как отдельной отрасли в науке гражданского права и его роли в создании эффективных норм института семьи.

Следует отметить, что имеются, относительно семейного права, различные мнения со стороны отечественных и зарубежных цивилистов. Семейное право, не является самостоятельной отраслью права, например, по мнению О. С. Иоффе [1]. В то время, как у М. В. Антакольской мы отмечаем, что «может рассматриваться семейное право, как под отрасль гражданского права, но обладающая, безусловно, значительной внутриотраслевой спецификой» [2]. Подобного мнения придерживается большинство исследователей, так как их значительная часть относит семейное право к системе гражданского права, как отдельной подсистемы.

Существовало и иное мнение, согласно которому, носит семейное право комплексный характер, но данный подход в современный период считается не приемлемым.

К тому же во многих странах мира вообще не существует такой отрасли как семейное право, в них обычно выступает методом правового регулирования семейных отношений гражданско-правовой метод. Является семейно-правовой метод императивно-дозволительным: согласно которому проявляется дозволенность в том, преобладают в семейном праве нормы управомочивающие семейные отношения, и наделяющие определёнными правами участников данных правоотношений, однако определяется содержание этих прав императивно, или однозначно [3].

В Республике Казахстан определено семейное право нормами конституционного права, в части пунктов 1,2,3 ст. 27 Конституции РК: находятся под защитой государства — брак и семья, материнство, отцовство и детство; естественным правом и обязанностью родителей является забота и воспитание детей; а обязанность совершеннолетних и трудоспособных детей заботиться о своих нетрудоспособных родителях [4]. Именно они легли в основу основных направлений семейной политики государства и закреплены законодательно.

В основе семейного права лежит Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», 2011 года [5] (ранее действовал Закон РК «О браке и семье», 1998 года), который регулирует брачно-семейные отношения, важные для членов семьи и общества в целом и обеспечивает защиту их прав и интересов. Данный кодекс, является кодифицированным нормативным правовым актом, именно он в плане совершенствования семейного законодательства, на современном этапе, обеспечил систематизацию всех имеющихся актов относительно семейного права.

При этом следует отметить, что семейное законодательство Казахстана не ограничивается нормами данного Кодекса о браке, а содержит к тому же целый ряд нормативно-правовых актов, среди которых наиболее значимыми считаются следующие законы:

- Указ «О порядке решения вопросов, связанных с написанием фамилий и отчеств лиц казахской национальности» [6];
- Закон РК «О правах ребенка» [7];
- Закон РК «О детских деревнях семейного типа и домах юношества» [8];
- Закон РК «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» [9].

К тому же важно отметить, что вопросы семейного права определены и нормами гражданского законодательства, при этом в Кодексе о браке (п. 1.2 статьи 5) и в Гражданском кодексе РК строго установлены пределы, которые распространяются на семейно-брачные отношения, в части гражданского законодательства. Такой подход свидетельствует о том, что действует в Казахстане к семейным отношениям принцип субсидиарного применения гражданского законодательства.

К тому же является Казахстан полноценным участником мирового сообщества, и в части семейного права признает приоритет международного права (п. 3 статьи Конституции), исходя из чего должен стремиться отечественный законодатель в процессе нормотворчества о регулировании семейных отношений обеспечить соответствие национального семейного законодательства общепризнанным

принципам и нормам международного права. Анализ источников действующего семейного права Республики Казахстан показал, что ратифицировано нашей страной большое количество международных договоров, которые регулируют семейные и брачные отношения, а правовые нормы национального законодательства в области семьи и брака, уже приведены в соответствие с нормами международных договоров. Ратифицированы: Конвенция о правах ребенка (8 июня 1994 года); Гагская Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления (12 марта 2010). Республика присоединилась к Конвенция о гражданстве замужней женщины; Конвенция о взыскании за границей алиментов; Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам и др.

В итоге, к принятию Кодекса о браке в 2011 году, положения казахстанского национального законодательства приведены к международным нормам, в соответствие с правилами Гагской конвенции. Наиболее важным является вопрос усовершенствования механизма усыновления иностранными усыновителями, детей, которые являются гражданам РК. Это дает в настоящее время решать в полной мере проблемы, вытекающие из обязанности страны защищать права каждого ребенка, так как теперь получили казахстанские власти возможность запрашивать и получать в других странах информацию об усыновленных детях из Республики и осуществлять таким образом контроль за их жизнью.

В Республике Казахстан являются основополагающими принципами семейного законодательства: единобрачие; добровольности; признания брака, заключенного только в органах ЗАГС; равенства супругов в семье; разрешения внутрисемейных вопросов по взаимному согласию и другие. А в целом государственная семейная политика Казахстана идентифицируется, в большей степени, с мерами социальной защиты детей, неблагополучных семей, одиноких матерей, молодых семей, в то время как охватывает понятие семейной политики гораздо больше направлений.

Для того, чтобы все направления семейно-брачных отношений попали под внимание государства нужно было сформировать в нашей стране само понятие семейной политики на законодательном уровне, которая, получит сразу основы для правового регулирования, как одно из направлений социальной политики любого государства. Например, Ирландия, где в Конституции закреплено, что «берет государство на себя обязательство охранять с особой тщательностью институт брака, на котором основана семья, и к тому же защищать его от различных нападков» [9]. А в отдельных странах необходимым посчитали дать нормативное определение браку именно в Конституции. Например, в Республики Болгарии, в Конституции 1991 года (ст. 46) определено, что «представляет собой брак добровольный союз мужчины и женщины». В России, например, демонстрирует законодатель, блестящий пример закрепления в современной семейной политики в качестве основного социального института — института семьи. И как следствие такого подхода, наблюдается в российском праве тенденция возрождения школы семейного права и формирования современного семейного права, основанного на продуманной системе мер юридического, социального, экономического и медицинского характера, а также определяет формирование должного отношения развитию и укреплению семьи, и ее проблемам.

Казахстанский законодатель также постепенно решает вопросы по созданию института семьи, ссогласно основных направлений, наглядно отраженных в Концепции семейной и гендерной политики до 2030 года (2016 год) [10], где

отмечено, что укрепление института семьи в Республик Казахстан будет осуществляться посредством формирования семейных отношений, которые основаны на равном партнерстве. Именно в ней определено, что станут одним из главных направлений государственной социальной политики именно вопросы создания положительного образа семьи и брака, семейного воспитания, через продвижение семейных традиций и ценностей, через организацию культурно-просветительских — массовых мероприятий и сохранению преемственности поколений. Для этого принято решение — с целью формирования и укрепления института семьи усовершенствовать законодательство страны, чтобы обеспечить в сфере семейных отношений:

- равенство прав и возможностей женщин наравне с мужчинами;
- защиту детства и материнства;
- повышение ответственности родителей за воспитание своих детей.

Это говорит о том, что имеются проблемы в этих отраслях. А для решения проблем нужно обязательно создать нормативную базу, которая позволит социально и экономически стимулировать нормы института семьи. Важными проблемами в Республике Казахстан, влияющими на институт семьи, считаются: наличие жилья; доступность детских учреждений, особенно с полным содержанием и социальные льготы семьям; отсутствие в обществе атмосферы семейных ценностей и приоритета семьи. Именно в этих направлениях и происходит в стране совершенствование законодательной базы. Только в текущем 2018 году были внесены, например, изменения и дополнения в Кодекс РК О браке (супружестве) и семье» [11], в части:

— дать официальное определение льготам и социальным гарантиям для многодетных семей (п. 1 ст. 71–1), дополнив данный пункт более полным содержанием многодетной семья, дающей возможность расширить объемы льгот и гарантий. В данной редакции — это семья, которая имеет своем составе 4-х и более несовершеннолетних детей, совместно проживающих, в т. ч. детей, которые обучаются на очном обучении, в организациях всех видов образования, после достижения ими 18-ти лет до времени окончания обучения (но не более 23-х лет) [п. 2 ст. 71–1];

— дополнить статью 71–1 следующим содержанием: предоставляются льготы и социальные гарантии для многодетных семей в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан [п. 3 ст. 71–1] и другие.

Таким образом нами установлено, что осмысленный подходов к реформированию семейного законодательства в Республике Казахстан нельзя считать незавершенным процессом. Отмечаются недочеты о содержании принципов семейного права в части правового регулирования, направленного на стимулирование создание и защиты семьи и детей.

По нашему мнению, при реформировании семейного права законодателю следует учитывать нормы традиционных семейных ценностей, в рамках принципов, желаемых в обществе (например, допущение или недопущение «однополых браков»). Эффективное семейное право должно быть направлено не на пресечение правонарушений в данной области, а на позитивное регулирование семейных отношений, предусматривающее принцип рамочного правового регулирования норм семейного права, действие которого устанавливает отдельные правовые нормы не только для того, чтобы воздействовать на семью внешне, а коррелируя его допустимостью произвольного вмешательства в дела семьи, определяя рамки внутрисемейных отношений для обеспечения своеобразного критерия

добросовестного поведения в семье со стороны всех его членов, общества и государства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Иоффе, О. С. Советское гражданское право. — Ч. 3. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. — 181 с.
- 2 Антакольская, М. В. Семейное право. — М.: Юристъ, 1996. — 366 с.
- 3 Покровский, И. А. Основные проблемы гражданского права. — М.: Статут, 2001. — 354 с.
- 4 Конституция Республики Казахстан. Конституция от 30.07, 95, по состоянию на 10.03.17: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
- 5 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», 2011 года: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748
- 7 Указ Президента Республики Казахстан от 2 апреля 1996 г. «О порядке решения вопросов, связанных с написанием фамилий и отчеств лиц казахской национальности»: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005399
- 8 Закон РК «О правах ребенка»: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460;
- 9 Закон РК «О детских деревнях семейного типа и домах юношества»: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000113_;
- 10 Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384.
- 11 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социального обеспечения. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2018 года № 165-VI ЗРК.

УДК 343.57(574)

ОБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА НЕЗАКОННОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИЛИ ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ И КВАЛИФИКАЦИЯ

А.Қ. Искаков

Магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы

Аннотация. В данной статье рассматривается объективная сторона незаконного распространения наркотических средств или психотропных веществ. Автором изучены мнения видных ученых в данной отрасли право, а также изучен теоретический и эмпирический материал. В ходе изучения автором дается свое видение по данной проблематике.

Содержание объективной стороны преступления включает в себя: социально опасный акт, проявляющийся в формах действия или бездействия, последствий, фактически вытекающие из совершения социально-опасного акта, и причинно-следственную связь между актом и последствиями совершенного социально

опасного акта

Процесс квалификации незаконного криминального распространения наркотических средств или психотропных веществ может быть систематизирован в три этапа. Первый этап характеризуется поиском и выделением из всего многообразия фактических обстоятельств только тех, которые имеют уголовно-правовую ценность и образуют уголовно-правовые отношения, подпадая тем самым под признаки криминального распространения наркотиков. Второй этап процесса квалификации для незаконного распространения наркотических средств или психотропных веществ заключается в поиске и установлении признаков связанных преступлений в соответствии с главой 10 Уголовного кодекса в целях устранения возможных ошибок в квалификации преступления. Третий этап квалификационного процесса сводится к окончательному выявлению факта незаконного распространения наркотических средств или психотропных веществ с описанием признаков диспозиции статьи 259 Уголовного кодекса, предложенной диссертацией с изменениями и дополнениями.

Ключевые слова: уголовное право, объективная сторона, уголовно-правовая характеристика распространения наркотических средств, квалификация наркотических средств

ЕСІРТКІ ЗАТТАРДЫ НЕМЕСЕ ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫ ЗАҢСЫЗ ТАРАТУДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ ЖӘНЕ ОНЫ ДӘРЕЖЕЛЕУ

Түйіндеме. Осы мақалада есірткі заттарды немесе психотроптық заттарды заңсыз айналымның объективтік жағы қарастырылған. Автормен осы құқық саласында көрнекті ғалымдардың ой пікірлері, сонымен қатар, теориялық және эмпирикалық материалдар зерттелді. Автормен зерттеу кезінде осы мәселе бойынша өзінің ой пікірлері беріледі.

Қылмыстың объективтік жағының құрамына мыналар жатады: әрекет немесе әрекетсіздік түрінде көрінетін әлеуметтік қауіпті әрекет, іс жүзінде әлеуметтік қауіпті әрекеттің жасалуынан және іс-әрекеттің себеп-салдарлық байланысы мен жасалған әлеуметтік қауіпті актінің салдарлары арасындағы салдарлар.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз қылмыстық жолмен таратудың біліктілік процесін үш кезеңде жүйелеуге болады. Бірінші кезең - қылмыстық құқық мәні бар және қылмыстық-құқықтық қатынастарды құрайтын, сол арқылы есірткіні қылмыстық жолмен тарату белгілеріне түсетін жағдайларды әртүрлі фактілерден іздеу және оқшаулау сипатталады. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуға арналған біліктілік процесінің екінші кезеңі - қылмысты саралау кезінде болуы мүмкін қателіктерді жою мақсатында Қылмыстық кодекстің 10-тарауына сәйкес байланысты құқық бұзушылық белгілерін іздеу және анықтау. Біліктілік процесінің үшінші кезеңі есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату фактісін түпкілікті анықтауға дейін азаяды, диссертацияда өзгерістер мен толықтырулармен ұсынылған Қылмыстық кодекстің 259-бабы.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, объективтік жақ, есірткі заттарды таратудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы, есірткі заттарды дәрежелену

OBJECTIVE SIDE OF ILLEGAL DISTRIBUTION OF NARCOTIC DRUGS OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND QUALIFICATION

Abstract. This article deals with the objective side of illegal distribution of narcotic drugs or psychotropic substances. The author studied the views of prominent scientists in the field of law, as well as theoretical and empirical material. During the study, the author gives his vision on this issue.

The content of the objective side of the crime includes: a socially dangerous act, manifested in the forms of action or inaction, consequences actually arising from the commission of a socially dangerous act and a causal relationship between the act and the consequences of a committed socially dangerous act.

The qualification process of the illegal criminal distribution of narcotic drugs or psychotropic substances can be systematized in three stages. The first stage is characterized by the search and isolation from the whole variety of factual circumstances only those that have a criminal law value and form a criminal law relationship, thereby falling under the signs of criminal distribution of drugs. The second stage of the qualification process for the illegal distribution of narcotic drugs or psychotropic substances is to search for and establish signs of related offenses under Chapter 10 of the Criminal Code in order to eliminate possible errors in the qualification of the offense. The third stage of the qualification process is reduced to the final identification of the fact of illegal distribution of narcotic drugs or psychotropic substances with a description of the signs of dispositions of Article 259 of the Criminal Code proposed by the dissertation with amendments and additions.

Keywords: criminal law, objective party, criminal-legal characteristic distribution of drugs, qualification of drugs

В теории уголовного права объективная сторона преступления рассматривается как внешний акт общественно опасного посягательства на охраняемый уголовным законом объект, т.е. акт волевого поведения выражается в причинении вреда указанному объекту или созданию угрозы причинения ему вреда [1].

В уголовном праве объективная сторона преступления как обязательный элемент состава преступления характеризуется в качестве внешней стороны общественно опасного деяния, посягающего на охраняемый уголовным законом объект. Если быть более конкретным, то надо сказать, что объективная сторона преступления проявляется в форме внешнего акта общественно опасного посягательства на взятый под защиту уголовным законом конкретно определенный объект. Самый же внешний акт посягательства находит выражение во внешнем мире в акте поведения человека, проявляющемся в объективном мире и приводящем в результате к последствиям в виде причинения вреда охраняемому уголовным законом объекту или созданием возможной угрозы причинения вреда объекту.

В содержание объективной стороны преступления входят: общественно опасное деяние, проявляющееся в формах действия или бездействия, последствия, фактически наступающие в результате совершения общественно опасного деяния и причинная связь между деянием и последствиями совершенного общественно опасного деяния.

В теории уголовного права учеными-криминалистами объективная сторона

преступления воспринимается и оценивается не как определенное статическое, неподвижное понятие, а, напротив, в качестве явления динамического, движущегося, приводящего к различным изменениям в окружающем нас мире. В этой связи академик Кудрявцев В.Н. пишет: «Объективная сторона преступления есть процесс общественно опасного и противоправного посягательства на охраняемые законом интересы, рассматриваемый с его внешней стороны, с точки зрения последовательного развития тех событий и явлений, которые начинаются с преступного действия (бездействия) субъекта и заканчиваются наступлением преступного результата» [2, с. 9]. То есть объективная сторона преступления характеризуется в качестве некоего процесса в реальной жизненной действительности. А всякий процесс может быть расчленен и представлен для изучения и исследования в его определенном, поэтапном движении. Этапами же развертывания указанного рода процесса академик Кудрявцев В.Н. называет 1) действие (бездействие); 2) наступление преступного результата.

Следовательно, процесс развертывания объективной стороны преступления начинается с совершения действия или бездействия, посягающего на охраняемые уголовным законом интересы, блага, ценности и заканчивается наступлением или возможностью наступления преступного результата.

В теории уголовного права вызывает острые дискуссии решение вопроса о понимании объективной стороны преступления характеристики и разграничения понятий объективной стороны преступления и объективной стороны состава преступления. Высказывается предположение о том, что объем понятия объективной стороны преступления намного шире понятия объективной стороны состава преступления, вследствие чего объективная сторона состава преступления имеет значение в большей мере для решения вопросов уголовной ответственности виновного и квалификации преступления. «Объективная сторона состава преступления, – пишет профессор Ковалев М.И., – это совокупность юридически значимых признаков, характеризующих внешнюю сторону преступного деяния» [3].

Игнатов А.Н., соглашаясь с мнением профессора Ковалева М.И., считает, что «объективная сторона преступления включает все внешние признаки и обстоятельства, характеризующие конкретное совершенное преступление. Все они должны устанавливаться и оцениваться в процессе следствия и судебного рассмотрения дела.

Однако для определения оснований уголовной ответственности и квалификации преступления имеют значение только объективные признаки преступления, указанные в соответствующей уголовно-правовой норме» [4].

К обязательным элементам объективной стороны преступления относятся те обстоятельства, которые включаются законодателем в составы этих преступлений. К факультативным относятся те элементы, которые включаются законодателем в составы лишь отдельных преступлений» [5].

Сложившаяся в настоящее время в нашей республике криминогенная обстановка, связанная с распространением наркотических средств или психотропных веществ, характеризуется следующими выводами: «На постсоветском пространстве Средняя Азия больше других регионов производила и употребляла наркотики, и сейчас она по-прежнему представляет для международной общественности реальную наркоугрозу. Как показывает статистика, в последние годы в центрально-азиатских странах заметно повысился незаконный оборот наркотических средств и, как следствие, этого возросло количество наркопреступлений. Кроме этого, на эту

нерадостную тенденцию влияют и незаконная миграция, координация транснациональной международной преступности, спад уровня жизни у наши соседей, безработица, безденежье и другие социально-экономические факторы. В этих условиях Казахстан является серьезным объектом внимания со стороны криминального мира [6].

Отдельные примеры деятельности правоохранительных органов по борьбе с незаконным оборотом наркотиков также говорят в пользу вышеприведенных положений, адресованных характеристике содержания объективной стороны состава незаконного распространения наркотических средств или психотропных веществ.

«В Павлодаре при проведении рейда по проверке локомотивных и поездных бригад сотрудники группы по борьбе с наркобизнесом, совместно с криминальной полицией, выявили помощника машиниста, который во время исполнения служебных обязанностей находился в наркотическом опьянении. Также был задержан проводник, сбывавший дурман прямо на рабочем месте [6].

«Увеличилось число наркозависимых, поставленных на учет, изменился их социальный уровень, возраст сильно помолодел. Бездомные и безнадзорные дети – современные «гавроши» – вдыхают растворители, молодежь курит анашу, а затем незаметно для себя переходит на тяжелые наркотики» [6].

Из приведенных официально опубликованных сведений видно, что масштабы распространения в нашей республике наркотических средств и психотропных веществ имеют тенденцию к постоянному увеличению и расширению. Все большая часть молодежи, в том числе детей и подростков, вовлекается в потребление наркотических средств или психотропных веществ.

Материалы следственной и судебной практики свидетельствуют о том, что во многих случаях наркодилерами осуществляется бесплатное распространение наркотиков среди молодежи и несовершеннолетних, что делается с целью увеличения количества армии наркоманов и расширения тем самым рынка последующего сбыта наркотических средств или психотропных веществ. Вместе с тем, поскольку в уголовном законодательстве не предусмотрена ответственность за распространение наркотиков, лица, задержанные с наркотическими средствами в крупных или особо крупных размерах, привлекаются к ответственности за хранение, перевозку, вынашивание цели сбыта или сбыт наркотических средств или психотропных веществ. Уголовные дела такого рода продвигаются с большими сложностями и «натяжкой», пересматриваются по несколько раз.

Обобщение судебной практики по делам о незаконном обороте наркотиков свидетельствует о трудностях квалификации этих преступлений по признакам объективной стороны состава преступления. Так, за 12 месяцев 2013 года Усть-Каменогорским городским судом рассмотрено 325 уголовных дел, связанных с незаконным оборотом наркотических средств в отношении 325 виновных, а за 12 месяцев 2014 года рассмотрено 290 уголовных дел названной категории. Хотя в ходе предварительного расследования лицам, задержанным с наркотическими средствами в крупном или особо крупном размерах, предъявляются обвинения по соответствующим частям 3 и 4 статьи 297 УК, в ходе судебного разбирательства цель сбыта или факт сбыта наркотиков не получает подтверждения, и суды бывают вынуждены оправдывать таких подсудимых по ч. 3 и 4 статьи 297 УК. В конечном итоге, приговор выносится в отношении этих лиц по части 1 или 2 статьи 297 УК. К примеру, гражданки Юлбаева Г.О. и Рахменкулова К.Х. в 23.08.2013 году сотрудниками ДКНБ по ВКО были задержаны на ст. Аул Бородулихинского района с

наркотическим средством «героин» в особо крупном размере, за что привлечены были к уголовной ответственности по части 4 статьи 297 УК. Однако приговором Бородулихинского районного суда от 23.12.2013 года Рахманкулова по статье 297, части 4 УК была оправдана, а Юлбаева по части 2 статьи 297 УК приговорена была к 2 годам лишения свободы. Преданный суду по пункту «б», ч. 2 статьи 297 УК Едильбаев О.Ж. Семипалатинским городским судом осужден по ч. 2 статьи 297 УК к трём годам лишения свободы, условно, с испытательным сроком два года. Приговором Усть-Каменогорского городского суда от 20 января 2013 года Ахметжанов С.Ю., преданный суду по статье 297 УК части 4 был осужден по ч. 1 статьи 297 УК к 2 годам лишения свободы, условно, с испытательным сроком на 1 год, а по части 4 статье 259 УК оправдан за отсутствием события преступления. Несмотря на то обстоятельство, что Ахметханов был задержан с наркотиками в особо крупном размере – 6,69 граммов героина, расфасованными в 16 пакетиков, сам он наркозависимостью не страдает. Приговором Семипалатинского городского суда № 2 от 15 августа 2013 года, преданный суду по пункту «в», части 3 статье 297 УК Молдахметов А.А. был осужден по части 1 статье 297 УК к трем годам, условно, с испытательным сроком три года. По материалам уголовного дела Молдахметов был задержан в момент передачи марихуаны Нысанбаеву. При обыске у Молдахметова было изъято 18 пакетиков марихуаны общим весом 83,61 грамм. Сотрудник исправительного учреждения Ипенов С. Б. занимался распространением наркотиков на территории колонии. 13.02.2013 года, при досмотре его автомашины, сотрудниками полиции было обнаружено и изъято 562,14 граммов марихуаны, а при обыске, произведенном у него дома, из личного сейфа было изъято 17,57 граммов гашиша. Преданный суду по пункту «б, в» части 3 статьи 297 УК Ипенов С.Б. Семипалатинским горсудом был осужден по части 1 статьи 297 УК к условной мере наказания. Приговором Семипалатинского горсуда от 6.05.2014 года Акмаев М.С. осужден по ч. 2 статьи 297 УК также к условной мере наказания, хотя задержан был с 67,37 граммами героина и предан суду по пункту «б» части 4 статьи 297 УК» [7].

Так, профессор Курманов К.Ш. пишет, что с объективной стороны сбыт наркотических средств может выразиться в любой форме реализации и тем самым осуществляется их распространение (продажа, дача взаймы, обмен, дарение, уплата долга и т.д.).

“Безвозмездная передача другим лицам наркотиков для разового употребления, как это обычно бывает при вовлечении в наркоманию”, – считает Курманов К.Ш., – также образует состав рассматриваемого преступления» [8].

Далее, раскрывая содержание объективной стороны склонения к потреблению наркотических средств, профессор Курманов К.Ш. пишет: «С объективной стороны, преступление такого рода выражается только в активном действии – побуждении другого лица путем предложения, советов, уговоров, угроз или иных воздействий к употреблению наркотиков: курению, вводу путем инъекции, вдыханию, проглатыванию и т.п. Достиг ли виновный своей цели или нет, для квалификации значения не имеет. Состав формальный» [8]. В нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан № 3 от 14 мая 1998 года формулируются следующие разъяснения по вопросам сбыта и склонения к потреблению наркотических средств или психотропных веществ:

«Под незаконным сбытом следует понимать любые способы незаконной реализации либо передачи наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров из владения одного лица во владение других (продажа, дарение, в

уплату долга, в обмен, дача взаймы, введение инъекций другому лицу и т.п.)» [9].

Содержание понятия склонения к потреблению наркотиков раскрывается следующими пояснениями: «Под склонением к потреблению наркотических средств или психотропных веществ следует понимать любые умышленные действия, направленные на возбуждение у других лиц желания к их потреблению (уговоры, предложения, дача советов. Введение в заблуждение, обман, угрозы и т.п.). Преступление является оконченным с момента осуществления воздействия на лицо с целью побудить его к потреблению наркотических средств или психотропных веществ независимо от того, употребило ли их склоняемое лицо либо употребление не состоялось в силу каких-либо причин (отказ склоняемого от употребления, вмешательство других лиц т.п.). При этом для наступления ответственности не имеет значения, потребляло ли ранее склоняемое лицо наркотические средства или психотропные вещества» [9].

Как это видно из приведенных определений понятия сбыта и склонения к потреблению наркотических средств или психотропных веществ, нетрудно заметить тенденцию к отождествлению семантики этих понятий «со смыслом слова «распространение», хотя на самом деле такое отождествление не совсем логично и правильно, если обратиться к более подробному толкованию рассматриваемых понятий.

Если обратиться к источникам, содержащим толкование смысла и содержание рассматриваемых понятий, то можно обнаружить следующие разъяснения.

«Распространение означает, – как об этом говорилось в другом разделе настоящей работы, – расширить круг действия чего-нибудь, сделать доступным для многих» [10].

В свою очередь, под термином *сбыт* в Толковом словаре подразумевается «продажа готовой продукции, изделия» [11]. «Склонить – убедить в необходимости какого-нибудь поступка, решения» [11].

Таким образом, слова *распространение*, *сбыт*, *склонение к потреблению наркотиков* совершенно разные, каждое само по себе самостоятельное понятие и значение, имеющие термины, которые нельзя отождествлять. Отождествление может привести к допущению различного рода путаницы в правоприменительной практике и теории уголовного права в разработке теоретических проблем борьбы с незаконным оборотом наркотиков.

Как известно, обязательным признаком объективной стороны состава преступления признается деяние в формах действия или бездействия. «Действие, т.е. активное поведение, является наиболее распространенным видом общественно опасного деяния, составляющим свыше 2/3 всех преступлений, предусмотренных Особенной частью УК, которые могут быть совершены только путем действия. В основе любого действия лежит телодвижение, сознательно направляемое человеком на осуществление определенной цели. Особенностью преступного действия является то, что оно, как правило, не соответствует понятию единого человеческого действия, а складывается из ряда отдельных, связанных между собою актов поведения лица» [12].

Объективная сторона преступного распространения наркотических средств или психотропных веществ по признакам деяния также, на наш взгляд, характеризуется совершением действий. Действия такого рода проявляются, как правило, в активном поведении, направленном на распространение наркотических средств или психотропных веществ в обществе, среди людей. Рассматриваемого рода активное поведение проявляется в процессе распространения наркотических средств

или психотропных веществ в телодвижениях, сознательно направляемых лицом, осуществляющим стремление к достижению поставленной перед собой цели расширения круга людей, для которых открывается реальный доступ к обладанию наркотическими средствами или психотропными веществами.

В содержание действий по распространению наркотических средств или психотропных веществ может быть включен комплекс различных поведенческих актов, охватывающих в совокупности различные формы расширения круга людей, для которых открывается реальный либо потенциальный доступ к обладанию наркотическими средствами или психотропными веществами. Такие действия могут проявляться в безвозмездной или иной форме дарения наркотических средств или психотропных веществ, введении инъекции, обмене, различных видах поощрений в порядке знаков внимания в выражение своих симпатий и поддержки в адрес отдельных лиц, к которым наркодилер проявляет чувство дружелюбия, а также другие формы распространения наркотиков.

Следующий обязательный признак объективной стороны состава преступления – преступные последствия.

В юриспруденции преступные последствия отождествляются с термином «результат». Применительно к преступлениям думается, что термин «результат» надо толковать как следствие, вызванное человеческим действием, точнее, вызванные этими действиями изменения в объекте – общественно опасные последствия [13].

Любые формы перемещения в пространстве наркотических средств или психотропных веществ в крупном или особо крупном размере, приводящие и возможному либо фактическому обладанию ими определенного круга людей, следует характеризовать в качестве объективной стороны преступного распространения наркотических средств или психотропных веществ и квалифицировать по соответствующим частям статьи 297 УК РК, после внесения в нее предлагаемых нами дополнений и изменений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Российское уголовное право. Общая часть. – М.: Спарк, 2000. – 478 с.
- 2 Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М., 1960. – 244 с.
- 3 Уголовное право. Общая часть: Учебник. – М.: Новый юрист, 1997. – 592 с.
- 4 Уголовное право России в 2-х т. – М: НОРМА, 1999. – Т. 1. Общая часть. – 639 с.
- 5 Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. – М., 1984. – 184 с.
- 6 В одиночку наркоманию не победить // На страже. – 2006. – № 47(3543). – декабрь. – 21.
- 7 Информация о состоянии борьбы с незаконным оборотом наркотиков в ВКО за 2013-2014 гг.
- 8 Курманов К.Ш. Наркомания: Уголовно-правовые и криминологические проблемы. – Фрунзе, 1984. – 232 с.
- 9 Уголовный кодекс Республики Казахстан с постановочными материалами. – Алматы, 2016. – 944 с.
- 10 Мухамеджанов Б.А. Наркобизнес – угроза национального масштаба // Казахстанская правда. – 2016. – сентябрь. – 28.
- 11 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2000. – 944 с.

-
- 12 Кузнецова Н.Ф. Курс уголовного права. Общая часть. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – Т. 1. Учение о преступлении – 593 с.
- 13 Уголовное право. Общая часть. – М.: НОРМА, 1997. – 516 с.

УДК 347.95(574)

АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Е.Б. Керімбек

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Түйіндеме. Мақалада Процеске қатысушылардың олардың белгіленген мерзімдерде берген шағымды немесе наразылықты өзгерту не толықтыру құқығы сот отырысы басталғанға дейін ғана іске асырылуы мүмкін қарастырылды. Сонымен қатар сотталған адамның жағдайын ауырлату мақсатындағы өзгерістер мен толықтыруларды, егер осындай мәселе алғашқы шағымда, наразылықта қойылған жағдайда ғана енгізуге жолына тақты талдаулар жасалынды. Мақаланы жазу кезінде сотталған адамның жағдайының ауырлағаны туралы қосымша шағым, наразылық шағым беру мен наразылық білдірудің белгіленген мерзімдерінде ғана берілуі мүмкін негіздері қарастырылды. Апелляциялық шағымды, наразылықты кері қайтарып алу туралы арыз, өтініш Қазақстандағы қылмыстық заңнамаға сәйкес сот отырысы басталарға дейін ғана беріледі. Шағымды кері қайтарып алу туралы өтініш бойынша сот шешімін судья шығарады және ол қаулымен ресімделеді. Егер апелляциялық өндіріс бірнеше сотталған адамдардың шағымдарының немесе бірнеше адам сотталған үкімге келтірген наразылықтың негізінде жүзеге асырылса, шағымды, наразылықты кері қайтарып алу туралы өтініш жөніндегі шешім қаулының негізгі мәтініне қосылуы мүмкіндіктеріне құқықтық талдау жүргізілген. Апелляциялық сатыдағы сот істі өз өндірісіне қабылдай отырып, тараптардың сот отырысы хаттамасының әзірленгені жөнінде тиісінше хабарланғаны туралы және олармен танысулары үшін шынайы мүмкіндік жасалғаны және хаттама жөнінде түскен ескертпелердің қаралғаны туралы хабарланғаны және өзгеде құжаттармен, сондай-ақ қоса берілген қосымша материалдармен танысуына мүмкіндік берілгені туралы мәліметтердің істе болуын тексеруге тиіс мәселелері қарастырылды.

Түйін сөздер: апелляциялық шағым, процесс, сот, заң, үкім.

ПРОБЛЕМЫ АПЕЛЛЯЦИОННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В АПЕЛЛЯЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье рассматривается право участников процесса на изменение либо дополнение жалобы или протеста, поданных ими в установленные сроки и может быть реализовано только до начала судебного заседания. Кроме того, были сделаны титульные анализы на внесение изменений и дополнений в целях осложнения положения осужденного, только в случае, если такой вопрос ставится в первоначальных жалобах, протестах. При написании статьи рассмотрены основания,

при которых дополнительные жалобы, протест о тяжком положении осужденного могут быть поданы только в установленные сроки обжалования и опротестования. Заявление, об отзыве апелляционной жалобы, протеста подаются только до начала судебного заседания в соответствии с уголовным законодательством в Казахстане. По ходатайству об отзыве жалобы решение суда выносится судьей и оформляется постановлением. Если апелляционное производство основано на жалобах нескольких осужденных или протесте против осуждения нескольких осужденных, то проводится правовой анализ возможности включения решения об отзыве жалобы, протеста в основной текст решения. Суд апелляционной инстанции, принимая дело к своему производству, должен проверить наличие в деле сведений о надлежащем извещении сторон о подготовке протокола судебного заседания и о том, что была предоставлена реальная возможность для ознакомления с ними, и о рассмотрении поступивших замечаний по протоколу, и о возможности ознакомления с иными документами, а также приложенными дополнительными материалами.

Ключевые слова: апелляционная жалоба, процесс, суд, закон, приговор.

PROBLEMS OF APPEAL PROCEEDINGS IN THE APPEAL PROCESS

Abstract. The article considered the right of participants in the process to change or Supplement the complaint or protest submitted by them within the established time frame, can be implemented only before the start of the court session. In addition, title analyses were made to make changes and additions in order to complicate the situation of the convicted person, only if such a question is raised in the initial complaints, protests. When writing the article, we consider the grounds for which additional complaints or a protest about the grave situation of a convicted person can be filed only within the established time limits for appeal and protest. An application, an application for the withdrawal of an appeal, or a protest is filed only before the start of the court session in accordance with criminal law in Kazakhstan. On the request to withdraw the complaint, the court decision is made by a judge and issued by a resolution. If the appeal proceedings are based on complaints from several convicts or a protest brought by several persons against a convicted sentence, a legal analysis has been made of the possibility of including the decision on the request to withdraw the complaint or protest in the main text of the decision. The court of appeal, taking the case to its production, must check availability in information about due notification of the parties about the preparation of the trial record and that were given the opportunity to review them, and on consideration of the comments received on the Protocol and on the possibility of reviewing other documents, and also applied additional material.

Keywords: appeal process, the court, the law, the sentence.

Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі.

Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады.

Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады.

Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген

құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады (12 бап).

Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды [1].

Адам мен азаматтың құқықтары мен еркіндігін мемлекеттік қорғауды қамтамасыз етуде ерекше ролі әділеттілікті кепілі болған сот билігіне беріледі. Сондықтан да сот реформасының негізгі міндеттерінің бірі тәуелсіз сот билігін құру, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау және қорғау, сондай-ақ сот өндірісінде азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау болып табылды.

Сонымен бірге сот концепциясының маңызды бағыттарының бірі болып әділеттіліктің қолжетімдігі, сот өндірісін дифференциалды қолдану, жарыспалық, диспозитивтік қағидаларын жүзеге асыруда азаматтардың құқықтарын қорғаудың тиімді жолдарын қамтамсыз ететін процедураларды өзгерту таңдалды.

Осыған байланысты бірінші сатыдағы соттар шағымды, наразылықты қабылдау кезінде шағым берген, наразылық білдірген тұлғаның өкілеттігін тексерулері қажет. Заңның нормаларында көрсетілген тұлғалар тізбесі кеңейтілуге тиіс емес.

Процеске қатысушылар үкім шығарылғаннан кейін қайтыс болған сотталған адам жөнінде оны ақтау үшін қажетті негіздер бойынша ғана шағым беріп, наразылық білдіре алады.

Әрбір шағым, наразылық сотқа түсісімен түскен күні көрсетіліп, дереу тіркелуі қажет. Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 416-бабында көрсетілген мерзім өткізіліп барып берілген шағым, наразылық қаралмайды. Бұл жөнінде бірінші сатыдағы сот қаулы шығарып, оны шағым берудің, наразылық білдірудің тәртібі мен мерзімдерін көрсете отырып шағымның, наразылықтың иесіне жібереді.

Егер апелляциялық шағым беруге, наразылық білдіруге құқылы тұлға өткен мерзімді қалпына келтіру туралы өтініш берсе, онда мұндай өтініш Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 418-бабында көзделген тәртіппен міндетті түрде қарауға жатады.

Өтіп кеткен мерзімді қалпына келтіруден бас тарту туралы судья қаулысына шағым беріліп, наразылық білдірілген жағдайда бірінші сатыдағы сот шағымды, наразылықты іспен бірге апелляциялық сатыдағы сотқа жібереді [2].

Процеске қатысушылардың олардың белгіленген мерзімдерде берген шағымды немесе наразылықты өзгерту не толықтыру құқығы сот отырысы басталғанға дейін ғана іске асырылуы мүмкін.

Сотталған адамның жағдайын ауырлату мақсатындағы өзгерістер мен толықтыруларды, егер осындай мәселе алғашқы шағымда, наразылықта қойылған жағдайда ғана енгізуге жол беріледі. Осы орайда сотталған адамның жағдайының ауырлағаны туралы қосымша шағым, наразылық шағым беру мен наразылық білдірудің белгіленген мерзімдерінде ғана берілуі мүмкін.

Сотталған адамның жағдайының ауырлағаны туралы уәждер келтіріліп, мерзімі өткізіліп барып берілген шағым, наразылық, егер бастапқы шағымда немесе наразылықта бұл туралы талап қойылмаса, онда қосымша шағым мен наразылық деп танылмайды.

Егер апелляциялық шағымды бірінші сатыдағы сотқа қатысқан қорғаушы берсе, ал үкім шығарылғаннан кейін іске сотталған адамның келісімімен басқа

қорғаушы қатысса, онда ол алдыңғы уәждерді өзгертіп не жаңа уәждер келтіре отырып, сотталған адамның атынан қосымша апелляциялық шағым бере алады.

Сотталған адам қорғаушының апелляциялық шағымын қайтарып алған және істі қарау үшін басқа негіздер болмаған жағдайда қорғаушының шағымы бойынша қозғалған апелляциялық өндіріс қысқартылады.

Апелляциялық шағымды, наразылықты кері қайтарып алу туралы арыз, өтініш Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 422-бабының 3-бөлігіне сәйкес сот отырысы басталарға дейін ғана беріледі. Шағымды кері қайтарып алу туралы өтініш бойынша сот шешімін судья шығарады және ол қаулымен ресімделеді. Егер апелляциялық өндіріс бірнеше сотталған адамдардың шағымдарының немесе бірнеше адам сотталған үкімге келтірген наразылықтың негізінде жүзеге асырылса, шағымды, наразылықты кері қайтарып алу туралы өтініш жөніндегі шешім қаулының негізгі мәтініне қосылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің бабына сәйкес қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысудан шеттетілуге жататын, бірақ уақытында шеттетілмеген қорғаушының берген шағымы апелляциялық сатыда қарауға жатады.

Істі апелляциялық сатыда қарау сәтінде он сегіз жасқа толған кәмелетке толмаған сотталған адамның немесе жәбірленушінің заңды өкілдерінің өздері іске қатысқан кезеңде берген шағымдары заңды өкілдердің функцияларының аяқталғанына қарамастан апелляциялық тәртіппен қарауға жатады.

Үкім шығарылғанға дейін процеске қатысушылар болып танылмаған және осыған байланысты өздерінің процеске қатысушылар құқығын пайдалануға мүмкіндігі болмаған, бірақ кейіннен заңмен белгіленген тәртіппен процеске қатысушы болып танылған тұлғалар апелляциялық шағым беру үшін мерзімді қалпына келтіру жөнінде мәселе қоюға құқылы. Мұндай жағдайларда процестің жаңа қатысушысына іс материалдарымен танысып, өз құқықтарын іске асыруға мүмкіндік беру үшін апелляциялық сатыдағы сот істі бірінші сатыдағы сотқа қайтаруға тиіс.

Апелляциялық сатыдағы сот істі өз өндірісіне қабылдай отырып, тараптардың сот отырысы хаттамасының әзірленгені жөнінде тиісінше хабарланғаны туралы және олармен танысулары үшін шынайы мүмкіндік жасалғаны және хаттама жөнінде түскен ескертпелердің қаралғаны туралы; процеске қатысушылардың түскен шағым мен наразылық туралы хабарланғаны және осы құжаттармен, сондай-ақ қоса берілген қосымша материалдармен танысуына мүмкіндік берілгені туралы мәліметтердің істе болуын тексеруге тиіс.

Апелляциялық сатыдағы сот Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі баптарына сәйкес, апелляциялық сатыдағы сотқа қатысуға құқығы бар адамдардың олардың үкімге (қаулыға) дау айтып отырған-отырмағанына қарамастан, істің апелляциялық тәртіппен қаралатын уақыты мен орны туралы оларға хабарланғаны туралы мәліметтердің бар-жоғын тексеруге міндетті.

Тиісінше хабарланған процеске қатысушылардың апелляциялық сатыдағы сотқа келмеуі істің қаралуына кедергі болмайды. Қатысуы міндетті болып табылатын прокурор келмеген жағдайда істі апелляциялық сатыда қарау оның қатысуын қамтамасыз ету үшін қажетті уақытқа дейін кейінге қалдырылады.

Істі қарау дәлелді себептермен кейінге қалдырылған және осыған байланысты оны қарау мерзімі ұзартылған, сондай-ақ заң талап еткен шарттардың сақталмауына байланысты ол қараудан алынып тасталған жағдайда апелляциялық сатының соты қаулы шығарып, процеске қатысушыларды осы туралы хабардар етуге тиіс.

Қамауда отырған сотталған адамның сот отырысына қатысуы туралы мәселені екінші сатыдағы соттың шешетіні ескеріле отырып, апелляциялық сатыға жіберілетін іс материалдарында сотталған адамға апелляциялық сатының сотына қатысу құқығының түсіндірілгені туралы мәліметтер болуға тиіс. Сотталған адамның апелляциялық сатыдағы сотқа қатысуға ниетті екені немесе қатысудан бас тартқаны туралы мәліметтерді бірінші сатыдағы сот іс материалдарына тігіп қоюы қажет, ал олар болмаған жағдайда алдыртуға тиіс.

Апелляциялық сатыдағы сот сотталғанның сот отырысына қатысу құқығын қамтамасыз етуге міндетті.

Өзге жағдайларда сотталған адамды сот отырысына шақыру туралы мәселені істің мән-жайын жан-жақтылы зерттеу мақсатында және оның процессуалдық құқықтарын сақтау қажеттігін негізге ала отырып апелляциялық сатының соты шешеді [3].

Сотталған адамды сот отырысына шақыру туралы қаулы шығарылады. Апелляциялық сатыдағы соттың сотталған адамды сот отырысына шақыру жөніндегі өтінішті қанағаттандырудан бас тарту туралы шешімі істі қараудың нәтижелері бойынша шығарылған сот қаулысында көрсетілуге тиіс.

Апелляциялық сатыдағы соттың істі қамауға алынбаған сотталған адамның, ақталған адамның немесе олардың қорғаушысының қатысуынсыз қарауы, егер олар сот отырысының болатын уақыты туралы хабардар болмаса және мұның өзі оларды сот отырысына қатысу мүмкіндігінен айырса, қылмыстық іс жүргізу заңын айтарлықтай бұзу болып табылады.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 424-бабының талаптарын ескере отырып, апелляциялық сатының соты шағымдар мен наразылықтар бойынша істі қарау кезінде әрбір сотталған адамға қатысты істің қаншалықты жан-жақты, толық әрі объективті зерттелгенін, оның қылмысының саралануының дұрыстығын, жазалау шарасының жасалған әрекетке сәйкестігін өз құзыреті шегінде тексеруге тиіс.

Апелляциялық сатыдағы сот шағымдар мен наразылықтың уәждеріне қарамастан, сотталған адамдардың мүдделері мен заңды құқықтарының бұзылуы анықталған жағдайда, үкімге (қаулыға) жағдайды жақсартуға бағытталған тиісті өзгерістерді енгізуге немесе үкімді (қаулыны) заңсыз деп тануға және Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 431-бабының 8-бөлігінің тәртібімен күшін жоюға құқылы.

Шағым берілмеген, наразылық білдірілмеген адамдарға қатысты үкімді бұзу немесе өзгерту үшін негіздер болған жағдайда, екінші сатыдағы сот қаулының кіріспе бөлігінде осы сотталған адамның жеке басы жөнінде мәліметтер келтіріп, оның қандай заңмен, қандай жазаға кесілгені туралы көрсетіп, оған қатысты істің Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 431-бабының 8-бөлігінің тәртібімен қаралып отырғанына сілтеме жасауы қажет.

Егер шағым берілмеген және наразылық білдірілмеген адамдарға қатысты сот үкімін қайта қарау үшін негіздер анықталмаған жағдайда, апелляциялық сатыдағы соттың қаулысында істі толық көлемінде тексеру туралы және осы адамдарға қатысты сот қаулыларын өзгеріссіз қалдыру туралы көрсетілуге тиіс емес.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 54-бабының екінші бөлігіне сәйкес, қылмыстық істерді апелляциялық тәртіпте қарауды судья жеке-дара жүзеге асырады.

Апелляциялық сатыдағы соттар істерді қараған кезде Қазақстан Республикасы

қылмыстық-процестік кодексі 430-бабында белгіленген тәртіпті сақтап, процеске қатысушыларға өздерінің іс бойынша айқындамаларын білдірулері үшін бірдей жағдай мен мүмкіндік туғызып, олардың заңды құқықтарын іске асыруларын қамтамасыз етулері қажет.

Тараптардың қосымша материалдарды іске қосу жөніндегі өтініштерін қарау кезінде олардың қандай жолмен алынғанын және қандай жағдайды растау үшін ұсынылып отырғанын анықтаған жөн. Осы орайға сәйкес сотқа дейінгі тергеу амалдарын жүргізу жолымен алынған материалдардың қабылдануға тиіс емес екенін назарда ұстау қажет.

Апелляциялық сатыдағы сот тараптардың мәлімдеген өтініштерін қарағаннан кейін, оларды қанағаттандыру немесе қанағаттандырудан бас тарту туралы жеке құжат түріндегі қаулы шығарады. Өтініштерді қанағаттандырған кезде оларды қосымша зерттеу қажеттілігі болса, сот қаулыда сот тергеуін жаңартуы туралы көрсетеді және басқа да көзделген әрекеттерді жүзеге асырады.

Апелляциялық сатыдағы сот үкімнің заңдылығы мен негізділігін тексеру кезінде Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі бабының талаптарын ескеріп отырулары қажет. Ол бойынша бірінші сатыдағы сот мемлекеттік, жеке айыптаушы айыптаудан бас тартқан кезде істі толық немесе ішінара қысқартуға не істі айыптау тарабының бастамасы бойынша сотта қолданған жаңа айыптау бойынша қарауға тиіс.

Мұндай жағдайларда айыптау тарабы бірінші сатыдағы сот мемлекеттік, жеке айыптаушылардың басты сот талқылауындағы, апелляциялық сатыдағы айқындамасына сәйкес шығарған қаулысын, үкімін жою немесе өзгерту туралы шағымды, наразылықты қарау кезінде апелляциялық қараудың нысанын айқындайтын және шешім қабылдау барысында екінші сатыдағы соттың шешімдерді қабылдау кезіндегі өкілеттіктерін реттейтін Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі баптарын негізге алулары қажет. Осы баптарға сәйкес, прокурор мен жеке айыптаушының бірінші сатыдағы соттағы айқындамасы апелляциялық қараудың пәніне кірмейді және бірінші сатыдағы соттың үкімін бұзу немесе өзгерту үшін негіз болып табылмайды.

Апелляциялық сатыдағы сот отырысында істі қарауға қатысқан прокурор қолдамаған және белгіленген тәртіппен кері қайтарылып алынбаған, прокурордың сотталған адамның жағдайын ауырлату туралы мәселе қойған наразылығында келтірілген дәлелдер үкімді (қаулыны) жою немесе өзгерту жөнінде шешім қабылдау үшін негіз болып табылмайды.

Сотталған адамның жағдайын ауырлату туралы дәлел келтірілмеген прокурор наразылығы жалпы тәртіппен қарауға жатады [4].

Апелляциялық саты тараптардың өтініші бойынша немесе өзінің бастамасы бойынша шағымдарды, наразылықтарды қарау кезінде Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі бабында көрсетілген әрекеттерді жүзеге асыруға құқылы.

Егер осының нәтижесінде қосымша мәліметтер анықталса, онда апелляциялық сатыдағы сот оларды Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 409-бабының талаптарын қатаң орындай отырып пайдалануы мүмкін.

Апелляциялық сатыдағы сот өкілеттіктерін іске асыру жөніндегі барлық әрекеттер қаулымен ресімделеді. Апелляциялық саты отырысында хаттама Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің бабының талаптары көзделген жағдайларда жүргізіледі.

Апелляциялық сатыдағы сот жекелеген адамдарға немесе Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің бір немесе бірнеше баптары бойынша сотталған адамдарға қатысты сот үкімін толық немесе ішінара жоюға құқылы.

Апелляциялық сатыдағы сот сот үкімін бұза отырып, қандай мән-жайлар тексерілуге жататынын және жол берілген оққылықтарды қалай жою керектігін көрсетіп, істі жаңадан қарау кезінде бірінші сатыдағы соттың тұжырымын алдын ала шешпейтін және бірінші сатыдағы соттардың дәлелдемелерді өз қалауы бойынша жан-жақты бағалау мүмкіндігіне кедергі келтірмейтін ұсыныстар беруге ғана құқылы.

Сот тергеуінің біржақты және толық жүргізілмеуі, егер істегі материалдардың және апелляциялық сатыдағы сотқа қосымша ұсынылған материалдардың негізінде оларды тексермейінше шағымның немесе наразылықтың мәні бойынша шешім қабылдау мүмкін болмаса, үкімді бұзуға және істі соттың жаңадан қарауына жіберуге негіз бола алады.

Айыптаудың басқа көріністерімен бірге Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің бір бабы бойынша сараланған жекелеген көріністер жөнінде істің мән-жайы жеткілікті зерттелмеген жағдайда апелляциялық сатыдағы сот істі жаңадан сот талқылауына жібере отырып сот үкімін бұзуға не осы көріністерді үкімнен шығарып тастап, оны қалған бөлігінде өзгеріссіз қалдыруға құқылы.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің тиісті баптары бойынша өз алдына бөлек сараланған бірнеше қылмыстарды жасағаны үшін кінәлі деп таныған жағдайда апелляциялық сатыдағы сот зерттелмеген деген уәжбен үкімді адамды баптардың бірі бойынша соттау бөлігінде жоюға және үкімді басқа баптар бойынша өзгеріссіз қалдыруға құқылы.

Дәлелдемелерге баға беруде, қабылданған шешімді дәлелдеуде жіберілген қателіктерді, айыптауды сот талқылауы кезінде зерттелмеген дәлелдемелермен негіздеуді, сондай-ақ үкімде баяндалған мән-жайлардың сот анықтаған нақтылы мәліметтерге қайшы болуын сот тұжырымдарының істің нақтылы мән-жайымен сәйкес келмеуі деп түсіну қажет [5].

Егер апелляциялық сатының соты істі қарау кезінде соттың тұжырымдары істің нақтылы мән-жайымен сәйкес келмейді деп тапса, ол егер сотталған адамның жағдайын нашарлатпаса істі жаңа сот талқылауына жібермей-ақ тұжырымдарды істегі дәлелдемелерге сәйкес келтіре алады.

Егер сотталған адамның біреуіне қатысты іс соттың жаңадан қарауына жіберілсе, ал істің дұрыс шешілуі басқа сотталған адамдарға қатысты істің мән-жайының зерттелуіне байланысты болса, онда сот үкімі толық бұзылуға жатады.

Үкімді сотталған адамның жағдайын ауырлату жағына қарай өзгерту, шағымда, наразылықта айыптау тарабы нақ осы негіздерді көрсеткен жағдайларда ғана орын ала алады. Егер үкімге басқа негіздер бойынша жеке айыптаушы, жәбірленуші, олардың өкілдері шағым берсе немесе прокурор басқа негіздер бойынша наразылық келтірсе, онда сот сотталғанның жағдайын ауырлатуға және осы шағымда немесе наразылықта көрсетілген талаптардың шегінен шығуға тиіс емес.

Процеске қатысушы басқа тараптардың әлдеқайда ауыр қылмыстар жөніндегі заңдарды қолдану қажеттігіне немесе жазаның жеңілдігіне байланысты үкімді өзгерту туралы шағымдары үкімді ауырлату жағына қарай өзгерту үшін негіз бола алмайды.

Қылмыстық заңның әлдеқайда ауыр жаза көздейтін санкциясы бар басқа нормаларының айыптау шегінде қолданылатын жағдайларды әлдеқайда ауыр

қылмыстар туралы заңның қолданылуы деп есептеу қажет.

Қылмыстың ауыр-жеңілдігін анықтау кезінде Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің тиісті бабымен көзделген қылмыстық жазаның мөлшері мен түрін, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық маңызы бар өзге де мән-жайларды бағалау қажет.

Мұндай жағдайларда, адамды әрекет жасағаны үшін кінәлі деп тану бірінші сатыдағы соттың құзыретіне жататыны негізге алына отырып, апелляциялық саты қаулысының сипаттау-дәлелдеу бөлігінде қабылданған шешімнің дәлелдері мен негіздерін келтіріп, ал қорытынды бөлігінде сотталған адамның іс-әрекетін қайта дәрежелеу және оған осы бап (бөлік, тармақ, баптар) бойынша жазаның тағайындалғаны туралы көрсету қажет.

Егер сотталған адам Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінде сараланған қылмысты жасағаны үшін кінәлі деп танылса, ал апелляциялық сатыдағы сот сотталған адамның әрекетін жауапкершілікті жеңілдететін екі немесе одан да көп баптар бойынша саралау қажет деп тапса, сот қылмыстар жиынтығы бойынша жаза тағайындай отырып, үкімге тиісті өзгерістер енгізуге құқылы. Осы жазаның мөлшері сот үкімі бойынша тағайындалған жазадан аспауы керек.

Егер қылмыстың қайта саралануына байланысты қылмыстық заң дұрыс қолданылған жағдайда істің қозғауға жатпағаны анықталса, ал қозғалған іс Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 37-бабының 1-бөлігінде көзделген негіздер бойынша қысқартылуға жатса, апелляциялық сатыдағы сот әрекетті қылмыстық заңның тиісті бабына қайта саралағаннан кейін үкімді бұзып, істі қысқартуға тиіс.

Істі апелляциялық тәртіппен қарау кезінде істің мән-жайы толық анықталған жағдайларда сот үкімге азаматтық талапқа қатысты өзгерістер енгізуге құқылы, осы орайда ол, егер азаматтық талапкердің арызында тиісті өтініш болса, өндіріп алу мөлшерін кемітумен қатар оны ұлғайта алады.

Өндіріп алу мөлшерінің ұлғаюына байланысты саралау мен айыптау көлемін мемлекеттік немесе жеке айыптаушы бірінші сатыдағы сотта қолдаған айыптау шегінде өзгертуге болады.

Апелляциялық сатыдағы соттар сондай-ақ жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдердің жазаны өтеулерін кейінге қалдыру мәселесі бойынша шешім қабылдау туралы, айыптау үкімін орындаудың мерзімдерінің өтуіне байланысты жазаны өтеуден босату туралы, басқа орындалмаған үкімдер болған жағдайда үкімді орындау туралы, егер уақыты бойынша ең соңынан қабылданған үкімде бұл мәселе шешілмесе, қамауда болу, сондай-ақ емдеу мекемелерінде болу мерзімін есепке алу туралы мәселелер бойынша шешім қабылдауға және басқа да өзгерістерді үкімге енгізуге құқылы [6].

Апелляциялық сатыдағы сот ақтау үкіміне, істі қысқарту туралы қаулыға немесе сотталған адамның пайдасына қабылданған өзге де шешімге шағымды, наразылықты қарау кезінде шағымда немесе наразылықта олардың заңсыздығы мен негізсіздігі туралы мәселе қойылған жағдайда ғана ақтау үкімін немесе істі қысқарту туралы қаулыны бұзуға болатынын назарда ұстауы қажет.

Адамдардың біріне қатысты шағым беру, наразылық білдіру басқа адамдарға қатысты үкімді бұзу құқығын бермейді.

Сотталушының пайдасына шығарылған ақтау үкімінің, істі қысқарту туралы қаулының немесе өзге де шешімнің күшін прокурордың наразылығы немесе жәбірленушінің не оның өкілінің, сондай-ақ ақтау негіздерімен келіспеген сот

ақтаған адамның шағымы бойынша ғана жою мүмкін.

Апелляциялық сатыдағы сот ақтау негізін осы жөнінде шағым немесе наразылық болған жағдайда, сондай-ақ өз бастамасы бойынша, егер шешім ақталғанның жағдайын нашарлатпайтын болса ғана өзгертуі мүмкін.

Ақтау үкімі өзіне дақ түсіретін тұжырымдаманы алып тастау туралы мәселе қойған жәбірленушінің шағымы бойынша да өзгертілуі мүмкін.

Сипаттау-дәлелдеу бөлігінде шағымның немесе наразылықтың әрбір дәлеліне тиянақты жауап беріліп, істі тексерудің барысы мен нәтижелері, заңға сілтеме жасала отырып, сот қабылдаған шешімнің негіздері мен дәлелдері көрсетіліп, айыптаудың дәлелденгені немесе дәлелденбегені, қылмыстың саралануы және жазалау шаралары туралы мәселелер бойынша нақтылы жауаптар болуы қажет. Назылық немесе шағым қанағаттандырусыз қалдырылған жағдайда апелляциялық сатыдағы сот қаулыда шағымдағы немесе наразылықтағы дәлелдерді теріске шығаратын тиянақты негіздерді келтіруге міндетті. Үкім бұзылған немесе өзгертілген жағдайда, үкімге негіз етіліп алынған дәлелдемелердің неге жеткіліксіз деп танылғанын, қандай заң бұзушылықтар орын алғанын, олардың үкімнің мәніне қалай әсер еткенін көрсету қажет.

Қорытынды бөлікте қабылданған шешімінің мәні баяндалып, үкімге енгізілген әрбір өзгеріс көрсетіледі. Қорытынды бөліктің тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі бабында баяндалған шешімдердің бірін бейнелеуге тиіс.

Апелляциялық сатыдағы соттың іс бойынша шығарылған жеке қаулыны бұзу немесе өзгерту туралы шешімі, жеке қаулыда істің мәніне қатысты мән-жайлар баяндалған жағдайлардан басқа реттерде жеке қаулымен ресімделеді.

Апелляциялық қаулыларды Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі бабының қағидаларын сақтай отырып шығару қажет.

Сот құрамы қаулының толық мәтінін іс қаралған күннен бастап он күннің ішінде дайындап, қол қойған жағдайда, қаулының қорытынды бөлігі іс қаралғаннан кейін дереу кеңесу бөлмесінде шығарылып, оған соттың бүкіл құрамы қол қояды. Істі қарауға қатысқан судьялардың бәрі қаулының толық мәтініне қол қойғанға дейін қаулы орындауға жіберілуге тиіс емес, ал оның көшірмесін мүдделі адамдарға жіберуге болмайды.

Апелляциялық сатыдағы соттың қаулысы ол жарияланған сәттен бастап күшіне енеді. Апелляциялық қаулыны орындау кезінде туған күмәндер мен түсініспеушіліктерді сол қаулыны шығарған сот Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексі 51-тарауының қағидалары бойынша қарауы мүмкін. Апелляциялық сатының үкімін орындауға беру Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің талаптарына сәйкес жүзеге асырылады. Істі апелляциялық сатыда қайтадан қарау жалпы тәртіппен жүзеге асырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 30.08.1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы, (өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы N 254 Заңы)
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V.Подробнее:http://kodeksy-kz.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks.htm

-
- 3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V
Подробнее:http://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks.htm
- 4 Ақылбеков Ж. Апелляциялық сот өндірісінің маңызы // Заң. – № 9. –
2010. – Б. 5-7
- 5 Бекмаганов А.С. Қылмыстарды саралау қажеттілігі қылмыстық заңның қағидасын
сақтау // Заң газеті. – № 3. – 2014.
- 6 Асханов А.Б. Жаңа қылмыстық процесік кодекс бойынша апелляциялық өндіріс
ерекшелігі // Әділет. – 20 қаңтар. – 2015.

УДК 343.98.06

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОДОРОЛОГИИ

Л.Н. Курманияз

Магистрант Казахской Академии труда и социальных отношений, Республика Казахстан, г. Алматы

Аннотация. Данная статья посвящена выяснению основных проблем использования судебной одорологии в уголовном судопроизводстве, при расследовании преступлений, на основе изучения специальной литературы, результатов следственной и экспертной практики. Статья освещает основные моменты проблемных вопросов криминалистической одорологии. Также в статье предложены возможные способы решения данных проблем.

Криминалистическая одорология - отрасль криминалистической техники, изучающая механизм и закономерности образования запаховых следов, а также разрабатывающая приемы и методы их выявления, фиксации, изъятия, исследования и использования в целях решения идентификационных и диагностических задач в процессе расследования преступлений. Криминалистическая одорология позволяет установить личность преступника; она незаменима в современных условиях, являясь одним из существенных факторов расследования.

Любая деятельность человека влечет за собой изменения в окружающей обстановке. Как бы тщательно ни готовилось преступление, как бы ни старался преступник уничтожить и скрыть следы своего пребывания (присутствия) на месте преступления, они всегда остаются.

Запах тела человека, независимо от его желания и воли, содержит в себе важнейшую личностную информацию. Пахучие вещества, выделяемые с потом человека, а также его кровь, попавшие на материальные предметы, позволяют идентифицировать человека, что особенно важно для криминалистики.

Ключевые слова: Криминалистическая одорология, запаховые следы, кинологическая выборка, собаки детекторы, проблемные вопросы

ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОДОРОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақала арнаулы әдебиеттерді пайдалана отырып, тергеу және сараптамалық практиканың нәтижелерін негізге ала отырып, қылмыстық іс жүргізуде, қылмыстық істерді тергеуде сот одорологиясын пайдаланудың негізгі мәселелерін түсіндіруге арналған. Мақалада сот-одорологияның проблемалық

мәселелерінің негізгі тұстары айтылған. Мақалада сонымен қатар осы мәселелерді шешудің мүмкін жолдары ұсынылған.

Криминалистикалық одорология-іздердің пайда болу механизмі мен заңдылықтарын зерттейтін, сондай-ақ қылмыстарды тергеу барысында идентификациялық және диагностикалық міндеттерді шешу мақсатында оларды анықтау, тіркеу, алу, зерттеу және пайдалану әдістері мен тәсілдерін әзірлейтін криминалистикалық техника саласы. Криминалистикалық одорология қылмыскердің тұлғасын анықтауға мүмкіндік береді; ол қазіргі жағдайда, тергеудің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Адамның кез келген қызметі қоршаған жағдайда өзгерістерге әкеп соғады. Қылмыс қаншалықты мұқият дайындалса да, қылмыскер қылмыс орнында болған іздерін қалай жоюға және жасыруға тырысса да, олар әрқашан қалады.

Адам денесінің иісі, оның қалауы мен еркіне қарамастан, маңызды жеке ақпаратты қамтиды. Содан кейін адамнан бөлінетін иісті заттар, сондай-ақ материалдық заттарға түскен оның қаны адамды анықтауға мүмкіндік береді, бұл криминалистика үшін аса маңызды.

Түйін сөздер: Сот-одорологиясы, иіс іздері, кинологиялық сынамалар, детектор- иттері, проблемалық сұрақтар.

PROBLEMATIC ODOROLOGY ISSUES

Abstract. This article is devoted to clarifying the main problems of using judicial odorology in criminal proceedings, in the investigation of crimes, based on the study of special literature, the results of investigative and expert practice. The article highlights the main points of problematic issues of forensic odorology. The article also suggests possible ways to solve these problems.

Forensic odorology is a branch of forensic technology that studies the mechanism and regularities of the formation of odor traces, as well as developing techniques and methods for their detection, fixation, removal, research and use in order to solve identification and diagnostic tasks in the process of investigating crimes. Forensic odorology allows you to establish the identity of the criminal; it is irreplaceable in modern conditions, being one of the essential factors in the investigation.

Any human activity entails changes in the environment. No matter how carefully the crime was prepared, no matter how much the criminal tried to destroy and hide the traces of his presence at the crime scene, they always remain.

The smell of a person's body, regardless of their desire and will, contains the most important personal information. Odorous substances released from a person's sweat, as well as his blood, which got on material objects, allow you to identify a person, which is especially important for criminology.

Keywords: Forensic odorology, odor traces, cynological sampling, dog detectors, problematic odorology issues.

В настоящее время совершается множество различных преступлений и перед сотрудниками правоохранительных органов стоит традиционная задача: раскрытие, расследование и предупреждение уголовно наказуемых деяний. Однако, если несколько десятков лет назад преступники оставляли после себя, как правило, традиционные следы (следы рук, ног, обуви и т. п.), то сегодня органы, осуществляющие расследование, встречают их в минимальном количестве или не

встречают вовсе. В данных случаях для успешного и правильного расследования уголовного дела правоохранительные органы вынуждены прибегать к так называемым «нетрадиционным» методам получения доказательственной информации по делу, к числу которых относится и одорологический метод [1, С. 31-34.].

Наша жизнь полна различных запахов. Его свойства, механизм образования и восприятия издавна интересовали ученых. Запахи оставляют не только люди, а также вещества и многие животные. С помощью распознавания запаха можно раскрыть множество преступлений. Поэтому науку одорологию часто используют в криминалистической деятельности.

Криминалистическая одорология является одним из развивающихся направлений криминалистической техники, в рамках которого изучаются закономерности образования запаховых следов, разрабатываются способы их обнаружения, фиксации, хранения, исследования и использования в целях раскрытия, расследования и предупреждения совершения преступлений.

Исследование запаховых следов позволяет осуществить установление участников преступления; индивидуального запаха одного и того же лица в запаховых следах, изъятых с разных мест преступления; принадлежность человеку предметов, обнаруженных на месте происшествия и в других местах; принадлежность предметов (изъятых у преступника или иных лиц) потерпевшему; происхождение запаха от конкретных лиц при комплексном исследовании вещественных доказательств (например, при исследовании пота, крови, волос, предметов одежды, обуви индивидуального пользования).

Не все запаховые следы воспринимаются человеком, а следовательно, и не уничтожаются им, при этом такие следы обладают некоторой степенью устойчивости во внешней среде и «служат одним из важных источников личностной информации, функционирующим постоянно, независимо от воли и желаний индивида» [2, с. 467].

При производстве следственных действий следователь с помощью собственного обоняния может получить такие ольфакторные ощущения как запах гари, гниения, лекарственных или парфюмерных средств. Однако человеческое обоняние не способно получить все многообразие ольфакторных данных, а следственно не способно и распознать индивидуальный запах человека, для исследования которого успешно применяются обонятельная способность служебно-розыскной собаки.

В качестве детектора запаховых следов используется обонятельный аппарат специально обученной собаки, обладающий неизмеримо более высокой разрешающей способностью улавливания запаха, нежели существующие приборы. Служебно-розыскная собака воспринимает запах и далее при проведении выборки в герметичном помещении выставляется не менее 10 разных проб запаха. При обнаружении запаха, аналогичного запаху с места происшествия, служебная собака принимает условную позу, служащую сигналом установления тождества [3, с.74-75.].

Для обеспечения объективности, достоверности, убедительности и наглядности результатов должны использоваться специально дрессированные (обученные) собаки (неоднократное повторение, использование собак-дублеров), а также унифицированные запахоносители. Необходимо полное исключение воздействия на поведение собаки во время выборки посторонних раздражителей, наблюдающих приглашенных лиц, а роль кинолога должна при этом сводиться только к даче объекта и подаче команд. Служебно-розыскная собака успешно применяется

для отыскания предметов, принадлежащих преступнику, потерпевшему, обнаружение которых затруднительно для человеческого зрения (огнестрельного или холодного оружия, гильз). Поэтому довольно часто и возникает необходимость использования служебно-розыскной собаки для осмотра местности, покрытой обильной растительностью. Хотя в исчерпывающем перечне источников судебных доказательств собака-ищейка уголовно-процессуальным законом и не упомянута, ее действия, как и любое другое доказательство, подлежат оценке в совокупности с другими доказательствами. В конечном счете, только «суд, не связанный предустановленными формальными доказательствами, может в каждом конкретном случае решить вопрос о доказательствах, которые дает криминалистическая одорология, и оценить их в совокупности с другими имеющимися по делу доказательствами». Одорологический метод может найти свое применение и в рамках следственного эксперимента, изменение условий проводимых опытов будет достигаться применением нескольких собак и изменением расположения объектов-запахоносителей [4, с.28].

Проблемы одорологического метода не существовало до тех пор, пока не возник вопрос о возможности использования его результатов в процессе доказывания. Идея использования результатов одорологического метода в доказывании основывалась на появившейся возможности осуществлять идентификацию по запаху уже не только на этапе интенсивного проведения оперативно-розыскных мероприятий в начале расследования, но практически в любой момент производства по делу. Противники этой идеи считают, что одорологическая экспертиза не может дать гарантированной точности результатов.

Центральным пунктом дискуссии по проблеме одорологического метода является вопрос о доказательственном значении результатов его применения. При решении проблемы необходимо учитывать, что в доказывании особое место занимают правила допустимости доказательств. Эти правила должны обеспечить достоверность средств доказывания и тем самым создать надежный фундамент для признания доказанными или недоказанными определенных обстоятельств.

Закон допускает следующие условия признания доказательства допустимым: 1) доказательство должно быть получено надлежащим субъектом, правомочным по данному делу проводить то процессуальное действие, в ходе которого получено доказательство; 2) Фактические данные должны быть получены только из источников, перечисленных в УПК, а в указанных в законе случаях - из определенного вида источника 3) доказательство должно быть получено с соблюдением правил проведения процессуального действия, в ходе которого получено доказательство; 4) при получении доказательства должны быть соблюдены все требования закона при фиксации хода и результата следственного действия.

Поэтому необходимо следить за тем, чтобы одорологическая экспертиза производилась судебным экспертом в рамках экспертного учреждения, иначе результаты будут невозможно представить в суде как доказательство.

Следует отметить, что под экспертно-криминалистическим обеспечением принято понимать деятельность экспертно-криминалистических учреждений, призванных на практике обеспечивать реализацию криминалистических и прочих специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Отсюда следует, что экспертно-криминалистическая деятельность фактически включает в себя два вида деятельности: судебную-экспертную и криминалистическую. Первая реализуется

в ходе производства судебных экспертиз, вторая посредством технико-криминалистического обеспечения производства следственных действий [5, с.10].

Помимо судебных экспертиз использование специальных знаний может быть реализовано в виде участия специалиста в следственных действиях.

Закон предусматривает возможность привлечения специалиста к производству следственных действий для оказания помощи следователю или суду в обнаружении, фиксации и изъятии доказательств.

Процессуальные полномочия специалиста-криминалиста в подавляющем большинстве случаев осуществляет сотрудник экспертно-криминалистического подразделения органа внутренних дел, на территории которого расположено исправительное учреждение. При производстве осмотра места происшествия на территории исправительного учреждения специалист-криминалист: оказывает содействие следователю, дознавателю в обнаружении, фиксации, изъятии, упаковке, а также сохранении предметов и следов преступления, отборе сравнительных и контрольных образцов; изучает предметы и следы на месте происшествия для получения розыскной информации об обстоятельствах преступления и о лицах, причастных к его совершению; обсуждает со следователем, дознавателем, исходя из особенностей места происшествия, необходимость, целесообразность и последовательность применения тех или иных технических средств; оказывает содействие в полном и точном отражении в протоколе осмотра места происшествия сведений, полученных в результате их применения; принимает участие в выдвижении версий относительно произошедшего события, а также причастных к нему лиц.

Изучение доказательств с целью получения розыскной и доказательственной информации при расследовании преступления, также может сопровождаться одорологическими исследованиями, которые обеспечивают, как правило, специалисты экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел.

Таким образом, проблемные вопросы, связанные с использованием одорологического метода в раскрытии и расследовании преступлений, безусловно, требуют проведения дальнейших научных исследований.

Вместе с тем продолжает существовать и поныне точка зрения о невозможности применения запаховых следов в качестве доказательств (А. Протопопов), так как использование таких биодетекторов как служебные собаки в ходе их исследования, по мнению некоторых ученых, не отвечает такому критерию как научная обоснованность применяемого криминалистического метода (например, при сбое рефлекторной и обонятельной деятельности). Понимание этической стороны применения такого биодетектора так же неоднозначно толкуется в научной литературе. Так, по мнению М.С. Строговича, когда собака «прямо указывает на определенного человека, которого ищут, то здесь все в порядке». Если та же выборка производится при доказывании, то «здесь все недопустимо, нетерпимо и оскорбительно».

Как справедливо указывает П.Б. Панфилов, «реальное значение для расследования преступлений ольфакторный метод приобрел с разработкой научно обоснованных и успешно апробированных в следственной и оперативно-розыскной практике методика экспертного исследования запаховых следов». Экспертиза индивидуального запахового следа человека в как источник доказательств в уголовном процессе с такими объектами как следы пахучих веществ и такими

специфичными средствами исследования как собаки-детекторы всё более широко внедряется в практику. Ольфакторная информация о преступниках, содержащаяся в оставленных ими следах используется в судах как источник доказательств причастности лиц к совершению преступлений [6].

Подводя итог, с сожалением отметим, что в настоящее время в Казахстане функционируют всего несколько криминалистических лабораторий, в которых проводятся одорологические выборки. Думается, скептическое отношение представителей науки и практических работников к одорологии вызвано прежде всего, отсутствием специалистов данного направления экспертных исследований на региональном уровне. Вместе с тем рассматриваемый метод ещё не нашел своего места в следственной практике, что обусловлено проявлением недоверия к достоверности результатов, неосведомленностью о возможностях использования полученной информации, а также отсутствием рекомендаций по работе с запаховыми следами.

Таким образом, проблемные вопросы, связанные с использованием одорологического метода в раскрытии и расследовании преступлений, безусловно, требуют проведения дальнейших научных исследований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Винберг А.И. Криминалистическая одорология // Криминалистика на службе следствия – Вильнюс: 1967. – С. 31-34.
- 2 Криминалистика: учебник / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. — М., 2013, 467 с.
- 3 Безруков В. В., Винберг А. И., Майоров М. Г., Тодоров Р. М. Новое в криминалистике. 1965. № 10. С. 74-75.
- 4 Грошенкова О.А. Использование запаховых следов человека в расследовании канд. юрид. наук. – Краснодар, 2008. – 28 с.
- 5 Старовойтов В.И. Методические и процессуальные аспекты идентификации человека с использованием обоняния собак детекторов. канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – 1-10 с.
- 6 Акмалова В.Р. Проблемы использования криминалистической одорологии в раскрытии и расследовании преступления // Научное сообщество студентов: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: сб. ст. по мат. XXI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 10(21). URL: [https://sibac.info/archive/meghdis/10\(21\).pdf](https://sibac.info/archive/meghdis/10(21).pdf) (дата обращения: 01.03.2020)

**ҰЛЫБРИТАНИЯ МЕМЛЕКЕТІ МЕН ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНЕ
САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

Д.Б. Мұхамеди

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң Академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы*

Түйіндеме. Бұл зерттеудің негізгі пәні жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі болып табылады. Бұл мақалада романо-германдық және англо-саксондық құқықтық жүйелердің адам құқығын қорғаудағы және жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтаудағы ерекшеліктері зеттеліп қарастырылған. Қазіргі таңдағы Ұлыбритания мемлекеті мен Қазақстан мемлекетіндегі жеке тұлғаның құқықтық мәртебесіне талдау жасалған.

Қазақстан Республикасында заңнама жүйесі романо-германдық құқықтық жүйенің қағидаларына негізделеді, мұнда құқықтың қайнар көзі – мемлекеттің заң шығарушы органы қабылдаған нормативтік акт. Англо-саксондық құқықтық жүйеден айырмашылығы, онда құқық көзі сот прецеденті болып табылады. Шет елдерде сот прецеденті тұжырымдамасын енгізу мен қолданудың озық тәжірибелерін зерделеу және Қазақстан Республикасындағы дауларды шешуде оны қолдану мен енгізу үшін құқықтық прецеденттің тиімді моделін ұсыну зерттеудің негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Заң институттарын қалыптастыру кезінде оның барлық элементтерін заңнамаға белгілі бір құқықтық механизмді енгізгендегідей ескеру қажет. Бұл болашақта заңнамалық өзгерістер санын азайтуға және адам құқықтарын қорғауда тиімді тәсілдерді қолдануға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері елімізде адам құқықтарын қорғауда, оның құқықтық мәртебесін анықтауда белгілі бір жағдайлар жасап, оны дамытуда өзіндік үлес қосады.

Түйін сөздер: құқықтық жүйе, жеке тұлға, соттық прецедент, іс жүргізу құқығы, құқықтық қорғау.

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ В
ГОСУДАРСТВЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация. Основным предметом исследования является правовой статус личности. В данной статье рассмотрены особенности романо-германских и англо-саксонских правовых систем в защите прав человека и определении правового статуса личности. В настоящее время проведен анализ правового статуса личности в государствах Великобритании и Казахстана.

Система законодательства в Республике Казахстан основывается на принципах романо-германской правовой системы, где источником права является нормативный акт, принятый законодательным органом государства. В отличие от англо-саксонской правовой системы, источником права является судебный прецедент. Одной из основных целей исследования является, изучение передового опыта внедрения и применения концепции судебного прецедента за рубежом, а также предоставление эффективной модели правового прецедента для его применения и

внедрения в разрешении споров в Республике Казахстан. При формировании юридических институтов необходимо, учитывать все его элементы как при внедрении в законодательство определенного правового механизма. Это позволит в будущем снизить количество законодательных изменений и применять эффективные подходы к защите прав человека. Результаты исследования вносят свой вклад в защиту прав человека в стране, создание определенных условий для определения его правового статуса и развития.

Ключевые слова: правовая система, личность, судебный прецедент, процессуальное право, правовая защита.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL IN THE UK AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The main subject of this research is the legal status of the individual. This article examines the features of the Romano-German and Anglo-Saxon legal systems in the protection of human rights and determining the legal status of an individual. Currently, the analysis of the legal status of the individual in the UK and Kazakhstan is carried out.

The system of legislation in the Republic of Kazakhstan is based on the principles of the Romano-German legal system, where the source of law is a normative act adopted by the legislative body of the state. In contrast to the Anglo-Saxon legal system, the source of law is judicial precedent. One of the main goals of the research is to study the best practices in implementing and applying the concept of judicial precedent abroad and provide an effective model of legal precedent for its application and implementation in dispute resolution in the Republic of Kazakhstan. When forming legal institutions, it is necessary to take into account all its elements as when introducing a certain legal mechanism into legislation. This will make it possible to reduce the number of legislative changes in the future and apply effective approaches to the protection of human rights. The results of the study contribute to the protection of human rights in the country, the creation of certain conditions for determining its legal status and development.

Keywords: legal system, personality, judicial precedent, procedural law, legal protection

Қазақстан Республикасында заңнама жүйесі романо-германдық құқықтық жүйенің қағидаларына негізделеді, мұнда құқықтың қайнар көзі - мемлекеттің заң шығарушы органы қабылдаған нормативтік акт. Англо-саксондық құқықтық жүйеден айырмашылығы, онда құқық көзі сот прецеденті болып табылады. Романо-германдық құқықтық жүйенің барлық елдері «жазбаша құқыққа» ие: құқықтық актілерді уәкілетті орган өздерінің заңнамалық өкілеттіктері шегінде қабылдайды және белгілі бір тұжырымдармен бекітіледі. Осы құқықтық актілер құқықтың негізгі әрі жалғыз қайнар көзі болып табылады. Жоғары заң күші конституциямен немесе елдің негізгі заңдарымен танылады [1, 94 с.]. Англо-саксондық жүйеде шешуші фактор міндеттер емес, құқықтар болып табылады. Ондағы судьяларға бұрын-соңды болмаған өкілеттік берілген және олардың шешімдері үшін жоғары жауапкершілік жүктелген. Еуропа мен бүкіл посткеңестік кеңістікте өмір сүретін ережелерге сәйкес континентальды жүйеде заң үстемдік етеді, бұл бәріне бірдей, ал британдықтар сияқты романо-германдық жүйелер қоспағанда прецеденттерге жол берілмейді және

судьяларға үкім шығаруда түсіндіру бостандығын бермейді.

«Сот прецеденті - жоғары сот органының белгілі бір іс бойынша шешімінің уәждемелік бөлігі, ол ұқсас істерді шешуде соттар үшін міндетті болып табылады және заң күші бар. Сот прецеденті заңмен қатар, заңды болып табылады; жалпы құқықтар отбасындағы құқықтың қайнар көзі болып табылады» [2, 76 с.]. Құқық теориясында сот прецеденті ұқсас даулар мен жағдайларды қарау кезінде үлгі ретінде пайдаланылатын белгілі бір жағдайда сот шешімін білдіреді [3, 58 с.]. Тек жоғары тұрған соттар, атап айтқанда апелляциялық және кассациялық соттар өздерінің шешімдерінде бірыңғай сот практикасын құруға ықпал ететін тергеу және сот практикасы үшін нұсқаулық және белгілі бір дәрежеде прецеденттік құндылық белгілейді деген пікірді атап өту мүмкін емес

Қазақстанда іс жүргізу құқығын дамытуда, біріншіден, сот практикасында біркелкілік болмағандықтан, бірқатар проблемалар бар. Екіншіден, қазіргі уақытта Қазақстанда әрбір сот шешімі сот прецеденті болып табылады, өйткені іс мемлекеттің қолданыстағы заңнамасы тұрғысынан қарастырылады және әрбір нақты істің нақты жағдайларын ескере отырып, басқаша айтқанда, әрбір сот шешімі қазіргі уақытта сот прецеденті болып табылады.

Англо-саксондық құқықтық жүйенің әрбір мемлекетінде сот прецеденті әр түрлі қолданылады. Мысалы, Ұлыбританиядағы алдыңғы ереже келесі ережелермен байланысты: 1) Лордтар палатасы қабылдаған шешімдер барлық соттар үшін міндетті; 2) апелляциялық сатыдағы соттың шешімдері барлық төменгі соттар үшін де, соттың өздері үшін де (қылмыстық заңнаманы қоспағанда) міндетті болып табылады. АҚШ-та бұл ереже елдің федералды құрылымының ерекшеліктеріне байланысты соншалықты қатал қолданылмайды. Біріншіден, АҚШ Жоғарғы Соты мен штаттың жоғарғы соттары өздерінің жеке шешімдерін орындауға міндетті емес, сондықтан олар өз тәжірибелерін өзгерте алады. Екіншіден, мемлекеттер тәуелсіз, ал прецеденттік ереже ресми болып табылады [4, с. 367]. Романо-германдық құқық жүйесіндегі құқықтың қайнар көзі ретінде сот прецедентінің дамуы оның жас кезінен басталғанына қарамастан, қазіргі кезде құқықтық жүйелерді жақындастыру тенденциясы байқалады, атап айтқанда, романо-германдық құқық жүйесі және англо-саксондық құқықтық жүйе. Бұл жаһандануға, цифрлық технологияның дамуына немесе қазіргі қоғамның даму үлгісіне байланысты ма? Бұл сұрақ ашық қалады. Кейбір ғалымдар екі құқықтық жүйенің (континенталды және англосаксондық) жақындасуы көптеген бағыттарда дамып келе жатқан объективті процесс деп санайды. Мәселен, континентальдық жүйеге тән емес сот прецеденті континентте, оның ішінде Ресейде де дами бастады. Ал, керісінше, сот ісін жүргізудің жазбаша басталуы, континенттік заңға тән, Америка Құрама Штаттары мен Ұлыбританияда кең таралды [5, с. 232]. Ұлыбританияда азаматтық іс жүргізуді реформалау жүріп жатыр, нәтижесінде заңнамалық акт заңның негізгі қайнар көздерінің біріне айналады, кодификацияланған заңнама жасалады [6, с. 10].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабы 1-тармағының ережелеріне сәйкес [7], Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің және

Жоғарғы Сотының шешімдері де қолданылады. Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясындағы бұл ереже осы мемлекетте екі құқықтық жүйенің жақындасуы болғанын және бұл факт конституциялық деңгейде бекітілгенін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін дамыту үшін Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Соттың іс жүргізу құқығының маңыздылығына ерекше назар аудару қажет. Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотының құқықтық ережелерін іске асырудағы проблема сот прецеденттерін қолданыстағы заңнама жүйесіне бейімдеу болып табылады.

Сондай-ақ, заң институттарын қалыптастыру кезінде оның барлық элементтерін заңнамаға белгілі бір құқықтық механизмді енгізгендегідей ескеру қажет. Бұл болашақта заңнамалық өзгерістер санын азайтуға мүмкіндік береді. Себебі кейбір заң шығарушылық жаңалықтар, мысалы, мемлекеттік соттардың құқық қолдану практикасында белгілі бір уақыт аралығында қалыптасқан бар шындықтан туындайды, ал басқалары құқықтық жүйенің ерекшелігімен байланысты. Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде Қазақстан Республикасында заңнаманы дамытуда елеулі өзгерістер бар, осы мемлекеттердің қолданыстағы құқықтық жүйелерінің тұжырымдамасы өзгеріп отырады деп қорытынды жасауға болады. Қазіргі уақытта көптеген мәселелер шешілмегеніне қарамастан, АҚЕС-тың құқықтық ұстанымы мен халықаралық актілерді ескере отырып, заңнаманы қалыптастыруға күш салынууда, сот прецедентінің рөлі мен маңызы күшейтілуде.

Сот прецедентінің мәні кодификацияланған заңнаманың белсенді емес ұтқырлығын ескеру қажеттілігімен байланысты, өйткені қазіргі уақытта қоғамның цифрландыру мен жаһандануы ғана емес, нарықтық экономикада жекелеген мемлекеттердің ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемнің тез өзгеріп отыратын тенденциялары бар. Бұл жағдайда, сот прецеденті неғұрлым мобильді болып табылады және нақты жағдайларды ескере отырып, әрбір нақты істің ерекшелігін ескереді, сонымен бірге мұндай жағдайларда соттар ескере алатын істердің белгілі бір санатында соттың құқықтық жағдайын қалыптастырады.

Англо-саксондық сот тәжірибесіне бүгінгі таңда тек Ұлыбритания ғана емес, сонымен қатар Оңтүстік-Шығыс Азия мен Африкадағы бұрынғы тарихи британдық отарларының құрамына кіретін АҚШ, Канада, Үндістан, Австралия, Жаңа Зеландия да ортақ. Әлемдік жетекші заңгерлік фирмалардың жыл сайынғы рейтингісінде Legal 500-дің негізгі үлесін заңды қызметтер нарығындағы ірі компаниялар алады - негізінен Ұлыбритания мен АҚШтан, олардың кейбіреулері 250 жылдан астам тарихы бар компаниялар болып табылады. Ең қызығы, ағылшын соттарының құзыреті (немесе юрисдикциясы) іс жүзінде шектеусіз, яғни бұл елде теориялық тұрғыдан олар кез-келген, тіпті халықаралық іс бойынша шешімді қабылдай алады. Тек бірнеше шектеулер бар. Мысалы, британдық судьялар ашық сыртқы заңдарға (салық, қылмыстық және басқалар), шетелдік мемлекетпен мүліктік дауға, оның келісімінсіз («егемендік иммунитеті») доктринасына сәйкес), шетелдік соттың ерекше юрисдикциясындағы дау-дамайды қарамайды (мысалы, шетелдік жылжымайтын

мүлікке құқық). Сондай-ақ, «мемлекеттік акт доктринасы» бар, оған сәйкес ағылшын соты өз аумағында басқа мемлекеттің іс-әрекетінің заңдылығын бағалауға құқылы емес (кейбір жағдайларды қоспағанда, мысалы, халықаралық құқықтың өрескел бұзылуы сияқты).

Британдық әділет жүйесі абсолютті билікке ие. Лондонның өзі - ең көне қаржы ғана емес, сонымен бірге құқықтық орталық болып саналады. Британдық соттардың құзыретті және тәуелсіз ретінде беделін көтеру ұзақ уақыттан бері Ұлыбританияның мемлекеттік саясатының бөлігі болып келеді.

Лондон төрелік сотында барлық істерге қатысушылардың 80%-ы шетелдіктер. Бұл әрдайым өз елдерінде осы процеске қатысушылар жергілікті соттарға сенімсіздік танытатындығына байланысты емес. Британдық сот төрелігі халықаралық деңгейге тең.

Әлемдегі қаржы орталықтарының едәуір бөлігі бірдей құқықтық жүйеде жұмыс істейді. Қазақстан Дубай қаржы орталығының тәжірибесін зерделей отырып, дәл сол заңды тәжірибе туралы шешім қабылдады. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы азаматтарға да, шетелдік инвесторларға да қазақстандық сот төрелігіне деген сенімінің төмендігі туралы үнемі айтып отырады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Халықаралық кеңес негізгі мақсатты қоюда - іс жүргізу құқығын компонент ретінде қолданудың халықаралық тәжірибесін зерделеу барысында сот орындаудың іс-тәжірибелік моделін енгізумен ұлттық сот төрелігінің мүмкін тиімділігін талдау қажеттілігі анықталды.

Іс жүргізу құқығын қолданудағы халықаралық тәжірибені және оны ұлттық заңнамада қолдану перспективаларын зерделеу туралы аналитикалық есептің «Күтілетін нәтижелер» бөлімінің 4-тармағында шетелдік және халықаралық соттардың тәжірибесіне сүйене отырып, қолданыстағы тиімді модельдерді анықтау және таңдау күтіледі деп көрсетілген [8, с. 2].

Бүгінгі таңда ағылшын құқығының ережелерін іске асыру негізінде Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасын жетілдіру тұжырымдамасы - «Ағылшын құқығы ережелерін іске асыру тұжырымдамасын» әзірлеушілер Қазақстан Республикасының заңнамасына профессор А.Г.Диденконың еңбектерінде негізделетін осындай тұжырымдаманы «үлгі» ретінде енгізуді ұсынды. [9]. Алайда, жоғарыда аталған тұжырымдаманың мазмұнына сүйене отырып, шетелдік және халықаралық соттардың тәжірибесіне негізделген тиімді қолдану модельдерін енгізу перспективалары айқын емес болып табылады.

Шет елдерде сот прецеденті тұжырымдамасын енгізу мен қолданудың озық тәжірибелерін зерделеу және Қазақстан Республикасындағы дауларды шешуде оны қолдану мен енгізу үшін құқықтық прецеденттің тиімді моделін ұсыну зерттеудің негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының ұлттық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу құқығы
Ағылшын заңының ережелерін іске асыру тұжырымдамасы мүліктік қатынастарды реттеудегі сот тәжірибесінің рөлін күшейтуді және сот билігі шектерін

кеңейтуді қарастырады. Бұл тұжырымдама сот тәжірибесінің маңыздылығын арттыруға, оны біріздендіруге және ұқсас даулар бойынша қарама-қарсы шешімдерді қабылдаудағы теріс тенденцияларды жоюға бағытталған азаматтық заңнамадағы прогрессивті өзгерістердің бірі, профессор А.Г.Диденконың бірқатар еңбектерінде алға қойылған «үлгі» тұжырымдамасының заңнамаға енгізілуі мүмкін екенін айқындайды. [9].

«Астана» Халықаралық қаржы орталығының сотындағы және халықаралық төрелік орталығындағы іс жүргізу құқығы

«Астана» халықаралық қаржы орталығының соты

«Астана» халықаралық қаржы орталығы туралы Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 4-бабына сәйкес [10], АХҚО-ның қолданыстағы заңы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және Англия мен Уэльс заңдарының қағидаларына, нормаларына және прецеденттеріне негізделеді.

Конституциялық деңгейде заң шығарушы (1) Англия мен Уэльс заңдарының қағидаларына, нормалары мен прецеденттеріне негізделген АХҚО актілерін құру және пайдалану мүмкіндігін, сондай-ақ (2) АХҚО сотының өзінің бұрынғы ұқсас сот шешімдерін, сондай-ақ дауларды шешуде басқа да жалпы юрисдикция соттарының шешімдерін қолдану мүмкіндігін қамтамасыз етті.

«Астана» халықаралық қаржы орталығының арбитражы

АХҚО арбитражы, егер тараптар арасында төрелік келісім болса, дауларды қарастырады. АХҚО заңы АХҚО төрелігіне жүгінуге құқығы бар субъектілер шеңберін шектемейді. Бұл құқықты Республиканың және шет мемлекеттердің жеке және заңды тұлғалары, егер олардың арасында төрелік келісім болса, пайдаланады. [11, с. 34]. «Біздің экономикалық және қаржылық реформаларымызда біз бірқатар құрылымдық және жүйелік реформаларды жүргізіп жатырмыз. Заңның үстемдігі - бұл табысты экономикалық және тұрақты өсудің негізі екенін біз жақсы түсінеміз. Осыны ескере отырып, қол жетімді сот төрелігі бар заманауи кәсіби және тәуелсіз сот жүйесін қалыптастыруға ерекше мән береміз. «Астана» халықаралық қаржы орталығы (АХҚО) соты мен Халықаралық төрелік орталығын ағылшын құқығының қағидалары бойынша құру арқылы біз АХҚО институционалды құрылымын құруды аяқтаймыз. Біз сондай-ақ, Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың негізгі бастамаларының бірін жүзеге асырып жатырмыз және мен осы мүмкіндікті пайдаланып, осы бастамаға құрметпен назар аударғым келеді. Елбасы бастамасы арқылы бүгінде АХҚО-ның табысты қызметіне куәміз», - деді Мемлекет басшысы АХҚО сот ғимаратының және халықаралық төрелік орталығының ашылуы кезінде.

Сот жүйесінің тарихындағы өте маңызды бір институттардың бірі – XV ғасырдан бастап Қазақстандағы басты сот органы билер соты болғандығы тарихтан мәлім. Бұл институттың барлығымыз үшін әділеттілік арқылы әлемнің келісіміне қол жеткізуге септігі зор болды. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев өзінің бір баяндамасында: “АХҚО соттары өте маңызды рөл атқарады және олар әділеттілік пен объективтіліктің нышаны болып қала береді”, -деп атап өтті. АХҚО соты ағылшын жалпы құқығының нормалары мен қағидаларына негізделген сот жүйесін ұсынады,

тараптардың келісімі бойынша АХҚО сотына берілетін дауларға қатысты ерекше юрисдикцияға ие. АХҚО соты өз қызметінде тәуелсіз болып табылады және ҚР сот жүйесіне кірмейді.

Ислам қаржыландыруын дұрыс жүзеге асыру үшін ислам қаржыландыруы туралы заңнаманы одан әрі дамыту қажет деп есептейміз. АХҚО ислам қаржыландыруы саласында қызмет көрсететін Малайзия, Ұлыбритания, АҚШ және Қазақстан компанияларын тіркеді. Ислам даму банкінің көмегімен осы саланы дамытудың «жол картасын» әзірлеу жұмыстары жүргізілуде.

Халықаралық сот институттарының шешімдері Қазақстан Республикасындағы прецеденттік құқықтың қайнар көзі ретінде

Халықаралық құқықтың қайнар көзі ретінде сот шешімдерінің мәртебесі талқылаудың бастапқы нүктесі болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықаралық сот жарғысының 59-бабында сот шешімі тек іске қатысушы тараптар үшін ғана және тек осы іс бойынша ғана орындалуға міндетті делінген. Алайда, өз кезегінде, БҰҰ Халықаралық Сот Жарғысының 38 бабының d тармағында халықаралық құқық негізінде оған берілген дауларды шешуге міндетті, соттың 59-бапта көрсетілген ескертулерді ескере отырып, сот шешімдері мен әр түрлі елдердің ең білікті қоғамдық құқық сарапшыларының доктриналарын құқықтық нормаларды анықтауға көмек ретінде қолданады деп көрсетілген.

Көптеген қазақстандық және шетелдік ғалымдар маңыздылығын атап өтіп, қазіргі әлемнің құқықтық жүйелерін зерттеуде сөзсіз үлес қосты. Мысалы, француз салыстырмалы зерттеушісі Рене Дэвид салыстырмалы заңның мәнін ашатын үш ұстанымды анықтады. Ол салыстырмалы құқық тарихын, жалпы ұлттық заңдылықты зерттеу үшін және «халықтарды түсіну және халықаралық қатынастарда қалыптасатын қатынастардың жақсырақ құқықтық формаларын құру үшін» пайдалы деп сендірді [12, с. 12]. Қазіргі әлем халықтардың өзара байланысты және адамгершілікті біріктіретін ынтымақтастықпен сипатталады. Рене Дэвид, сонымен бірге әлем бір мемлекет болғандықтан, қандай-да бір мемлекет басқалардан қорша алмайды деп тұжырымдайды. Халықаралық ынтымақтастықтың қажеттілігі «біз өз терезелерімізді ашып, шетелдік заңдарға қарауды» талап етеді.

Ағылшын құқығы жалпы құқықтық жүйесіне, қазақстандық құқық - континентальдық құқықтық жүйесіне жатады, өйткені ол германдық құқыққа негізделген. Алдымен соттар ағылшын құқығын жасады, олар істерді қарау кезінде жергілікті әдет-ғұрыптарды басшылыққа алды. Уақыт өте келе сот шешімдері (прецеденттер) төмендегі соттардың барлық ұқсас істерін қарау кезінде міндетті болды. Алайда, Англияда жалпы іс жүргізу құқығымен қатар, сот төрелігін қалпына келтіруге шақырған лорд-канцлердің соттары қалыптастырған сот ісінің заңы құрылды және әлі де жұмыс істейді. Лорд канцлерінің соты жалпы құқықтың прецеденттерімен байланысты болмады. 1873 жылы сот билігі туралы заң қабылданды, ол сот төрелігі құқығының жалпы заңға қарағанда басымдығын қамтамасыз етті. Сонымен қатар, ағылшын құқықтық жүйесінде статуттық құқық бар. Ресми түрде, заңдар (Парламент актілері) сот прецеденттерінен жоғарырақ

болса, алайда, іс жүзінде, прецеденттік құқық басым болып табылады (мысалы, көбінесе келісім-шарт ережелері мен зиян үшін міндеттемелерде жиі кездеседі).

Заңдармен қатар, мемлекеттік ұйымдар қабылдаған заңнамалық актілер де маңызды болып табылады. Сонымен бірге, егер берілген өкілеттілік нормаларын оның өкілеттіктер шегінен тыс қабылданғанын немесе процедуралық бұзушылықтар жасалғанын анықтаса, сот берілген заңдылықтың күшін жоюға құқылы.

Белгілі заңдардың бөлінуі тұрғысынан біз ағылшын құқығында жария құқыққа және жеке құқыққа бөлінуді, немесе біздің ойымызша табиғи, азаматтық, кәсіпкерлік құқық, әкімшілік құқық, әлеуметтік қауіпсіздік құқығына сәйкес келетін бөлімді таба алмаймыз. Оның орнына, біз ағылшын құқығында ең алдымен жалпы құқық пен әділеттілік заңына бөлінуді табамыз.

Ағылшын және континентальдық құқықтың түбегейлі сәйкес келмеуі континентальдық құқық рим құқығынан шыққандықтан, ал ағылшын құқығы бірнеше себептермен Рим құқығын қабылдай алмады.

Біріншіден, Рим құқығы ең алдымен жеке сипатта болды, оны корольдік (Вестминстер) соттар қолдана алмады, олар өз юрисдикциясында жеке емес, бірақ қоғамдық құқықтағы дауларды шешті. Екіншіден, Ұлыбританияда Рим құқығын қабылдауға кедергілер жергілікті заңдармен сәйкес келмейтін жергілікті дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар түрінде болды. Үшіншіден, бұл Ұлыбританияның және оның құқықтық жүйесінің эволюциялық дамуының ерекшеліктерінен туындады, бұл жалпы құқық шеңберінен шығуды қажет етпеді.

Сонымен, Ұлыбританияда Шекаралар, Азаматтық және иммиграция туралы 2009 жылғы Заң [13] азаматтығын алу үшін қажет мемлекетте болу мерзімін бес жылдан сегіз жылға дейін арттырды. Сонымен қатар, азаматтық алу Біріккен Корольдіктің азаматымен бес жыл некеде болғаннан кейін ғана мүмкін болды деп көрсетілген.

Ұлыбритания Еуропалық Одақтан шыққаннан кейін, Еуропалық Одақ азаматтары, сондай-ақ басқа шетелдік азаматтар жұмыс визасын алуға мәжбүр болады деп болжанады, Еуропалық Одақта бар еркін қозғалыстың жалпы қағидасы Ұлыбританияда қолдануды тоқтатады (ЕО азаматтарының бірнеше санаттары үшін көшудің жеңілдетілген тәртібін сақтау жоспарланған). Ресми мәлімдемелерге сәйкес азаматтық институтын қатар жүргізетін болады, атап айтқанда, Ұлыбритания азаматтығын алуға өтініш білдірушілерге анағұрлым қатаң тілдік талаптарды енгізу жоспарлануда, сонымен бірге ол аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін сотталған адамдар үшін Ұлыбритания азаматтығынан айыру мүмкіндігін қарастырады. бұл қоғамдық мүддеге сәйкес келеді. Бұдан басқа, шетелдік азаматтардың қабылдаушы қоғамға кірігуін қамтамасыз етуге бағытталған қосымша шаралар қабылдау жоспарлануда. Соңғы өзгерістер Ұлыбританияда алты айдан астам жүрген шетелдіктерге ұлттық медициналық қызметтерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін «Иммиграциялық медициналық көмек» бағасының едәуір өсуін қамтиды. Бұл ретте білікті қызметкерлердің, сондай-ақ мұқтаж қызметкерлердің келуін ынталандыруға бағытталған шаралар қабылданатынын атап өткен жөн, білім көші-

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Пиголкин А.С. Теория государства и права: Учебник. - М.: Городец, 2003. – 405 с.
- 2 Алиев Т.Т. Механизмы прецедентного правового регулирования в Российской Федерации // Современное право. - 2018. - №1. - С. 76-78
- 3 Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / А.И. Абрамова, С.А. Боголюбов, А.В. Мицкевич и др.; под ред. А.С. Пиголкина. М.: Городец, 2003. – 541 с.
- 4 Давид Р. Основные правовые системы современности. - М., 1988. - 467 с.
- 5 Дорошков В.В. Мировой судья. Исторические, организационные и процессуальные аспекты деятельности. - М.: НОРМА, 2004. - 322 с.
- 6 Кудрявцева Е.В. Реформа английского гражданского судопроизводства // Законодательство. 2000. № 1.С. 77 - 84; Blackstone's Civil Practice. 2001 / Editor-in-Chief Ch. Plant.London: BlackstonePressLimited, P. 10
- 7 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция республикалық референдумда 30 тамызда 1995 жылы қабылданған (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 23.03.2019 жылғы) // ӘДІЛЕТ. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Республикалық құқықтық ақпарат орталығы. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. adilet.zan.kz.
- 8 Аналитическая справка по изучению международного опыта применения прецедентного права и перспектив его внедрения в национальное законодательство. Режим доступа: <http://sud.gov.kz /rus/content/zasedanie-mezhhdunarodnogo-soveta-pri-verhovnom-sude-respubliki-kazahstan-ot-10-noyabrya-2017> - С. 2. Дата обращения: 18.07.2019
- 9 Диденко А. Г. Ульге - один из путей укрепления судебной власти. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/ Document/ docid = 31280875#pos=3;-108>. Дата обращения: 07.08.2019
- 10 Конституционный закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 438-V «О Международном финансовом центре «Астана».
- 11 Дауленов М. М., Абилова М. Н. Английское право на страже прав инвесторов в международном финансовом центре «Астана» // Право и государство. - № 3(72). - 2016. - С. 34.
- 12 Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Гуманова. - М.: Междунар. отношения, 1998. – 212 с.
- 13 Borders, Citizenship and Immigration Act 2009 // URL:<https:// www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/11/contents> (Дата обращения 20.11.19).

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА КЕЛТІРІЛГЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯНЫ ӨТЕУДЕ ЗАҢНАМАНЫ БҮЗҒАНЫ ҮШІН ЗАҢДЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Н. Накен

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң Академиясының магистранты, Қазақстан
Республикасы, Алматы қаласы*

Түйіндеме. Мақалада қоршаған ортаны қорғау мақсатында қарастырылатын жауапкершілік негіздері талқыланады. Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік туындауының негізі экологиялық құқық бұзушылықты жасау болып табылады, одан экологиялық құқықтың нормаларын реттеуді бұзатын құқыққа қарсы кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік, мемлекетке, табиғат пайдаланушыға және қоршаған ортаға зиян келтіретін, ал осы арқылы адамның денсаулығына не қоғамдық қауіпсіздікке зиян келтірудің нақты мазмұны болатын қоғамдық қатынастар түсініледі. Басқа құқық бұзушылықтардан өзгеше экологиялық құқық бұзушылықтың ерекшелігі табиғатқа келтірілетін зиян фактісінің болуы не оның басталуының нақты қаупі болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылықтың сипаттамасына мұндай көзқарасты көптеген ғалым-экологтар қостайды. Бірақ бұл орайда, біздің ойымызша, егер олар табиғатқа зиян келтіру фактісімен байланысты болмаса, экологиялық құқық бұзушылықтардан табиғат қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану туралы заңды бұзуды бөліп қараған кезде қате қорытынды жасайды. Табиғат объектілеріне –сату-сатып алуға, сыйға тартуға және тағы басқа мемлекеттік меншік құқығын бұзатын мәмілелер туралы да айтуға болады, өйткені бұл арада да табиғатқа зиян келтіру болмайды.

Экологиялық зиянды өтеу мәселелері, жауапкершілік түрлері, оларды қолдану жағдайлары сараланады.

Түйін сөздер: қоршаған орта, экология, заңдық жауапкершілік, табиғи ресурстар, экологиялық жауапкершілік, заңсыз аң аулау, қоғамдық қауіпсіздікке зиян келтіру, зиянды авариялық ықпалдары, айыппұл, зардаптарын жою, табиғат объектілері.

ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ВОЗМЕЩЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЩЕРБА, ПРИЧИНЕННОГО ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ

Аннотация. В статье обсуждаются основы ответственности, рассматриваемые в целях охраны окружающей среды. Основанием возникновения юридической ответственности за нарушение экологического законодательства является совершение экологического правонарушения, под которым понимается виновное, противоправное действие или бездействие, нарушающее нормы экологического права, общественные отношения, наносящие ущерб государству, природопользователю и окружающей среде, и тем самым имеющие реальное причинение вреда здоровью человека либо общественной безопасности.

Особенностью экологического правонарушения, отличного от других правонарушений, является наличие факта причинения вреда природе, либо реальная угроза его начала. Такой подход к описанию экологического правонарушения поддерживается многими учеными-экологами. Но при этом, на наш взгляд, если они не связаны с фактом причинения вреда природе, делают ошибочное заключение при выделении из экологических правонарушений нарушений законодательства об охране природы и рациональном использовании природных ресурсов. Можно также говорить о сделках, нарушающих права государственной собственности на природные объекты – куплю-продажу, дарение и так далее, так как в этом нет ущерба природе. Анализируются вопросы возмещения экологического ущерба, виды ответственности, условия их применения.

Ключевые слова: окружающая среда, экология, юридическая ответственность, природные ресурсы, экологическая ответственность, незаконная охота, причинение вреда общественной безопасности, штраф, ликвидация последствий, природные объекты.

CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON COMPENSATION FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED TO THE ENVIRONMENT

Abstract. The article discusses the principles of responsibility considered in order to protect the environment. The basis for legal liability for violation of environmental legislation is the Commission of an environmental offense, which is understood as a guilty illegal act or omission that violates the regulation of environmental law, public relations that cause damage to the state, the nature user and the environment, and thus have the real content of causing harm to human health or public safety. A feature of an environmental offense that differs from other offenses is the presence of a fact of causing harm to nature or a real threat of its beginning. This approach to describing an environmental offense is supported by many environmental scientists. But at the same time, in our opinion, if they are not connected with the fact of causing harm to nature, they make an erroneous conclusion when allocating violations of the legislation on nature protection and rational use of natural resources from environmental offenses. We can also talk about transactions that violate the rights of state ownership of natural objects – purchase, sale, donation, and so on, since this does not damage nature. The issues of compensation for environmental damage, types of liability, and conditions for their application are analyzed.

Keywords: environment, ecology, legal liability, natural resources, environmental liability, Illegal hunting, causing harm to public safety, harmful emergency impact, fine, elimination of consequences, natural objects.

Заңды тұлғалардың, сондай-ақ азаматтардың тарапынан экологиялық заңнаманы сақтаудың маңызды шарты табиғатты қорғау мен қоршаған ортаны ұтымды пайдалану туралы нормалар мен ережелерді бұзғаны үшін жауапкершіліктің мемлекеттік шараларын белгілеу болып табылады. Бұл салада заңсыз аң аулау мен су кәсіпшіліктерімен заңсыз айналысу фактілері бойынша қозғалған қылмыстық істердің елеулі саны байқалады. Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің деректері бойынша экологиялық заңды бұзғаны үшін жыл сайын кінәлі адамдардан экологиялық айыппұлдар мен төлемдер ретінде 600 млн. астам теңге алынады. Сонымен бірге, жауапкершілік шараларын қолдану тиімді

болмай отыр. Бұл экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік институты теориясы әзірленуі деңгейінің жеткіліксіз болуымен түсіндіріледі.

Экологиялық құқықтың ерекшелігі мынада болып табылады: ол құқықтық реттеудің дербес объектісімен кіші салаларды біріктіретін құқықтың кешенді, ықпалдасқан саласы ретінде сипатталады. Бұл экологиялық заңнаманы реттеудің жалпы объектісінің ерекшелігімен байланысты болады [1, 145б.].

Адамды қоршаған табиғат ортасы өзінің құрамдас бөліктерін – жерді, суды, орманды, жер қойнауын, жануарлар дүниесі мен атмосфералық ауаны біріктіретін кешен болып табылады. Осыдан да экологиялық жауапкершілік шараларын реттейтін нормалар да ерекше сипатқа ие болады. Табиғат объектісі туралы әрбір кодексте жер, су, орман, тау-кен заңнамаларын бұзғаны үшін жауапкершілік көзделген. Жауапкершіліктің осы шараларын қолданатын мемлекеттік органдар да бар. Бұл арада да табиғат объектілері бойынша саралау болады.

2007 жылдың 9 қаңтарында Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің қабылдануы нәтижесінде табиғаттың жекелеген объектілер үшін жауапкершілік мәселелері бір нормативтік актіге топтастырылған. Сөйтіп, табиғаттың жеке объектісін пайдалануды қорғаудың нормалары мен ережелерін бұзу барлық табиғат кешенін бұзу деп танылады.

Экологиялық-құқықтық жауапкершілік – бұл нормалардың екі тобын және оларға тиісті құқық қатынастарын көздейтін құқық институтының кешенді салықаралық институты.

А) табиғат қорғау заңнамасы нормаларының бұзылуы жөнінде туындайтын;

Б) құқықты бұзғаны үшін санкцияларды (қылмыстық, әкімшілік, азаматтық) қолданумен байланысты одан әрі жалғасатын құқық қатынастары.

Бұл анықтама құқықтың басқа салалары жауапкершілігінің шараларын қолдана отырып, экологиялық құқық нормаларының бұзылуы ретінде экологиялық жауапкершіліктің табиғатын ашады.

Б.В.Ерофеев мынаны атап көрсетеді: заңдық және экологиялық-құқықтық жауапкершілік «болмысын» үш әр алуан, бірақ өзара байланысты мәнінде қарастырған жөн:

- мемлекеттік мәжбүрлеу және заңмен жазылған талаптарды орындау;

- мемлекет пен құқық бұзушы арасында туындайтын қорғау қатынастары ауқымында іске асатын, ол әрекет қолайсыз құқықтық санкцияларға ұшырауына алып келетін құқықтық қатынастың туындауы;

- мемлекет пен оның органдарының құқық бұзушыға ықпал етудің мәжбүрлеу шараларын қолданудың түрлерін, құралдары мен тәртібін баянды ететін заңдық нормалардың жиынтығы болып табылады [2, 75б.].

Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік белгілі бір мақсаттарды орындауға бағытталған, ол мақсаттардың негізгісі мемлекет белгілеген экологиялық тәртіпті қамтамасыз ету. Бұл құқық институты мына негізгі:

- құқық нормаларын сақтауға, экологиялық-құқықтық нұсқамалықтарды орындауға ынталандыратын;

- қоршаған ортадағы ысырапты өтеуге өтемдік және адам денсаулығын қалпына келтіру;

- жаңадан жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алуды қамтамасыз ететін ескерту;

- экологиялық құқық бұзушылықты жасаған адамға жаза қолдануда орын алатын жазалау міндеттерін орындайды.

Сонымен, мынадай анықтаманы тұжырымдауға болады: экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік институты – кінәлі емес адамдардың заңда баянды етілген экологиялық құқық тәртібін сақтау мақсатында оларға мәжбүрлеу ықпалының мемлекеттік шаралары жүйесін белгілейтін құқықтық нормалардың жиынтығы.

Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік туындауының негізі экологиялық құқық бұзушылықты жасау болып табылады, одан экологиялық құқықтың нормаларын реттеуді бұзатын құқыққа қарсы кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік, мемлекетке, табиғат пайдаланушыға және қоршаған ортаға зиян келтіретін, ал осы арқылы адамның денсаулығына не қоғамдық қауіпсіздікке зиян келтірудің нақты мазмұны болатын қоғамдық қатынастар түсініледі.

Бұл анықтамадан мынаны аңғаруға болады: экологиялық құқық бұзушылық бұл табиғат қорғау мен табиғи ресурстарды пайдалану ережелерін бұзатын құқыққа қарсы әрекет.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 319-бабында экологиялық құқық бұзушылықтардың тізбесі берілген. Осы нормаға сәйкес экологиялық құқық бұзушылықтардың түрлеріне:

- Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын мүлдіктік жауапкершілікке әкеп соғатын бұзушылық;
- қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар;
- экологиялық қылмыстар жатады [3].

Алайда, аталмыш нормативтік құқықтық актіде экологиялық құқық бұзушылықтың өзінің ұғымының сипаттамасы берілмеген. Соған қарамастан, экологиялық құқық бұзушылықтың өзінің құрамы мен түрлері болады.

Экологиялық құқық бұзушылық субъектілері азаматтар, лауазымды адамдар және заңды тұлғалар болып табылады.

Бұл орайда жеке тұлғаларға шетелдік азаматтар, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар жатады, өйткені олар да табиғат пайдалану жөніндегі құқықтық қатынастарына қатысуы және экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапты болуы мүмкін.

Табиғат қорғау мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы жеке тұлғалардың жауапкершілігі 16 жасқа толған кезде басталады. Заңды тұлғаларға, экологиялық құқық қатынастарының субъектілеріне мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелерді, кооперативтік, коммерциялық, шағын, шетелдік нысандары бар бірлескен кәсіпорындарды жатқызуға болады, олар да табиғат пайдаланушылар рөлін атқарып, экологиялық жауаптылықта болуы мүмкін.

Экологиялық құқық бұзушылық объектісі қылмыстық ниеттің неге бағытталғанын сипаттайды. Экологиялық құқық бұзушылықтың жалпы объектісі табиғат және оның құрамындағы элементтер болады, олар экологиялық құқық қатынастарының кіші объектілерінде топыраққа, суға, жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне бөлінеді. Мынаны атап көрсету керек: экологиялық заңнамамен өз болмысында табиғат объектісі емес объектісі болатын құқық бұзулары, мысалға айтсақ, табиғи ресурстардың меншік иесі ретінде мемлекеттің заңдылық күші көзделген. Мысалы, Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 164-бабында былай делінген: меншік құқығы мен жер пайдалану құқығы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде және Қазақстан Республикасының басқа да заң актілерінде көзделген тәртіппен қорғалады. Су, Орман кодексінің нормаларын келтіруге болады,

бұларда экологиялық құқық бұзушылықтың объектісі табиғат пайдаланушы мен табиғат иеленушінің заңдылығы болып табылады. Мысал ретінде, Қазақстан Республикасының Су кодексінің 138-бабына сәйкес «өз бетінше басып алынған су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстары заңсыз пайдаланылған уақыт ішінде Қазақстан Республикасының су заңдарының бұзылуынан келтірілген зиян өтеліп, иесіне қайтарылады. Өз бетінше басып алынған су объектілерін қайтару Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүргізіледі. Сондықтан, экологиялық құқық бұзушылықтың объектісі ретінде табиғат ортасы, мемлекет, табиғат пайдаланушылар мен табиғат иеленушілердің мүддесі танылады.

Бұл құқық бұзудың объективті жағы кінәлі адамның құқыққа қарсы әрекеттер жасауынан немесе әрекетсіздігінен көрінеді. Мысалға, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде объективтік жағына пәрменді әрекеттер жататын баптар бар – бұл 287-бап – «Су жануарлары мен өсімдіктерін заңсыз аулау», 288-бап – «Заңсыз аңшылық», 290-бап «Жануарлар мен өсімдіктердің сирек кездесетін және құрып кату қауіпі төнген түрлерімен заңсыз іс-әрекеттер». Екінші жағынан, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасында экологиялық құқық бұзушылықтар көзделген, олардың объективтік жағы әрекетсіздік болып табылады: қоршаған табиғи ортаны қалпына келтіру және табиғи ресурстарды молайту жөнінде шаралар қабылдамау; қоршаған ортаға ластаушы заттардың өндірістік нормативтен тыс шығарулары мен тастандылары және басқа да зиянды авариялық ықпалдары туралы хабарламау; мемлекеттік экологиялық сараптама талаптарын орындамау. Айтар болсақ, ҚР ҚК 294-бабы «Экологиялық ластау зардаптарын жою жөнінде шара қолданбау» [4].

Экологиялық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы кінәлі адам жасалған қылмысқа, оның себептеріне, мүдделеріне қатысымен сипатталады. Экологиялық жауапкершіліктің міндетті факторы құқық бұзушының кінәсі болып табылады. Мұнда да қолданыстағы заңнама кінәнің екі нысанын – жанама ниет және абайсыздықты көздейді. Егер кінәлі адам табиғатқа немесе табиғат пайдаланушыларға зиян келтіретін әрекет жасаған және ол мұны ұғынып, осыған ниет етсе, онда біз тікелей ниетті қарастырамыз. Егер кінәлі адам келеңсіз салдардың басталуына жол беретін болса, оның құқыққа қарсы әрекеттерін тергеуінде жанама ниет көрініс береді.

Абайсыздық дегеніміз кінәлі адам өзінің мінез-құлқының салдарларын алдын - ала білуге тиіс болған, бірақ бұған байыпсыз қараған кезде ұқыпсыз мінез-құлықты білдіреді. Айталық, отқа немесе аса қауіптің шығу көзіне ұқыпсыз қараудың нәтижесінде орман алқаптарын абайсызда жою немесе зақымдау (ҚР ҚК 292-бабы) [4].

Экологиялық жауапкершілік шараларын қолдану үшін экологиялық құқық бұзушылықтың барлық белгілерінің және барлық элементтерінің болуы қажет.

Экологиялық құқық бұзушылық түрлерінің әрқайсысына жер, су, орман және тағы басқа заңдарының үлкен тобы жатады, олардың тізбесі табиғаттың осы объектілері туралы кодекстерде келтіріледі. Бұл ретте, экологиялық құқық бұзушылықтың бір-бірінен өзгеше ерекшеліктері болады.

Қоғамға қауіптілік деңгейіне қарай экологиялық құқық теріс қылық және экологиялық қылмыстарға бөлінеді, соған сәйкес қылмыстық жауапкершілік және теріс қылық үшін әкімшілік, азаматтық және тәртіптік жауапкершілік көзделген.

Басқа құқық бұзушылықтардан өзгеше экологиялық құқық бұзушылықтың ерекшелігі табиғатқа келтірілетін зиян фактісінің болуы не оның басталуының нақты

қаупі болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылықтың сипаттамасына мұндай көзқарасты көптеген ғалым-экологтар қостайды. Бірақ бұл орайда, біздің ойымызша, егер олар табиғатқа зиян келтіру фактісімен байланысты болмаса, экологиялық құқық бұзушылықтардан табиғат қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану туралы заңды бұзуды бөліп қараған кезде қате қорытынды жасайды. Мысалы, «табиғат пайдалану жөніндегі заңсыз мәмілелерді тіркеу» сияқты қылмысты экологиялық қылмысқа жатқызбайды, өйткені мұндағы қылмыс жасаушы субъект табиғат объектісіне нақты зиян келтірмейді, ол өзінің пайдакүнемдік немесе жеке мүддесі үшін жасайды. Осыны табиғат объектілеріне –сату-сатып алуға, сыйға тартуға және тағы басқа мемлекеттік меншік құқығын бұзатын мәмілелер туралы да айтуға болады, өйткені бұл арада да табиғатқа зиян келтіру болмайды.

Біздің ойымызша, зиян ұғымын түсініп алу керек. Табиғатқа келтірілетін зиян бірнеше мағынада түсіндірілуі мүмкін.

Мысалы, С.Д.Бекішеваның пікірі бойынша, экологиялық зиянды объектілер бойынша қоршаған табиғат ортасына келтірілген зиян жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің экологиялық құқықтары мен заңды мүдделеріне келтірілген зиян деп топтастыруға болады.

Қоршаған табиғат ортасына келтірілген зиян мына жағдайларда:

- табиғат ортасының қоршаған ортасының ластануы кезінде;
- қоршаған табиғат ортасының былғанып қалуы кезінде;
- табиғи ресурстардың таусылуы кезінде;
- табиғат объектілерінің жойылуы, бұзылуы, зақымдануы кезінде;
- экологиялық байланыстардың бұзылуы, табиғи ортадағы экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуы кезінде пайда болады.

Сондықтан да, табиғи ресурстар санының азаюына әкеп соқтырған нақты зиян олардың жүдеуіне немесе өзге жағымсыз экологиялық салдарға әкеледі деуге болмайды. Мұндайда мемлекетке немесе табиғат пайдаланушыға келтірілген мүліктік зиян туралы айтқан жөн. Бұл көзқарасты Д.Л. Байдельдинов те қолдайды. Ол табиғатқа келтірілген зиянды екі дербес экономикалық және экологиялық зиянға бөлуді ұсынады.

Экономикалық зиян табиғат пайдаланушылардың – жеке және заңды тұлғалардың, сондай-ақ мемлекеттің мүліктік құқықтары мен мүдделеріне қол сұғады. Ол мыналардан:

- табиғаттың тауарлы өнімінің ысырабынан;
- мүліктің, ауыл шаруашылығы өнімдерінің астық түсімінің бұзылуынан, жоғалуынан;
- пайдаланылмаған шығындардан, айырылып қалған пайдадан;
- табиғат ортасының бұзылған жай-күйін қалпына келтіруге жұмсалған шығыстардан көрінеді.

Экологиялық зиян – бұл табиғаттың хал-ахуалын қозғайды, яғни зиянның салдарын жою үшін ақшалай төлемдер емес, табиғи объектіні бастапқы қалпына келтіру жөніндегі жұмыстар жүргізілуі қажет дегенді білдіреді. [5, 166.]

С.Д. Бекішева өзінің қорытындыларының негізіне Ресей ғалымы М.М. Бринчуктің еңбегін алған. Яғни, экологиялық құқықтың теориясында зиянды табиғаттың экологиялық және экономикалық зиянына бөліп топтастыруы бар. Экономикалық зиян табиғат пайдаланушылардың мүліктік мүдделерін қозғайды және материалдық көрінісін білдіреді. Мұндай зиянды қалпына келтіру азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің жалпы негіздеріне сәйкес жүргізіледі. [6, 136.]

Қорыта айтқанда, экологиялық зиян табиғаттың өзінің жай-күйін қозғайды. Ол материалдық көрінісін білдірмейді, өйткені табиғат пен табиғат объектілері өз болмысында құны болмайды. Экологиялық зиянды қалпына келтіру ақша қаражаттары арқылы емес, керісінше табиғи объектіні заттай қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды жүргізу арқылы мүмкін болады.

Екінші жағынан табиғаттың өзіне зиян келтіре алмайды. Экологиялық қатынастар тек табиғатты қорғау тұрғысында ғана емес, сонымен бірге оны пайдалану мәселелері бойынша да туындайды. Демек, мемлекеттің рұқсатымен табиғат пайдалануды жүзеге асыратын тұлғалардың мүдделері де экологиялық құқықтың нормаларымен қорғалуға тиіс. Сондықтан экологиялық құқықтың бұзылуынан келтірілетін зиян табиғи ресурстарының меншік иесі ретінде табиғат пайдаланушыларының мүдделері мен мемлекетке келтірілуі мүмкін.

Сонымен, біздің ойымызша, табиғат ортасына келтірілген кез - келген зиян экологиялық құқық бұзушылық деген сөз емес. Оның үстіне табиғи ортаның ластануымен келтірілетін табиғатқа келтірілетін зиян бірнеше жыл немесе ондаған жылдар өткен соң білінуі мүмкін. Экологиялық зиянның ошағы қоршаған ортаның ластануы көзінен едәуір алыста болуы мүмкін. Сондықтан уақытша донорға тағы да аумақтық донорды қосуға болады.

Бұдан мынаны айтқан жөн: тек табиғатқа қана емес, сондай-ақ табиғи ресурстарының меншік иесі ретінде табиғат пайдаланушылардың мүдделері мен мемлекетке келтірілген зиян экологиялық құқық бұзушылықтың негізгі ерекшелігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Боголюбов С.А. Экологиялық құқық. Оқулық. М., 1998 ж. б. 145.
- 2 Ерофеев Б.В. Ресейдің экологиялық құқығы. М., 1996 ж. б. 75.
- 3 ҚР Экологиялық кодексі. Алматы, Юрист, 2009
- 4 ҚР Қылмыстық кодексі. Алматы, Юрист, 2007
- 5 Бринчук М.М. Экологиялық құқық (қоршаған ортаның құқығы). М., 1998г.
- 6 Байдельдинов Д.Л. Юридическая ответственность за экологические правонарушения. Алматы, 1993. б. 13

УДК: 342.7 (075)

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫ

А.Е. Нүсіпбай

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы gulzira_06041967@mail.ru; nusipbai_a@mail.ru;

Түйіндеме: Дамыған азаматтық қоғам жағдайында азаматтардың қабілеттері мен мүмкіндіктерін неғұрлым толығырақ жүзеге асыру үшін, нағыз халықтық билікке қол жеткізу үшін, қоғам өмірінің әлеуметтік, рухани және өзге де

сфераларында жеке тұлғаның бағдарын таңдау бостандығына қол жеткізуі үшін қажетті нақты алғышарттар құрылады.

Жеке тұлға мен мемлекет арасында делдалдық қатынасқа түсе отырып, азаматтық қоғам мемлекеттің құқыққа бағынуын, қоғамдық институттардың мемлекеттік билік үстінен бақылауды жүзеге асыруын, мемлекеттің жеке тұлғаның жеке өмірі саласына араласпауын, азаматтар мен олар құрған қоғамдық бірлестіктердің құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз етеді.

Азаматтық қоғам болмаса демократиялық, құқықтық, әлеуметтік, зайырлы мемлекет те болмайды, азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері де тиісінше деңгейде қорғалмайды және қамтамасыз етілмейді.

Азаматтық қоғам бүкіл қоғамның ырыс-берекеге және гүлденуіне қол жеткізуін, халықтың өмірінің әлеуметтік экономикалық деңгейінің көтерілуін, қоғамның рухани мәдени жағынан дамуын, мемлекеттің құқыққа бағынуын болжайды.

Қазақстанның азаматтық қоғамының одан әрі жаңғыртылуының стратегиялық мақсаты азаматтық қоғам институттарын бекіту және дамыту деп айтуға болады. Бүгінгі күні азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынасында теңсіз әріптестік үрдісі байқалуда. Азаматтық қоғамның дамымағандығы елде азаматтық сектор мен мемлекет арасындағы әлеуметтік әрекеттестік қағидатының жүзеге асырылуын күн тәртібіне қояды.

Азаматтық қоғам институттарының дамуы мәселелерін іс жүзінде екі жазықтықта шешу маңызды болып отыр. Конституциялық құқықтық азаматтық қоғамға қатынасы туралы мәселені конституциялық құқықтық нормаларда азаматтық қоғам туралы негізгі қағидаттар мен ережелерді бекіту ретінде қарастыру қажет сияқты. Сондай-ақ, соңғы кезде бұл мәселе дәл осы көзқараста Қазақстан Республикасының Президентімен, әр түрлі партиялармен және бірлестіктермен жиі қарастырылып жүр.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасы, бұл екі институт азаматтық қоғамды күшейту мен белсенділігін арттыру барысында мазмұнды рөлді атқаратынына қарамастан, саяси партияларға, бұқаралық ақпарат құралдарына байланысты мәселелерді тұжырымдама шегінен тысқары қалдыра отырып, азаматтық қоғамды дамытудың негізгі бағыттарын ұсынады.

Азаматтық қоғам туралы түсініктің негізгі түп тамыры бұрынғы өткен ойшылдардың басты идеялары - азаматтық, теңдік, гуманизм және әділдік болып есептеледі.

Түйін сөздер: Азаматтық қоғам, тұлға, құқы, бостандық, мәртебе, құқықтық институт, құқықтық мемлекет, халық, ар-намыс, қадір-қасиет, құқықтық сана, тәрбие.

ИНСТИТУТЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Анотация: В условиях развитого гражданского общества создаются конкретные предпосылки для более полной реализации способностей и возможностей граждан, достижения истинной народной власти, достижения свободы выбора личностной ориентации в социальной, духовной и иных сферах жизни общества.

Вступая в посреднические отношения между физическим лицом и государством, гражданское общество обеспечивает правовое подчинение государства, осуществление контроля над государственной властью общественными институтами, невмешательство государства в сферу частной жизни личности, защиту прав, свобод и законных интересов граждан и созданных ими общественных объединений.

Без гражданского общества не может быть демократического, правового, социального, светского государства, и права, свободы и законные интересы граждан должным образом не защищаются и не обеспечиваются. Гражданское общество предполагает достижение единства и процветания всего общества, повышение социально-экономического уровня жизни населения, духовно-культурное развитие общества, правовое подчинение государства.

Стратегической целью дальнейшей модернизации гражданского общества Казахстана можно назвать укрепление и развитие институтов гражданского общества. На сегодняшний день в отношениях между институтами гражданского общества и государством наблюдается тенденция неравного партнерства. Незрелость гражданского общества ставит в повестку дня реализацию принципа социального взаимодействия между гражданским сектором и государством.

Важно практически решать вопросы развития институтов гражданского общества в двух плоскостях. Вопрос об отношении конституционно-правового гражданского общества необходимо рассматривать как утверждение в конституционно-правовых нормах основных принципов и положений о гражданском обществе. Кроме того, в последнее время этот вопрос рассматривается именно с этой точки зрения президентом Республики Казахстан, различными партиями и объединениями.

Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан представляет основные направления развития гражданского общества, оставляя за пределы концепции вопросы, связанные с политическими партиями, средствами массовой информации, несмотря на то, что оба института играют содержательную роль в процессе усиления и активизации гражданского общества.

Основные корни представления о гражданском обществе главными идеями бывших мыслителей являются гражданственность, равенство, гуманизм и справедливость.

Ключевые слова: Гражданское общество, личность, права, свобода, статус, правовой институт, правовое государство, народ, честь, достоинство, правовое сознание, воспитание

INSTITUTES OF CIVIL SOCIETY

Abstract: in the conditions of a developed civil society, specific prerequisites are created for a more complete realization of the abilities and capabilities of citizens, achieving true people's power, achieving freedom of choice of personal orientation in social, spiritual and other spheres of society.

Engaging in intermediary relationship between the individual and the state, civil society provides the legal subordination of the state to exercise control over the state power institutions, state interference in the private sphere of the individual, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens and public associations.

There is no democratic, legal, social, or secular state, and the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens are not adequately protected and provided for. Civil society implies achieving unity and prosperity of the entire society, increasing the socio-economic standard of living of the population, spiritual and cultural development of society, legal subordination of the state.

The strategic goal of further modernization of civil society in Kazakhstan can be called the strengthening and development of civil society institutions. Today, there is a

trend of unequal partnership between civil society institutions and the state. The lack of development of civil society puts the implementation of the principle of social interaction between the civil sector and the state on the agenda.

It is important to practically address the development of civil society institutions in two dimensions. The question of the attitude of the constitutional-legal civil society should be considered as a statement in the constitutional-legal norms of the basic principles and provisions on civil society. In addition, this issue has recently been considered from this point of view by the President of the Republic of Kazakhstan, various parties and associations.

The concept of civil society development in the Republic of Kazakhstan represents the main directions of civil society development, leaving issues related to political parties and mass media outside the concept, despite the fact that both institutions play a meaningful role in the process of strengthening and activating civil society.

The main roots of the idea of civil society the main ideas of former thinkers are citizenship, equality, humanism and justice.

Keywords: Civil society, personality, rights, freedom, status, legal institution, legal state, people, honor, dignity, legal consciousness, education.

Азаматтық қоғам адамның жеке басының еркі мен әлеуметтік заңға үйлесімділіктің дәл келуімен тартымды идея болып көрінеді.

Азаматтық қоғамды құрайтын институттардың құқықтық негіздерін зерттеу үшін ең алдымен сол қоғамды құрайтын тұлға мен азаматтың орнын белгілеп алған жөн. Тұлға азаматтық қоғамда ғана жеке дербес құқықтар мен бостандықтарға иелене алады. Азаматтық қоғамда азамат өз еркімен экономикалық, саяси және мәдени ортада өмір сүре алады [1, 182 б.].

Құқықтық мемлекетте заңдылықты орнықтыру үшін ең алдымен қоғамдық өмірдегі қылмыстарға қарсы күштерді жұмылдыра нақты құқықтық қадамдарды аяқандап алу қажет. Мемлекеттегі тұрақты халыққа өздерінің құқықтары мен бостандықтарын және мемлекет алдындағы міндеттерін тиісті өкілетті органдар арқылы түсіндіріп жеткізу керек. Мемлекет өз тарапынан құқықтық деңгейде азаматтарға құқықтары мен бостандықтарының шектелмейтіндігіне, бұзылмайтынына кепіл беру керек. Тек заңның үстемдігі мен заң талаптарына сәйкес жасалынған жағдайлардың бар болған кездерінен бастап құқықтық мемлекет деген атауға ие болады.

Құқықтық мемлекеттің құқықтық емес мемлекетпен тағы бір айырмашылығы ол қабылданған және жүзеге асырылып жатқан заңдарының сапалылығы. Құқықтық мемлекеттің заңдары әділ, ізгілікті болуы керек. Онда адамдардың өмір сүру, өзіне лайықты күн құруы тағы басқа сол сияқты ажыратылмайтын құқықтары бекітілген болуы керек.

Адам баласы бір - бірімен қатынас жасауға, өзара пікірлесуге, ортақ мәселені бірлесіп шешуге әрқашан ынталылық танытады. Сондықтан да материалдық ынталылықтан басқа адами қажеттіктер де азаматтық қоғамның институттарын жасақтауға себепші болады.

Азаматтық қоғамның басты институттарының бірі болып табылатын қоғамдық - саяси партиялар мен бірлестіктердің, мемлекеттік емес ұйымдардың қызметі мемлекет тарапынан құқықтық нормалардың жүйесін құрайтын нормативтік - құқықтық актілермен қамтамасыз етілуі тиіс.

Бұл ретте Қазақстан Республикасында дербес мемлекеттілікті қалыптастыру барысында аталған азаматтық қоғам институттарының қызметтерін құқықтық негізде реттейтін бірнеше заңдар қабылданды. Мәселен, азаматтық қоғам институттарына саяси партиялар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ қоғам үшін түрлі қызмет пен қызмет көрсетулердің кең ауқымын іске асыратын, қызметтің алуан түрін жүзеге асыратын мемлекеттік емес қорлар, коммерциялық емес мекемелер, заңды тұлғалар одақтары, қауымдастықтары, қоғамдық пайдалы міндеттерді шешетін басқа да ұйымдар мен бастамашыл топтар түрінде құрылған мемлекеттік емес ұйымдар жатады. Солардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі саяси партиялар болып табылады, Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 шілдедегі «Саяси партиялар туралы» қабылданған Заңына сәйкес, саяси партия - мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілетті және атқарушы органдарында азаматтардың, түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін білдіру және оларды қалыптастыруға қатысу мақсатында олардың саяси ырықын білдіретін Қазақстан Республикасы азаматтарының ерікті бірлестігі. Қазіргі кезде біздің мемлекетімізде «Нұр Отан» халықтық-демократиялық партиясы, «Қазақстанның патриоттары» партиясы, «Азат» жалпыұлттық социал-демократиялық партиясы, «Қазақстан Коммунистік Халық» партиясы, Социал-демократиялық «Ауыл» партиясы, Қазақстанның «Әділет», «Ақ жол» демократиялық партиясы қызмет істеуде [2].

Көп партиялық әлеуметтік институтының пайда болуы елдегі азаматтық қоғамның қалыптасуының ең маңызды белгілерінің бірі. Саяси партиялардың пайда болуы мен дамуы айтарлықтай мөлшерде қоғамның саяси жүйелерінің тиімділігін куәландырады, мемлекеттің демократиялық табиғатын нығайтудың, оның азаматтарының саяси құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда кез келген мемлекет жүйелі азаматтық қоғамсыз толыққанды қалыптасуы мүмкін емес, себебі елдегі барлық халықтың тыныс тіршілігін, мүдделерін тіпті шешуін таба алмай жатқан маңызды мәселелерін алға жылжытатын саяси партиялардың өздері азаматтық қоғамның бір бөлігі.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 9 сәуірде қабылданған «Кәсіптік одақтар туралы» заңында көрсетілгендей, Кәсіптік одақтар - азаматтардың өз кәсіптік мүдделерінің ортақтығы негізінде өз мүшелерінің еңбек ету, сондай-ақ басқа да әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін білдіру мен оларды қорғау, еңбек жағдайларын жақсарту үшін ерікті түрде құратын дербес, тіркелген жеке мүшелігі бар қоғамдық бірлестіктері. Кәсіптік одақтар қоғамдағы басқа субъектілерге қарағанда өте кең таралған және жаппай қоғамдық ұйым болып табылады және солай болып қала да береді. Ол өзінің қызметі мен алдына қойған мақсаттары мен міндеттеріне байланысты жалпы халықтық ұйым болып табылады, және ол барлық халықтан, барлық салада және кез келген аймақта қолдау табады. Кәсіподақтың маңызы осындай нарықтық кезеңде, капитал мен еңбектің тепе-теңдігін сақтау қажеттілігіне байланысты ролі артып отыр. Қазіргі таңда Қазақстандық кәсіподақтардың қызметінде маңызды қайшылықтар да бар. Бұл бір жағынан жұмысшылардың экономикалық және әлеуметтік-еңбектік мүдделерін қорғау сияқты дәстүрлі функциясын жүзеге асыруға басымдық беруіне байланысты саясаттан шеттеуі мен екінші жағынан, еңбеккерлердің ең маңызды мүдделерінің тікелей қорғаушылары ретінде өтпелі қоғамда саяси бағыттарды құруға байланысты шешімдерді қабылдауға белсенді қатысу қажеттігі. Бұл қайшылық сол

кәсіподақтардың өз ішіндегі және жалпы Қазақстандағы көптеген шешімін таппаған мәселелердің негізі болып отыр [3].

Қазақстан Республикасының 1992 жылы 15 қаңтардағы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» қабылданған заңына сәйкес, жергілікті діни бірлестіктер, қауымдастықтар, діни басқармалар, орталықтар, сондай-ақ діни оқу орындары мен ғибадатханалар Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктер деп танылады. Тәуелсіздік жылдары азаматтық қоғамның және нарықтық экономиканың құрылуымен ғана емес, сондай-ақ діни серпілістің жүруімен де сипатталады: дәстүрлі діни бірлестіктер ұстанымдарының күшеюімен бірге қазіргі Қазақстан үшін беймәлім, жаңа «дәстүрлі емес» діни ұйымдар пайда болды. Атап айтар болсақ, пресвитериандық және методизм, сондай-ақ «Агапе», «Жаңа аспан» сияқты протестанттық шіркеулер, конфессиялар, «Бахаи», «Сайтан шіркеуі», «Саентология шіркеуі» сияқты діни бірлестіктер, шииттік, сопылық, ахмадия ағымдары. Дәстүрлі емес діни қауымдар ретінде буддистік қауым, индуистік, кришнаиттік, бахаи, трансценденталдық медитация қауымы, ұлы ақ бауырластықтың қауымы, саентология шіркеуі қауымы және т.б. көріне бастады.

Сондықтан да, мемлекеттік емес ұйымдардың мемлекеттің қолдаусыз өмір сүруі өте қиын. Сондықтан да, мемлекеттің емес ұйымдарды мемлекеттік қолдаудың тетіктерін жасап, өмірге енгізуіміз қажет. Бұл өз кезегінде елімізде азаматтық қоғамды дамытуға үлкен себеп болатын еді.

Демократияның бір көрінісі - азаматтардың қоғамдық бірлестіктеріне мемлекет органдарының заңсыз қол сұғуына тыйым салу. Қоғамдық бірлестіктерді азаматтар түрлі мақсатпен: өздерінің саяси, әлеуметтік, рухани, мәдени, діни қажеттіктерін қанағаттандыру үшін құрады.

Әрине, қоғамдық бірлестіктер Конституцияны, заңдарды құрмет етуге міндетті. Олар әлеуметтік, ұлттық, діни, нәсілдік арандатушылықпен айналыспауы керек. Олардың жұмысы мемлекеттің қауіпсіздігіне, конституциялық құрылысты өзгертуге, Қазақстан аумағының тұтастығына қарсы бағытталмауы тиіс [4, 94 б.].

Мемлекетіміздің саяси жүйесінде, демократиялық үрдістерді ілгері бастыруда Қазақстанда құрылып жатқан азаматтық қоғамның орны мен рөлі ерекше маңызды. Азаматтық қоғам - мемлекеттегі барлық дерлік салалардың қарқынды дамып өсуіне және олардың ішкі және сыртқы саясатта өз негізін белсенді түрде танытуға бірден-бір ықпал етуші күш болып табылады.

Жалпы азаматтық қоғам идеясының маңыздылығы барлық қоғамдық институттардың қызмет етуін жақсарту тұрғысынан ғана емес, ең алдымен, негізгі адамгершіліктік құндылықтарды насихаттау мәселесіне байланысты да арта түседі. Қоғамның кез келген, қоғамның өзі жасайтын, сонымен қатар адамзат мәдениетінің маңызды компоненті болып табылатын құндылықтар жүйесі тән. Қазақстандағы қоғамдық дамудың қазіргі кезеңі қоғамдық тұрмыстың барлық деңгейлеріне, сонымен бірге елдегі саяси және мәдени үрдістердің барлық түрлеріне қатысты құндылықты жүйелердің түбегейлі өзгеруімен сипатталады. Ал бұл құндылықтарды насихаттау қоғамдағы саяси күштер, яғни, саяси партиялар арқылы болуы тиіс.

Институционалды тұрғыдан келер болсақ, азаматтық қоғам негіздерінің бірі - азаматтарды біріктіретін және де олардың мүдделерін білдіретін саяси партиялар шоғыры болып табылады. Саяси партия азаматтарға белгілі бір құқықтарға ие болуға, осы құқықтардың көлемін кеңейтуге ықпал жасайды, сонымен бірге мемлекет пен азаматтар арасындағы байланысты орнатады. Ал өз кезегінде азаматтық қоғам саяси партиялар арасындағы қарым - қатынастың белгілі бір сипаттарын көздейді. Бұл

қарым - қатынастар заңдар арқылы, сонымен қатар көп жағдайда жазылмаған «ойын ережелерімен» реттестіріліп отырады. Әрине, бұл қағида тек қана саяси партияларға қатысты айтылған дүние емес.

Азаматтық қоғамның дамуы демократиялық - зайырлы, әлеуметтік құқықтық мемлекет жасау үшін маңызды фактор болып табылады. Қоғамдық даму, демократиялық ілгерілеу, экономикалық өрлеу қоғамда жасалынып жатқан қызметтердің барлық маңызды түрлеріне азаматтардың белсенді түрде атсалысуымен мүмкін болатынын айтқым келеді.

Азаматтық қоғамды дамыту концепциясын жүзеге асыру елдің адами - интеллектуалдық мүмкіншілігін арттыруға жағдай жасай отырып, әр адамның өз тағдыры мен ел тағдырына деген жауапкершілігін арттырады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциясында көрсетілген азаматтардың құқығы мен еркіндігін сақтауды қамтамасыз етеді. Азаматтық қоғамның мақсаты қоғамның әрбір мүшесінің көзқарасын қорғау, оның ойларын билік пен қоғамға жеткізу, өкімет істеріне қоғамдық бақылау жасау, әрі осы қоғамның ішкі және сыртқы саясатын қалыптастыру.

Осы орайда, Қазақстан қоғамын қазіргі «азаматтық қоғам» құрылымында пайда болған құндылықтар негізінде жасалынған ұлттық идея айналасында біріктіруге болады. ХХІ ғ. Қазақстанның жалпы ұлттық идеясы азаматтық қоғамды қалыптастырудың қайнарына айналуы тиіс.

Азаматтық қоғам институттары шындап келгенде халықтың әл ауқатының жақсаруына, мәдениеті мен санасының өсіп өркендеуіне қызмет етеді. Ал жобада айтылғандай, азаматтық қоғам бұл алғышарттар дайын болғанша күтіп отыра алмайды, керісінше бұл өрлеуді азаматтық қоғамның өзі қамтамасыз етеді. Молшылық қашан болады, материалдық - рухани игілік қашан жасалады деп, азаматтық қоғамға ұмтылмай, қол қусырып отыра беруге әсте де болмайды. Жобадағы қағидаға сүйенсек, кедей елде ешқашан азаматтық қоғамға үміт арту мүмкін емес. Бұл теріс пікір. Мұны азаматтық қоғамның шын мәнісі мен басты мұратын түсінбеу деген сөз. Ол, алғашқы қауымдық құрылыс тұсында да азаматтық қоғам өмір сүрген.

Азаматтық қоғам адамның тұлғалық мәнісінің артуына себепші болады. Сол үшін оған тырысамыз. Тұлғаны дамыту азаматтық қоғамды қажетсінеді. Сол қоғам өмірге келгенде адамның тұлғалық мәні арта түседі.

«Азаматтық қоғам саяси жүйені демократияландыру жағдайында ғана өсудің биік деңгейіне көтеріледі» деген тұжырым да дәл емес, даулы қағида. Керісінше азаматтық қоғамның дамуы мен нығаюының өзі саяси жүйені демократияландыруға әсер етеді.

Саяси жүйені жетілдірудің өзі азаматтық қоғамды қалыптастыруға тікелей байланысты. Сондықтан да біз бұл күнде тоталитаризм мен авторитаризімге жол бермеу үшін азаматтық қоғамға иек артып отырмыз, сол арқылы саяси жүйені жетілдіруге күш салудамыз.

Қазақстан халықтары ассамблеясын өзінің құрылымы, қызметі жағынан азаматтық қоғам институтына жатқызуға болад. Бірақ оның құрамында билік өкілдерінің, шенеуніктердің көп болуы оны бұл сипатынан қашықтата түседі. Қазір ол билік пен ұлттық диаспоралардың арасындағы дәнекерлік институт болып отыр. Оған ұлттық мәдени орталықтар мен ұлттық құрылымдар енеді. Бұлар ұлт диаспоралары арасында белгілі мәдени, этнографиялық құндылықтарды, ұлттық әдет-ғұрыпты, ұлттық тіл мен өнерді дамытуда белгілі рөл атқаруда. Ұлттық

элиталардың қоғамдық өмірге араласуына жағдай жасауда олар өз диаспораларының мүддесін қорғап, солардың көңіл күйлерін, саяси ахуалын бейнелеп отыр. Бірақ бұл орталықтар саяси институттар болып табылмайды.

Азаматтық қоғам институттарының құрамына мемлекеттік емес тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары да жатқызылып жүр. Шындап келгенде, бұлардың да өз өзгешелігі бар.

Көптеген газет - журналдар мен электрондық ақпарат құралдары мемлекеттен тендер арқылы тапсырыс алады немесе үкіметке жақын кәсіпкерлер менбанктердің, ірі корпорациялардың қаржысымен күн көреді. Сондықтан да оларды азаматтық қоғамның функцияларын толық мәнінде атқарып, жалпы азаматтық мәселелерді шешуменайналысады деп айту қиын.

Үкіметтік емес ұйымдарға қолдау көрсету деген ұғым пайда болды. Сонда бұл ұйымдар билік жүргізетін мәселелерді атқаратын болса, әрі бұл үшін бюджеттен қаржы алып істейтін болса, онда ол қалай үкіметтік емес болады? Әдетте үкіметтік емес ұйымдар деп мемлекеттік құрылымдардан өзгеше, азаматтардың өз кәсібіне, жынысына, жасына, білім дәрежесіне, білімділігіне қарай өз ынталарымен қоғамдық ұйымдарға бірлесіп, қоғамға да, өздеріне де пайдалы қызмет атқаратындарды айтамыз. Олар мемлекеттен он теңге де алмай, шетелдік не отандық үкіметтік емес қорлардан, демеушілерден, қайырымдылық ұйымдардан түскен қаржымен белгілі әлеуметтік, мәдени, саяси, рухани, психологиялық, адами, тәрбиелік иіндеттерді шешумен шұғылданады. Қазір билік пен үкіметтік емес ұйымдардың мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды орындау шеңберіндегі әріптестігі жүзеге асырыла бастады. Мұның өзі үкіметтік емес ұйымдарды түгелімен азаматтық қоғамға жатқызуға болмайды деген сөз. Әсіресе коммерциялық және алпауыт басқарған жеке меншік корпарациялар. Бұлар қоғамда ықпалды күшке айналғаны сонша билікпен жең ұшынан жалғасып кеткен.

Бүгінгі таңда кез келген мемлекет жүйесі азаматтық қоғамсыз толыққанды қатыспау мүмкін емес, себебі елдегі барлық халықтың тыныс тіршілігін, мүдделерін тіпті шешуін таба алмай жатқан маңызды мәселелерін алға жылжытатын саяси партиялардың өзара азаматтық қоғамның бір бөлігі.

Көп партиялық әлеуметтік институтының пайда болуы елдегі азаматтық қоғамның қалыптасуының ең маңызды белгілерінің бірі. Саяси партиялардың пайда болуы мен дамуы айтарлықтай мөлшерде қоғамның саяси жүйесінің тиімділігін куәландырады, мемлекеттің демократиялық табиғатын нығайтудың, оның азаматтарының саяси құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады.

Егер экономика тұрғысынан жүгінер болсақ, онда өндіріс жүйесінде нарық қандай рөл атқарса, көппартиялық саяси жүйеде сондай рөл атқарады. Нарық тұтынушылар мен өндірушілер арасында кері байланыс механизімін қалай құрса, соған ұқсас көп партиялық жүйе азамат пен мемлекеттік билік арасында делдалдық қызмет атқарады. Бұл міндетті көп партиялықтың қалай орындайтынына көз жеткізбес бұрын оның қарапайым «кірпіші» - саяси партия нені білдіретінін анықтап алайық.

Саяси партияның ең жоғарғы абстрактілі анықтамасы - ол билік үшін күресетін ұйым. Бұл анықтаманы нақтылап тиянақтандыруға ұмтылу келесі тұжырымдамаға саяды.

Біріншіден, мемлекеттік билік жүйесінде партия тікелей бір құрамға қосылмайды және көздеген мақсаты ортақ өз мүшелерін ерікті негізде біріктіреді.

Осы мақсатта жария мәлімдемелерді және оларға қол жеткізу үшін ерекше саяси құралдарды пайдаланады. Осылайша, «саяси партия» түсінігі шегінен саяси шешімдер қабылдау процесінде билікке ықпал етуге әрекеттенетін қысым топтары шығарылады.

Екіншіден, партия белгілі бір әлеуметтік топтың саяси мүддесін көрсетеді немесе солай болуға ұмтылады. Басқаша айтқанда саяси партия өз мүшелері және солармен байланысты адамдардан бөлек басқа біреулердің де мүшелерін ойлауы тиіс. Бұл түсінік «партия» ұғымы шеңберінен клубтық - сектанттық типтегі ұйымдарды шығарады.

Үшіншіден, партия білдіретін мүдделер тар корпоративтік сипат емес, жалпы ұлттық сипатта болуы тиіс. Бұл қоғамды дамыту бойынша белгілі бір жобаны ұсынатын партияның айқын қалыптасқан мақсаты болуы тиіс дегенді білдіреді. Әрине, басты міндет ретінде жекелеген әлеуметтік топтардың мүдделері қойылуы мүмкін екені түсінікті, дегенмен ол жоба жалпы қоғам мүддесін көрсетуі тиіс. Олай болмаған жағдайда, біз тек қана қолдаушылық топпен, тіпті корпоративтік ұйымдармен іс - әрекет жасайтын боламыз.

Төртіншіден, толыққанды партия өкілеттік пен міндеттерді қатаң ескертумен бөлуді жүзеге асыратын әр түрлі бөлімдер арасында торапталған құрылымдарды иеленуі тиіс. Партия мол жақтастары мен белсенділеріне, аумақтық бөлімдердің желілерін және сайлаудың орталықорғандарына ие болуы тиіс. Осылайша, «саяси партия» ұғымының аясынан саяси өмірге белсенді ат салысуға үміткер, алайда жария саясаттың шынайы субъектілері ретінде жүзеге аса алмайтын, көптеген «ергежейлі» ұйымдар шығарылады.

Аталған барлық шарттар қоғам мен мемлекеттің жетілгендігін білдіреді. Ең бастысы, қоғам жекелеген тұйық қауымдардан тұрмауы керек, ол саяси өмірде зіннің қатысуын сезінген жекелеген мүшелері мен әлеуметтік топтарының формалды теңдігі қамтамасыз етілген, жіктелген және ортақ әлеуметтік құрылымы бар азаматтық болуы керек. Мемлекеттік билік өз тарапынан өзін қоғамның бақылауымен құрылатын және қалыптасатын ашық жүйе етіп көрсетуі тиіс. Ол үшін, мемлекеттік билік өкілетті органдар мен тәуелсіз сот билігіне ие болуы қажет.

Саяси партиялар ұлттық қоғамдастықтардың заманауи саяси жүйесінің орталық құрамдас бөліктерінің бірі болғандықтан қоғамдық - саяси және мемлекеттік өмірде маңызды рөл атқарады. Саяси билік туралы мәселелердің шешімі де жүзеге асырылу тәсілдері мен нысандары да саяси партиялардың қызметіне байланысты. Партиялар саяси өмірдің барлық процестері мен сатыларында: сайлауларда, мемлекеттік органдарды қалыптастыруда, саяси және мемлекеттік шешімдерді қабылдауда, оларды жүзеге асыруда белсенді қатысады.

Саяси институт ретінде партия - бір жағынан, мемлекет пен халықтың тікелей байланыс жасайтын буыны: топтық мүдделердің артикуляциясынан бастап шешімдерді қабылдау және жүзеге асыруға дейінгі саяси процестердің барлық фазасын жанамалайтын, оны құрайтын элементі болып табылады. Екінші жағынан, демократиялық жүйелердегі партиялар азаматтық қоғамның өзімен көлденең байланыстың күрделі желісін көрсетеді, өзін - өзі реттеу мен өзін - өзі дамыту механизмдерінің ұтымды етілуі мен қарқындылығына бейімдейді. Партия қызметі мемлекетте де, қоғамда да билік құралдарын бөлу және қайта бөлудің маңызды механизмдері ретінде көрінеді.

Саяси партияның мәні ең алдымен олардың мақсаттары мен міндеттерінде көрініс береді. Партия қызметтерінің негізінде жұртшылық топтарының, идеалдар

мен құндылықтардың, утопиялар мен идеологиялардың әр түрлі мақсаттары мен мүдделері жатуы мүмкін.

Саяси партиялар функцияларының негізгі тараптары, олардың қызметтері, олардың алдында тұрған негізін мақсаттары мен міндеттері бар. Партия қызметінің көпқырлылығы белгілі мөлшерде, оның белгілі бір функцияларын анықтауда плюрализмді негіздеді [5, 57 б.].

Бірқатар ең алдымен 1) артикуляция және әлеуметтік өкілдік функцияларын жатқыза отырып партияның топпен байланысын сипаттаушы қызметін; 2) саяси жүйеге және оның жекелеген институттарына қатысты функциялар, бұл жерде әлеуметтік бірігу қызметі айтылып тұр; 3) партия ішіндегі өмір мазмұнын анықтайтын «партия ішіндегі тәртіп» функциясы: саяси әлеуметтену функциясы идеологиялық функция; саяси бағыт - бағдарды әзірлеу және жүзеге асыру функциясы деп бөліп көрсетеді. Партияның әрекет ету әдістері мен нысандарының күрделене түсуі, қоғамды рөлдерінің өсуі олардың заңдық түрде институттануына себеп болады. Егер ХІХ ғасырдағы конституцияларда партиялар туралы бірде бір сөз болмаса, қазір саяси партиялар саяси құқықтық институт болып табылады. Саяси партиялардың институционалдығы екі өзара байланысты құқықтық процестерде көрінеді: конституциялану және заңнамалық институционалдандыруда.

Саяси партиялар жайында салыстырмалы зерттеулерге зер салатын болсақ партиялардың нені түсіндіретінін байқай аламыз:

Саяси партиялар жеке немесе ұжым ретінде өздерін саяси көзқараспен біріктірген азаматтардың бір ортаға топтасу құбылысы;

Осы азаматтардың кейбіреуі үкіметте немесе одан тыс партияның мақсатын орындауға атсалысады;

Бұл азаматтардың ұйымдасу құқы мен партия мақсаты үшін жұмыс жүргізуі заңды. Осы жағынан, ресми түрде тыйым салынған және билік үшін күрескен топтарды, партия деуден бұрын «жасырын ұйым» деп атау дұрыс болар;

Саяси партиялар үкіметтің жұмысын қадағалайды, билікке келу үшін өз үміткерлерін дайындайды, электораттың қолдауына ие болу үшін ат салысады. Сондай-ақ сайлау болмаған жерде саяси партиялардың өмір сүруі болмайды;

Көппартиялық жүйенің қалыптасуы саяси билікті модернизациялаудың ең маңызды белгілерінің бірі. Саяси партиялардың пайда болуы мен дамуы айтарлықтай мөлшерде қоғамның саяси жүйелерінің тиімділігін күеландырады, мемлекеттің демократиялық табиғатын нығайтудың, оның азаматтарының саяси құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады [6, 16 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Гавриленко Д.А. Правовое государство и дисциплина. – Минск, 1999. - 227 с.
- 2 Қазақстан Республикасындағы саяси партиялар http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000344_ (электрондық ресурс)
- 3 Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 9 сәуірде қабылданған «Кәсіптік одақтар туралы» Заңы <https://www.kazpravda.kz/> (электрондық ресурс)
- 4 Зиманов С.З Қазақтың ата - заңдары және оның бастаулары // Қазақтың ата-заңдары. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – Т.1- 440 б.
- 5 Даниленга В.П. Политические партии и буржуазное государство. – М., 1984. С.-57.
- 6 Сұмағұлова С., Төгісов К. және «Үш жүз» партиясы. – Алматы, 2009 ж. 99 б.

КОНСТИТУЦИЯ-КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС ҚЫЗМЕТІНІҢ БАСТЫ ОБЪЕКТІСІ

А.Б.Серіков

*Д.А Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының магистрі, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы*

Түйіндеме. Бұл мақалада, Қазақстан Республикасы Конституциясы – басқа ұлттық құқықтың қайнар көздеріне қарағанда ең жоғарғы заң күші бар, мемлекеттік және қоғамдық құрылыс негіздерін, жеке тұлғалардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінің негіздерін, жоғарғы және жергілікті мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуымен қызмет қағидаларын бекітетін және реттейтін мемлекет пен қоғамның негізгі заңы ретінде ҚР-ның Конституциялық Кеңесі қызметінің басты маңызды объектісі екендігі қарастырылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» конституциялық заң күші бар жарлығы осы орган нені көздейтінін айқындай дәл бейнеленген. Онда Конституциялық Кеңестің мемлекеттік орган ретінде Республика Конституциясын Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында үстемдік етуін қамтамасыз ететіндігі айқын айтылған. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында Конституциялық Кеңеске арналған бөлім бар. Осы мемлекеттік органның қандай мақсатта құрылатындығы Конституцияда көрсетілмеген. Алайда, Конституциялық Кеңестің Конституцияда белгіленген өкілеттілігінен Конституциялық Кеңестің негізгі көздейтіні Конституцияны қорғау екендігі көрінеді.

Демек, Конституциялық Кеңес актілердің конституциялық заңдылықтарын тексерумен ғана шектелмейді. Конституциялық Кеңес қызметінің негізі Қазақстан республикасының Конституциясы және Президенттің «Конституциялық Кеңес туралы» Жарлығы болып табылады. Осы екі акт Конституциялық Кеңестің өкілеттілігін, құрамын, қалыптасу тәртібін, мүшелеріне қойылатын талапты, Конституциялық Кеңес мүшелерінің мәртебесін, конституциялық іс жүргізуді айқындайды. Өз қызметінің аталған актілермен реттелмеген, ұйымдастырылуы мен тәртібі бойынша Конституциялық Кеңес Регламент қабылдайды.

Түйін сөздер: Конституция, Конституциялық Кеңес, құқық, норма, өкілеттіктер, функциялар, мемлекеттік органдар, бақылау, қадағалау, орындау.

КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВНОЙ ОБЪЕКТ КОНСТИТУЦИОННОГО СОВЕТА

Аннотация. В этой статье Конституция Республики Казахстан является основным законом государства и общества, который имеет высшую юридическую силу по сравнению с другими источниками национального права, устанавливает и регулирует основы государственного и общественного строительства, права, свободы и обязанности граждан, правила организации деятельности высших и местных государственных органов. является основным важным объектом Конституционного Совета Республики Казахстан.

Указ Президента Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан», имеющий силу конституционного закона, четко определяет назначение этого органа. В нем ясно указано, что Конституционный Совет как государственный орган обеспечивает верховенство Конституции Республики на всей территории Республики Казахстан. Конституция Республики Казахстан 1995 года содержит раздел о Конституционном Совете. Назначение этого государственного органа не указано в Конституции. Однако полномочия Конституционного совета, установленные Конституцией, свидетельствуют о том, что основной целью Конституционного совета является защита Конституции.

Поэтому Конституционный Совет не ограничивается рассмотрением конституционной законности актов. Основой Конституционного Совета является Конституция Республики Казахстан и Указ Президента «О Конституционном Совете». Эти два акта определяют полномочия, состав, порядок формирования Конституционного совета, требования к его членам, статус членов Конституционного совета и конституционное производство. Конституционный Совет принимает положения об организации и порядке своей деятельности, которые не регулируются этими актами.

Ключевые слова: Конституция, Конституционный Совет, закон, нормы, полномочия, функции, государственные органы, контроль, надзор, соблюдение.

THE MAIN OBJECT OF THE CONSTITUTIONAL COUNCIL IS THE CONSTITUTION

Abstract. In this article, the Constitution of the Republic of Kazakhstan is the main law of the state and society, which has the highest legal force in comparison with other sources of national law, establishes and regulates the foundations of state and social construction, the rights, freedoms and duties of citizens, the rules for organizing the activities of higher and local state bodies is the main important object of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan.

The decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan”, having the force of constitutional law, clearly defines the purpose of this body. It clearly states that the Constitutional Council as a state body ensures the supremacy of the Constitution of the Republic throughout the territory of the Republic of Kazakhstan. The 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan contains a section on the Constitutional Council. The purpose of this state body is not specified in the Constitution. However, the powers of the Constitutional Council established by the Constitution indicate that the main purpose of the Constitutional Council is to protect the Constitution.

Therefore, the Constitutional Council is not limited to considering the constitutional legality of acts. The basis of the Constitutional Council is the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Decree of the President “On the Constitutional Council”. These two acts determine the powers, composition, procedure for the formation of the Constitutional Council, requirements for its members, the status of members of the Constitutional Council and constitutional proceedings. The Constitutional Council adopts provisions on the organization and procedure for its activities, which are not regulated by these acts.

Keywords: Constitution, Constitutional Council, law, norms, powers, functions, government authority, law, control, supervision, compliance.

Конституциялық бақылаудың объектісі болып табылатын Ата Заңымыздың ерекше қорғауды қажет ететін маңызды белгілеріне тоқталу арқылы түсіндіруді бастасақ.

Конституция (лат-constitutio - бекіту, орнату деген сөзі) мемлекеттік және қоғамдық құрылыс негіздерін ондағы жеке тұлғалардың құқықтық жағдайын, биліктің ұйымдастырылуымен жүзеге асырылуын олардың халықпен қарым қатынасын сондай-ақ мемлекетіміздің қазіргі түр сипатымен болашақ бағытын анықтап көрсететін жоғары заңи күшіне ие маңызды нормалардың жиынтығынан қалыптасатын басты құжат.

Конституцияның ерекше сипатын айқындай отырып, құқықтанушылар оны ұлттық құқықтың басқа көздеріне қарағанда қоғам мен мемлекетте ең жоғары заңдық күші бар құқық нормаларының жүйесі және адам мен қоғамның немесе адам мен мемлекеттің арасындағы қатынастар негізін, мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуын, конституциялық құрылыс негіздерін реттеуші Негізгі Заң ретінде тұжырымдайды [1]. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясы елімізде қолданылып жүрген барлық заңдардың ірге тасын қалайды, оның заңдардың заңи болуы шындық, ақиқат. Құқық нормаларының бүкіл жүйесі заң салалары үшін қағидаттық норма болып табылып, құқықтық реттеуші базаға айналады. Ал ағымдағы заңдар осы конституциялық нормаларды әрі қарай дамытушы күш ретінде есептеледі.

ҚР-ның Конституциясы қоғамның әр саласына қажетті заң актілерінің негізін қалыптастыратын «Заңның Заңы» болып есептеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабында «Конституцияның ең жоғары заңды күші бар және Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады» делінген.

Осындай мәртебеге ие беделді заң болғандықтан ол ерекше құқықтық қорғауды қажет ететіндігі сөзсіз. Сондай-ақ конституцияны қорғаудың қажеттігі оның жоғарлылығымен демократияның жаңа сапалы кезеңдерін қалыптастырудағы тікелей әрекетін қамтамасыз ету мақсатынан және мемлекетпен жеке тұлғалардың құқықтарымен бостандықтарының диалектикалық бірлігінің байланысымен қарастырылады.

Яғни ол бір жағынан азаматтар үшін олардың құқықтарымен бостандықтарын мемлекеттік органдар тарапынан сақтаудың кепілдігі ретіндегі өмір қажеттігінен, ал екінші жағынан конституцияның тұрақтылығымен дамуын сақтау үшін қажет болып табылатын кез келген демократиялық мемлекеттің ішкі қасиеті.

Конституцияның нормаларын ресми түсіндіру - Негізгі Заңның үстемдігін қамтамасыз етудің маңызды құралы. Конституциялық Кеңестің қызметі жылдарында Конституцияның нормаларын ресми түсіндіру туралы 100-ден астам өтініш қаралып, олар бойынша 80-нен астам нормативтік қаулы қабылданды. Негізгі конституциялық институттарды және олардың даму болашағын түсінуге заңды көзқарас белгілейтін, мемлекеттің, қоғамдық бірлестіктердің және азаматтардың өзара қарым-қатынасының қағидаттарын айқындайтын, адамның және азаматтың құқықтарын қамтамасыз етудің тетіктерін нығайтатын, сондай-ақ еліміздің одан әрі конституциялық дамуына қатысты басқа да бірқатар мәселелерге түсіндірмелер берілді. Конституциялық Кеңестің Республика соттарының ұсыныстарын қарауы конституциялық заңды нығайтуда елеулі үлес болып табылады.

Мемлекеттік органдар жүйелі негізде Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімдерін орындауға бағытталған заңнамалық және басқа да шаралар қабылдайды, конституциялық заңдылықты нығайту және жетекшілік ететін саласында

заңнамаларды жетілдіру мақсатында өздерінің күнделікті қызметтерінде оларды басшылыққа алады. Конституциялық Кеңестің шешімін іске асырудың пәрменді жолы - Президент жанындағы консультативтік-кеңесу органы болып табылатын Құқықтық саясат кеңесі отырыстарында жауапты мемлекеттік органдарды айқындап және оларға нақты тапсырмалар бере отырып, осы мәселені ұдайы талқылауға мүмкіндік береді.

Конституциялық Кеңестің ресми іс әрекеттер конституциялық бақылаудың ұлттық қоғамдық жүйесін тұрақты жетілдіруге және ұдайы өзгеріп тұратын қоғамдық қатынастарды үйлестіруге ынталандыратын болады деп айтқым келеді. Ол мемлекеттік ой-сананы және құқықтық сананың қажетті сапасын қалыптастырады. Конституциялық бақылау мемлекеттік билік органдарын ғана емес, қоғамның әрбір мүшесін іс-әрекеттің құқықтық үлгісіне итермелей отырып, елеулі превентивті рөл атқарады.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда заң үстемдігін қамтамасыз ету кез-келген мемлекеттің ең негізгі де басты мақсаттарының бірі екендігі сөзсіз. Қоғам өмірінің барлық саласында заң үстемдігін жүзеге асыру, даму кезеңінің нақты қажеттігін қанағаттандыру, демократияны орнықтыру, жеке тұлғалардың құқықтарымен бостандықтарын жүзеге асыру сияқты көптеген маңызды мәселелермен тікелей байланысты [2]. Демек Конституция жоғарыда көрсетілген мемлекет мүдделерінің жүзеге асырылуына әсері мол мемлекеттің құқық жүйесінің негізін бекітіп көрсететін ең жоғарғы заңи күші бар басты құжат болып табылады.

Сондықтан Конституция қандай да бір жеке мүддені көздейтін көзқарастардан аулақ болуы тиіс. Себебі, Конституциямен мемлекеттік органдардың, саяси партиялардың және де мемлекеттік емес ұйымдардың негізгі мақсаты бағыт бағдары, олардың қоғамдағы орнымен рөлі анықталады.

Конституция ең жоғарғы заң күшіне ие басты құжат болғандықтан заң шығарушы органдармен басқа да мемлекеттік органдардан қабылданатын заңдар, нормативтік құқықтық актілердің барлығы оған негізделіп шығарылуы тиіс. Сонымен қатар мемлекеттің, мемлекеттік органдармен саяси партиялардың сі әрекеттері Конституция көлемінде жүргізіліп, оның нормаларын бұзбауы керек. Себебі, Конституция нормалары қоғамның әр саласындағы ең негізгі де маңызды қатынастарды реттеумен қатар олар үшін қажетті арнайы заңдардың ірге тасын қалайды.

Сондықтан Конституциямен басқа да қолданыстағы заң актілері бір бірімен тығыз байланысты болады. Яғни Конституция нақты заңдардың қабылдану, қолданылу негізін анықтайды, ал бұл заңдар Конституцияға мәнімен мағынасы бойынша сәйкестендірілген конституциялық нормаларды әрі қарай дамытушы күш болуы тиіс, егер қандай да бір Конституцияға қайшылық орын алса ондай заңдардың күші болмайды және қоғамда қолданылмайды [3]. Бұл Конституцияның жоғарғы заңи күші бар мемлекетіміздің негізгі заңи екендігінің көрінісі. Осы жерде сөз етіліп отырған заңдар иерархиясы мәселесіне байланысты құнды тұжырым ретінде қолданылып келе жатқан көзқарасты жасап оны жүзеге асыруда Ханс Кельзен ерекше міндет атқарған.

Зерттеуші ретінде мен де заңдар иерархиясын мойындай отырып, ол Конституцияның жоғарғы заңи күшімен оның қоғамда атқаратын міндетін дұрыс бағыттап қалыптастыруда өте пайдалы нәтиже беретінін мойындаймын.

Негізгі заңымыздың жоғарлылығын қамтамасыз етуде ең басты қажеттілік болып табылатын маңызды элемент бұл-Конституциялық бақылау.

Заңдармен басқа да актілердің конституцияға сәйкестігін бақылау заңи тәжірибеде кең дамыған.

Конституциялық бақылау – бұл Конституцияның теориялық, тәжірибелік мәселелерінің ең негізгісін қамтиды және де құқықтану ғылымының маңызды объектісі болып табылады. Бұл мәселе маңыздылығы арқылы дүниежүзі мемлекеттері зерттеушілерінің назарын өзіне аударған, яғни бір мемлекет көлемінде ғана емес халықаралық деңгейдегі өзекті мәселе ретінде демократияның басты құралы болумен қатар оны қамтамасыз ететін нақты кепіл болатыны дәлелденген [4].

Сонымен қатар конституциялық бақылау заңдармен басқа да актілердің Конституцияға сәйкестігін тексерудің арнайы нысаны ретінде түсіндірілетін, қоғамды демократияландыруға өзіндік әсері бар институттардың бірі болып саналады.

Заңи әдебиеттерде конституциялық бақылаумен конституциялық қадағалау ұғымдарының арақатынасы туралы әртүрлі көзқарастар айтылған. Оны авторлардың бірі ұқсас ұғым ретінде түсіндірсе, кейбіреулері ажыратып көрсетеді, ал үшіншілері қадағалау бұл бақылаудың бір түрі деп көрсетеді. Жалпы ғылыми әдебиеттерде ұқсас ұғым ретінде жиі қолданылады, бірақ бір біріне толық сәйкес келмейді.

Қорыта келе айтарымыз, Қазақстан Республикасы Конституциясы – басқа ұлттық құқықтың қайнар көздеріне қарағанда ең жоғарғы заң күші бар, мемлекеттік және қоғамдық құрылыс негіздерін, жеке тұлғалардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінің негіздерін, жоғарғы және жергілікті мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуымен қызмет қағидаларын бекітетін және реттейтін мемлекет пен қоғамның негізгі заңы.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» конституциялық заң күші бар жарлығы осы орган нені көздейтінін айқындай дәл бейнеленген. Онда Конституциялық Кеңестің мемлекеттік орган ретінде Республика Конституциясын Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында үстемдік етуін қамтамасыз ететіндігі айқын айтылған.

1991 жылғы 16-шы желтоқсандағы «ҚР-ның мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» конституциялық заңға сәйкес 1992 жылдың маусымында Қазақстан Республикасының Конституциялық соты құрылып, 1993 жылдың қазан айына дейін жұмыс істеді, осы жылы ол Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесіне алмастырылды.

Конституциялық Кеңес Конституция үстемдігін қамтамасыз етуі тиіс. Бұл Конституциялық Кеңестің өз қызметінде :

Олардың бұлжымастығын, яғни нормативтік құқықтық актілерді қабылдау, ұйымдастырушылық акцияларын жүзеге асыру (сайлау және т.б.) кезінде жоғарғы мемлекеттік органдардың Конституциялық нормаларды мүлтіксіз орындалуын қамтамасыз ететін конституциялық нормаларды;

Мемлекеттің белгілі бір жағдайын айқындайтын, мысалы: мемлекеттің біртұтас нысанын, саяси тұрақтылықты орнықтыратын, т.б. конституциялық қағидаларды;

Конституциялық идеяларды, қағидаларды, мысалы әлеуметтік мемлекет, Қазақстандық патриотизм т.б. идеяларды басшылыққа алуы тиіс.

Республиканың бүкіл аумағында ҚР-ның Конституциясы үстінен қарауды қамтамасыз ететін мемлекеттік орган болып саналады [5]. Конституциялық қадағалаудың үшінші, француздық моделінің үлгісі ретінде Конституциялық Кеңес өз өкілеттілігін жүзеге асырған кезде мемлекеттік органдарға, ұйымдарға, лауазымды

тұлғалар мен азаматтарға тәуелді емес, тек Конституцияға бағынады әрі саяси және басқа да себептерге сүйене алмайды.

Конституциялық Кеңес өз іс-әрекетінің процессінде, барлық жағдайда, соттардың және өзге де мемлекеттік органдардың құзіретіне жататын мәселелерді анықтаудан және зерттеуден тартынуға міндетті. Конституциялық Кеңес өкілеттілігі қызметінің ұйымдастырылуы және кепілдігі жағынан соттарға көбірек жуықтағаны мен, билік тармақтарының бірде біреуіне бірікпейді.

ҚР-ның Конституциялық Кеңесі – конституцияның аса жоғарғы заңдық және тікелей орындалуына ықпал жасайтын орган болып табылады. Онда азаматтардың еркіндігі мен бостандығы, мемлекеттік механизмнің дұрыс жұмыс атқаруы мен биліктің бөлінуіне қағидаларына негізделген принциптердің жоғарғы дәрежеде қорғалуына және орындалуына ықпал етеді.

Конституциялық Кеңестің құрылуы мен қызмет атқаруы ҚР-ның Президентінің Жарлығына, Конституциялық заң күші бар «ҚР-ның Конституциялық Кеңесі туралы» 1995 жылғы 29 желтоқсандағы заңымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында Конституциялық Кеңеске арналған бөлім бар. Осы мемлекеттік органның қандай мақсатта құрылатындығы Конституцияда көрсетілмеген. Алайда, Конституциялық Кеңестің Конституцияда белгіленген өкілеттілігінен Конституциялық Кеңестің негізгі көздейтіні Конституцияны қорғау екендігі көрінеді [6].

Көрсетілген мән-жайларға орай Конституциялық Кеңес актілердің конституциялық заңдылықтарын тексерумен ғана шектелмейді. Конституциялық Кеңес қызметінің негізі Қазақстан республикасының Конституциясы және Президенттің «Конституциялық Кеңес туралы» Жарлығы болып табылады. Осы екі акт Конституциялық Кеңестің өкілеттілігін, құрамын, қалыптасу тәртібін, мүшелеріне қойылатын талапты, Конституциялық Кеңес мүшелерінің мәртебесін, конституциялық іс жүргізуді айқындайды. Өз қызметінің аталған актілермен реттелмеген, ұйымдастырылуы мен тәртібі бойынша Конституциялық Кеңес Регламент қабылдайды.

Конституциялық Кеңестің қарауына жатқызылған мәселелердің сипатына орай, осы органның құзіреті өкілеттіктердің төрт тобынан тұрады.

Даулы мәселелерді шешу жөніндегі өкілеттіліктер бірінші топқа жатады. Конституциялық Кеңес: 1) Республика Президенті сайлауын; 2) Парламент депутаттары сайлауын; 3) республикалық референдум өткізудің дұрыстығы туралы даулы мәселелерді шешеді. Конституциялық Кеңес аталған шараларды өткізу кезінде Конституцияның, сайлау жөніндегі және өзге де заңдардың бұзылған, бұзылмағандығы туралы мәселені қарайды. Егер жиналған материалдар заңның бұзылғандығына көз жеткізсе, онда Конституциялық Кеңес сайлауды және референдумды заңсыз деп таниды.

Конституциялық Кеңес өкілеттілігінің екінші тобына: 1) Президент қол қойғанға дейінгі заңдарды және 2) оның Конституцияға сәйкестігін Парламент бекіткенге дейінгі халықаралық шарттарды қарауға қатысты өкілеттіктер жатады.

Конституциялық Кеңес өкілеттілігінің үшінші тобына: 1) Конституция нормаларын ресми түсіндіруге; 2) Республика Президентін қызметінен мерзімінен бұрын босату туралы Парламент шешімі шыққанға дейін Президентті қызметінен кетіру туралы түпкілікті шешім – белгіленген конституциялық рәсімдерді сақтау туралы қорытынды беруге қатысты өкілеттіктер жатады.

Конституциялық Кеңес өкілеттігінің төртінші тобына: 1) егер сот қолдануға жататын нормативтік-құқықтық акт адамдар мен азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп шешсе, актінің Конституцияға сәйкес келмейтіндігін тану туралы сот жүгінісін қарауға; 2) конституциялық іс жүргізу тәжірибесін қорыту нәтижесі бойынша конституциялық заңдылықтың республикадағы жай-күйі туралы Президент жолдауының жіберілуіне байланысты өкілеттіктер жатады. Біріншімәселе бойынша Конституциялық Кеңестің шешімі шығарылады. Ал жолдау конституциялық заңдылықты нығайту жөніндегі нұсқау мазмұндас болуы мүмкін. Аталған өкілеттік конституциялық өкілеттік деп есептеледі.

Конституциялық Кеңестің Төрағасы ерекше, жеке өкілеттіктерді иеленеді. Ол: 1) Конституциялық Кеңес іс жүргізуге қабылдаған мәселелерді қарауға даярлықты басқарады; 2) Конституциялық Кеңестің отырыстарын шақырады, оған төрағалық етеді; 3) Конституциялық Кеңес мүшелерінің міндеттерін бөледі, олардың жұмысын ұйымдастырады; 4) Республика Президентінің талап етуімен оған елдегі конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы ақпараттар береді; 5) Конституциялық Кеңестің шешімдері мен хаттамаларына қол қояды. Президенттің «Конституциялық Кеңес туралы» Жарлығына және оның Регламентіне сәйкес Конституциялық Кеңес Төрағасы басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады [7].

Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің мәртебесі заңды тұрғыдан толық мағынасы – Конституцияда және қолданылып жүрген заңдарда белгіленген республика Конституциялық Кеңесінің құқықтық ережесі. Мәртебе түсінігі Конституциялық Кеңестің қызметтерін, өкіліттік мерзімі мен құрылуы тәртібін, құзіретін (қоғамдық қарым-қатынастың нақты саласындағы құқығы мен міндеттерін) жауапкершілігінің негіздемемері мен нысандарын және өкілеттілігін тоқтату тәртібін белгілейді. Конституцияның 71 бабының 6 тармағына сәйкес Конституциялық Кеңестің ұйымдастырылуы мен қызметі конституциялық заңмен реттеледі. Қазіргі уақытта конституциялық нормаларды дамытуда Конституциялық Кеңестің мәртебесін бекітетін арнайы жиынтық акт, Республика Президентінің 1995 жылы 25 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» заң күші бар жарлығы болып саналады.

Конституцияда аталған мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар Конституциялық Кеңестің қарауына мәселелерді беруге құқылы. Бұған жататындар: Республика Президенті, Сенат төрағасы, Мәжіліс төрағасы, Парламент депутаттары жалпы санының кемінде бестен бір бөлігі, Республика Премьер-Министрі 78 баптың негізінде өтініш білдіру құқылы субъектілерінің тізбесіне соттар жатады, олар нақты істе қадағалауға жататын заң немесе өзге де нормативтік актілер адамның және азаматтың Конституцияда бекітілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірсе, іс жүргізуді тоқтатуға, әрі осы актіні Конституцияға сәйкес емес деп танылғандығы туралы Конституциялық Кеңеске өтініш білдіруге міндетті. Конституциялық Кеңес Төрағасының мәртебесі принципті жағынан Конституциялық Кеңестің кез келген мүшесінің мәртебесіне сәйкес келеді. Дегенмен, төрағаға Конституциялық кеңестің басшысы ретінде қосымша міндеттер жүктеледі.

Төраға Конституциялық Кеңестің басқа мемлекеттік органдар мен қарым-қатынасын ұсынумен қатар Парламент палаталарының бірлескен отырысында Республикада Конституцияның, заңдылықтардың жайы туралы ақпараттар береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Конституциясы: Кеше, бүгін Қазақстан заңдары // Государство и право. 2007 №1. -С.11-14.
- 2 Конституция Республики Казахстан. Альбом схема, (Составители Мамонов В.В., Табаков С.К.) Алматы, 2006. -218 с.-С. 8.
- 3 Баймаханов МТ.Проблемы воплощения принципов Конституции // Государство и право. №5 (8). -С.12-15.
- 4 Айтхожин К.К. РК и вопросы единства государственной власти // Фемида Х4. 2000. -№3. -С.12-14.
- 5 Караев А.А. «Конституционный контроль: Казахстан и зарубежный опыт» Алматы 2002. -257 с.-С. 38.
- 6 Черняков А.А. Нормативтік құқықтық актілердің иерархиясы: жүйелі құқықтық анализ// Фемида № 3–2004. -С. 6-9.
- 7 Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 29 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы конституциялық Заңы // Егемен Қазақстан 1995 жылғы 08 қаңтар - Қатынасу режимі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000178>

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА
№ 2 (73), 2020г.**

Научный журнал

Подписано в печать 29.05.2020г. Формат 60x84 ^{1/8}.
Печать цифровая. Бумага офсетная. Усл. печ. л.22,5. Тираж 500 экз.
Заказ № 11-2200.

Адрес издательства:
г. Алматы, ул. Ади Шарипова 120
+7 (777) 214-02-50, +7 (707) 214-02-50
almaprintmaster@gmail.com